

BBF00143

แนะนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธรูป เล่ม ๑

ของ มุสณีอิฎฐิมิยโสภิกขุ, ผู้อำนวยการกัณฑ์ทางพระพุทธรูป

นายสิริ เพ็ชรไชย ป.จ.๓
กรรมการและหัวหน้าฝ่ายวิชาการ
ของมุสณีอิฎฐิมิยโสภิกขุ
รวบรวมและเรียบเรียง

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธรูปเป็นภาษาไทย

คำนำ

นับว่าเป็นโชคดียิ่งที่สุดที่ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ เพราะบรรพบุรุษของชาวไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาทำนุบำรุงสืบต่อกันมาด้วยการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธศาสนามีวัดวาอาราม และพระภิกษุสงฆ์อยู่ทั่วไป แต่โบราณมาได้สร้างหอไตรประจำวัดเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเป็นที่ค้นคว้าหาความรู้จากคัมภีร์โบราณซึ่งจารไว้ด้วยอักษรขอม พระคัมภีร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้เป็นพระคัมภีร์-พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และสังคหะวิเสส ที่เป็นภาษามคธและภาษาไทย ผู้สร้างพระคัมภีร์เหล่านี้ตั้งต้นแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงเจ้านาย และผู้มีศรัทธาทั้งหลาย

มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ ได้พิจารณาเห็นว่า พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่นเหล่านี้ เป็นของมีค่า เป็นมรดกทางปัญญาของโลก จึงได้ทำโครงการสำรวจและอนุรักษ์ และทำโครงการปริวรรตอักษรขอมอักษรโบราณท้องถิ่นเป็นอักษรไทย ชำระและแปลเป็นภาษาไทย จัดพิมพ์เป็นพระคัมภีร์ตามสาย ๆ ทางวิชาการ การทำแต่ละคัมภีร์จากอักษรขอมเป็นอักษรไทยเป็นงานละเอียด ต้องตรวจชำระให้ถูกต้อง เทียบเคียงกับฉบับอักษรอื่น ๆ มีอักษรพม่า อักษรโรมัน อักษรสิงห์พ แปลเป็นภาษาไทยจะต้องอาศัยผู้รู้ภาษาบาลีใช้การได้เป็นนักวิชาการ ชำระและแปล และมูลนิธิฯ ก็ได้ผลิตผลงานสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาออกมาตามสมควร ซึ่งได้อำนวยประโยชน์ในการค้นคว้าอ้างอิงทางวิชาการเป็นที่ปรากฏอยู่ เนื่องจากพระคัมภีร์แต่ละเรื่องนั้น ได้เกิดมาในบรรณโลกนับด้วยพันปี แต่ได้ถูกลืมไปไม่มีใครรู้จักเลยก็มี ดังนั้น เพื่อประโยชน์ในการศึกษาพระคัมภีร์ในเบื้องต้น นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๕ หัวหน้าฝ่ายวิชาการของมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ จึงได้เขียนแนะนำ พระคัมภีร์เป็นเรื่อง ๆ ไป และมูลนิธิฯ ได้พิมพ์แนะนำพระคัมภีร์เหล่านี้ไว้ต้นพระคัมภีร์ด้วย เพื่อประโยชน์ดังกล่าว ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

บัดนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า คำแนะนำพระคัมภีร์ต่างๆ ถ้าได้รวมเล่มไว้ด้วยกัน
จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาด้านพระคัมภีร์อีกส่วนหนึ่ง ในการที่จะรู้จักพระคัมภีร์
ในทางพระพุทธศาสนาในเบื้องต้น จึงให้พิมพ์รวมเล่มไว้ หวังใจว่าจะได้เป็น
ประโยชน์ดังประสงค์

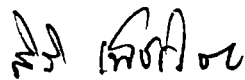
(นายมนิพันธุ์ จารุคุณ)

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิกุ

คำชี้แจง

พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ถูกลืมไป เพราะการเข้าไม่ถึง มีหลายคัมภีร์ ข้าพเจ้าผู้เป็นนักเรียนบาลีมาโดยตลอด ไม่เคยพบเลย เพิ่งจะมาพบเมื่อมาทำงาน ที่มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุนี้ เช่นพระคัมภีร์สัตทนิติ อันเป็นพระคัมภีร์ยิ่งใหญ่ของไวยาकरण์ เคยได้ยินแต่ชื่อมาเป็นเวลาช้านาน แต่ไม่เคยพบเห็น เป็นบุญตาที่ได้มาสัมผัสและจัดทำในฐานะนักวิชาการที่มูลนิธิฯ นี้ ดังนั้นจึงเห็นว่าคัมภีร์แต่ละคัมภีร์มีประวัติเป็นมาอย่างไร ใครรจนา รจนาเมื่อไร มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องอะไร และนำสืบต่อกันมาอย่างไร ควรจะได้เขียนไว้เพื่อแนะนำให้เป็นที่ยึดแก่ผู้ใคร่รู้ ต่อไป จึงได้ทำแนะนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแต่ละเล่มขึ้นเท่าที่สติปัญญา สามารถจะทำได้ เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา รวมทั้งแนะนำชื่อผู้ชำระผู้แปล ในครั้งแรกไว้ด้วยเท่าที่ทราบ

หวังว่า ท่านผู้อ่านจักได้รับประโยชน์ตามสมควร และโดยที่การแนะนำนี้ ข้าพเจ้าได้ข้อสังเกตจากการศึกษาจากพระคัมภีร์โดยตรง อาจบกพร่องได้ หากมีข้อบกพร่องควรแก้ไขประการใดโปรดท้วงติงด้วยจะเป็นพระคุณยิ่ง

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

สารบัญ

เรื่อง

หน้า

ชุดปฏิบัติ

๑. แนะนำ พระคัมภีร์ปฏิบัติสัมภิตามรรคปกรณ์	๑
๒. แนะนำ พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏิบัติสัมภิตามรรคปกรณ์	๑๒
๓. แนะนำ อานาปานสติกถา ในปฏิบัติสัมภิตามรรค และสังฆธรรมปกาสินี	๒๑
๔. แนะนำ พระคัมภีร์คัมภีร์อรรถกถาแห่งปฏิบัติสัมภิตามรรค	๒๕
๕. แนะนำ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค	๓๒
๖. แนะนำ พระคัมภีร์ปรมัตถมัชฌิมชา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา	๔๔
๗. แนะนำ พระสังเขปปัจจโขตนี วิสุทธิมรรคจุฬฎีกา	๕๖

พระสูตร

๘. แนะนำ พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์	๖๑
๙. แนะนำ ชาดก และอรรถกถาชาดก	๗๓
๑๐. แนะนำ พระคัมภีร์พุทธวงศ์และจரியปิฎก	๙๒
๑๑. แนะนำ พระคัมภีร์มรุตถวิลลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์	๑๐๘
๑๒. แนะนำ พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจரியปิฎก	๑๑๗
๑๓. แนะนำ พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา	๑๒๔
๑๔. แนะนำ พระคัมภีร์เนตติปกรณ์	๑๓๕
๑๕. แนะนำ พระคัมภีร์เนตติอรรถกถา หรืออรรถกถาเนตติปกรณ์	๑๔๒
๑๖. แนะนำ พระคัมภีร์เนตติฎีกา และพระคัมภีร์เนตติวิภาวินี	๑๔๗
๒๒. แนะนำ พระคัมภีร์ฎีกาทิฆนิกาย ปาฎีกาวรรค	๑๙๔

ปกรณ์วิเสส

๑๗. แนะนำ พระคัมภีร์เปฏุโกปเทศปกรณ์	๑๕๔

เรื่อง

หน้า

พระวินัย

๑๘. แนะนำ พระคัมภีร์วัชรพุทธฎีกา	๑๖๒
๑๙. แนะนำ พระคัมภีร์วิมตฺติวินทนี ฎีกาพระวินัย	๑๗๒
๒๐. แนะนำ พระคัมภีร์กัฆขาวิตรณี อรรถกถาพระปาติโมกข์	๑๘๑
๒๑. แนะนำ พระคัมภีร์ฎีกากัฆขาวิตรณี	๑๙๐

พระอภิธรรม

๒๓. แนะนำ พระคัมภีร์ธรรมสังคณี	๒๐๓
๒๔. แนะนำ พระคัมภีร์อัญญาสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี	๒๑๓
๒๕. แนะนำ พระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกาและธรรมสังคณีนุฎีกา	๒๒๒
๒๖. แนะนำ พระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งอัญญาสาลินี	๒๓๒
๒๗. แนะนำ พระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งสัมโมหวิโนทนี	๒๓๘
๒๘. แนะนำ พระคัมภีร์อภิธัมมมาวตาร	๒๔๑

ไวยากรณ์

๒๙. แนะนำ สัททนีติปกรณ์ ปทมมาลา	๒๔๘
๓๐. แนะนำ สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา	๒๕๒
๓๑. แนะนำ สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา	๒๕๙

๑. แนะนำ

พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ามรรคปกรณ์

พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ามรรคปกรณ์ นี้ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ได้ภายิตไว้ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ท่านพระอานนทได้สดับมาและได้ยกขึ้นสู่การสังคายนาในครั้งปฐมสังคีติกาล นับเนื่องอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ลำดับที่ ๑๒ กล่าวคือ พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มีจำนวนพระคัมภีร์ที่จัดไว้ ๑๕ พระคัมภีร์ คือ

๑. ขุททกปาฐะ	๒. ธรรมปทะ หรือธรรมบท
๓. อุทาน	๔. อิติวุตตกะ
๕. สุตตนิบาต	๖. วิมานวัตถุ
๗. เปตวัตถุ	๘. เถรคาถา
๙. เถรีคาถา	๑๐. ชาตกะ หรือชาตก
๑๑. นิทเทส คีอมหานิทเทส
จูพนิทเทส	๑๒. ปฏิสัมพันธ์า หรือปฏิสัมพันธ์ามรรค
๑๓. อปทาน	๑๔. พุทธวงศ์
๑๕. จริยาปิฎก	

พระคัมภีร์ทั้ง ๑๕ นี้ จัดไว้แต่เดิมมีปรากฏในอรรถกถาพระวินัยชื่อสมันตปาสาทิกา^๑ อรรถกถาพระสูตรชื่อสมังคลวิลาสินี^๒ และอรรถกถาพระอภิธรรมชื่ออัญญาสาลินี^๓ แต่ในฉันทุสสังคีติ ที่ทำในพม่า ได้เพิ่มพระคัมภีร์เปฏโกปเทศปกรณ์เนตติปกรณ์ และมีลินทปัญญา เข้าไว้ในขุททกนิกายแห่งพระสูตรตันตปิฎกด้วย

สำหรับพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ามรรคปกรณ์นี้ นับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญยิ่งอีกคัมภีร์หนึ่ง ที่ให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด ซึ่งในอรรถกถา-

^๑ สมณฑปาสาทิกา. ๑/๑๘.

^๒ สมังคลวิลาสินี. ๑/๓๒.

^๓ อัญญาสาลินี. ๒๑.

ปฏิสัมพันธ์ธรรม ชื่อ สัทธรรมปกาสินี ได้พรรณนาไว้ว่า เป็นคัมภีร์ที่ถึงพร้อมด้วยอรรถ ถึงพร้อมด้วยพยัญชนะลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง ประกาศโลกุตตระประกอบด้วยสุญญตา ให้สำเร็จการปฏิบัติและผลวิเศษแห่งการปฏิบัติ ห้ามเสียซึ่งธรรมอันเป็นข้าศึก เป็นบ่อเกิดแห่งดวงแก้วคือญาณอันประเสริฐของโยคาวจรทั้งหลาย เป็นเหตุพิเศษแห่งการตีลาในการกล่าวธรรมของธรรมกถึกทั้งหลาย เป็นต้นสรุปรวมความได้ว่า พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมปกรณ์นี้ เป็นผลงานอันสำคัญที่องค์พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้ภายิตไว้ เพื่อประกาศพระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระธรรมราชา ให้มีความดำรงรุ่งเรืองไม่ขาดสายไปตลอดห้าพันวัสสา

พระคัมภีร์นี้ ในพระไตรปิฎกบาลีนับสยามรัฐ ได้ตีพิมพ์ไว้เป็นเล่มที่ ๓๑ ในบรรดาพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม

ความหมายของคำว่าปฏิสัมพันธ์ธรรม

พระคัมภีร์นี้ชื่อว่า ปฏิสัมพันธ์ คำเดียวก็มี ดังที่ปรากฏอยู่ในอรรถกถาต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว และที่พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอ้างถึง ก็ใช้คำว่าปฏิสัมพันธ์คำเดียว เมื่ออ้างคำนี้ก็ให้นักศึกษาเข้าใจว่าหมายถึงคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมนั่นเอง

คำว่า ปฏิสัมพันธ์ แปลว่า ความแตกฉาน ได้แก่ ญาณหรือปัญญานั้นเอง แบ่งเป็น ๔ คือ อตถปฏิสัมพันธ์ ความแตกฉานในอรรถคือผล ๑ ธรรมปฏิสัมพันธ์ ความแตกฉานในธรรมคือเหตุ ๑ นิรุติปฏิสัมพันธ์ ความแตกฉานในภาษา ๑ ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ความแตกฉานในปฏิภาณคือความรู้ ๑ ปฏิสัมพันธ์นี้เป็นคุณสมบัติในการประกาศพระศาสนาให้แพร่หลาย ด้วยการแสดงธรรม การเข้าใจธรรม การจงใจคนให้เข้านับถือพระศาสนา พระสาวกของพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีบารมีอันได้บำเพ็ญมา เพื่อความสำเร็จในมรรคผลและปฏิสัมพันธ์นี้ เพื่อความ-

เข้าถึงธรรมของพระพุทธองค์ และดำรงพระสัทธรรม พร้อมทั้งเผยแผ่ให้แพร่หลาย มาจนถึงพวกเราทุกวันนี้ ก็ด้วยปฏิสัมภิทานี้เอง คำว่า มรรค แปลว่า ทาง ในที่นี้มีใช้หมายถึงทางเดิน หากหมายถึง อุบายเครื่องบรรลุถึงปฏิสัมภิทา คือเป็นเหตุให้ได้ปฏิสัมภิทานั้นเอง โดยที่ปกรณ์นี้ ท่านพระสารีบุตรได้ภาสิตไว้ด้วยความมุ่งหมายให้ผู้ได้ศึกษาได้สำเร็จปฏิสัมภิทานั้นเอง จึงเรียกปกรณ์นี้ว่า ปฏิสัมภิทามรรค

เนื้อหาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

ในพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค แบ่งเป็นหมวดหรือวรรคได้ ๓ วรรค หมวดขนาดใหญ่ เรียกว่า มหาวรรค ๑ หมวดขนาดกลาง เรียกว่า มัชฌิมวรรค หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ยุคนัทธวรรค ๑ หมวดขนาดเล็ก เรียกว่า จุลวรรค หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปัญญาวรรค ๑ ในวรรคหนึ่ง ๆ จัดกถาคือเรื่องไว้วรรคละ ๑๐ กถา รวมด้วยกันเป็น ๓๐ กถา มีญาณกถา เป็นต้น มีมาติกากถา เป็นที่สุด

วรรคแรกเรียกว่า มหาวรรค แปลว่า หมวดที่รวมเรื่องยาว ๆ ๑๐ เรื่องด้วยกัน คือ

๑. ญาณกถา ว่าด้วยเรื่องญาณคือปัญญา ๗๓ ญาณ ในญาณ ๗๓ ญาณนี้เป็นญาณที่ทั่วไปแก่พระสาวก ๖๗ ญาณ อีก ๖ ญาณ ไม่ทั่วไปแก่พระสาวก คือเป็นญาณของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้ตั้งมาติกาญาณ ๗๓ ญาณ แล้วได้แสดงเป็นนิทเทสรายละเอียดต่อไป ที่แสดงญาณกถาไว้ที่แรกนี้ เพราะสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ

๒. ทิฐิกถา ว่าด้วยเรื่องทิฐิ ซึ่งได้แก่ความยึดมั่นถือมั่น เหตุแห่งทิฐิ ๘ มีขันธ อวิชชา ผัสสะ สัญญา เป็นต้น เครื่องกลุ่มรวมคือทิฐิ ๑๘ อย่าง ทิฐิ ๑๖ อย่าง มีอัสสาททิฐิ อัคคานุกิฐิ เป็นต้น ความยึดมั่น คือทิฐิ ๓๐๐

โศคาปัดติมรรคเป็นเครื่องถอนเหตุแห่งทิฐิ ท่านพระสารีบุตรแสดงทิฐิไว้อย่างละเอียด ตลอดทั้งวิธีละทิฐิ

๓. อานาปานัสสติกา ว่าด้วยเรื่องสติกำหนดลมหายใจเข้า และลมหายใจออก

๔. อินทริยกา ว่าด้วยเรื่องอินทรีย์ ๕ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา

๕. วิโมกขกา ว่าด้วยเรื่องวิโมกข์ ๓ ประการ คือ สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ และอัปณิหิตวิโมกข์ แล้วแจกรายละเอียดออกไป

๖. คติกา ว่าด้วยเรื่องคติ คือคติสมบัติของมนุษย์ เทวดา และพรหม มีเหตุอะไรบ้าง

๗. กัมมกา ว่าด้วยเรื่องกรรมของสัตว์ แจกกรรมและผลกรรมต่าง ๆ

๘. วิปัสสกา ว่าด้วยเรื่องวิปัสสกาเคลื่อนของสัญญา จิต และทิฐิ ๔ อย่าง คือ สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข สิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา สิ่งที่ไม่งามว่างาม และแสดงความไม่วิปัสสาต่อไป

๙. มัคคกา ว่าด้วยเรื่องมรรค ตั้งแต่โศคาปัดติมรรค ถึงอรหัตมรรค รวมทั้งมรรค ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น

๑๐. มัชฌาเปยยกา ว่าด้วยเรื่องของไสที่ควรดื่ม ๓ ประการ คือ เทศนาการแสดงธรรม ผู้รับทาน และพรหมจรรย์

ทั้ง ๑๐ กถานี้ ล้วนแต่เป็นเรื่องยาว ๆ รวมกัน จึงเรียกวรรคนี้ว่า มหาวรรค

วรรคที่ ๒ เป็นวรรครวมเรื่องขนาดกลาง เรียกว่า ยุคนัททวรรค หมายความว่า เป็นวรรคหรือหมวดที่ว่าด้วยธรรมที่เทียบคู่กัน (ยุคนัทท) ได้แก่

สมณะและวิปัสสนา ทั้งสองอย่างเป็นกาด้านของวรรคนี้ และมีจำนวน ๑๐ กาดด้วยกัน คือ

๑. ยุคนัทธกถา ว่าด้วยเรื่องสมณะและวิปัสสนาเป็นทางให้พยากรณ์การบรรลอรหัตผล

๒. สัจจกถา ว่าด้วยเรื่องอริยสัง ๔ ประการ

๓. โภชนังคกถา ว่าด้วยเรื่องโภชนงค์ ๗ คือ สติ รัมมวิจยะ วีริยะ ปิตี ปัสสัทธา สมาธิ อุเบกขา

๔. เมตตากถา ว่าด้วยเรื่องเมตตาและอานิสงส์ของเมตตา ๑๑ ประการ

๕. วิจารณ์กถา ว่าด้วยเรื่อง วิจารณ์ คือวิจารณ์เป็นมรรค วิมุตติเป็นผล

๖. ปฏิสัมพันธ์กถา ว่าด้วยเรื่องปฏิสัมพันธ์ คือความแตกฉาน เริ่มต้นด้วยรัมมจักกัปปวัตตนสูตรอย่างละเอียด

๗. รัมมจักกถา ว่าด้วยเรื่องรัมมจักกัปปวัตตนสูตร เน้นเรื่องอริยสังจญาณ

๘. โลกุตตรกถา ว่าด้วยเรื่องโลกุตตรธรรม ได้แก่สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อธิบายาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญผล ๔ นิพพาน ๑

๙. พลกถา ว่าด้วยพละ ๕ คือสัทธาพละ วีริยพละ สติพละ สสมาธิพละ ปัญญาพละ และพละอีก ๖๘ ประการ

๑๐. สูญญกถา ว่าด้วยความสูญคือว่างเปล่า อธิบายถึงเหตุที่โลกสูญจากอิตตา และสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา รวมทั้งธรรมชาติอื่น ๆ มีจักขุและจักขุวิญญาน เป็นต้น ก็เป็นสิ่งที่สูญว่างเปล่าเหมือนกัน กถานี้ว่าด้วยสูญญตาอย่างละเอียด

วรรคที่ ๓ เป็นวรรคที่รวมเรื่องขนาดสั้น ๆ หรือขนาดย่อ ๆ เรียกว่า **ปัญญาวรรค** คือเริ่มต้นด้วยเรื่องปัญญาหรือมหาปัญญาเป็นเรื่องแรก มี ๑๐ กถาด้วยกัน คือ

๑. **มหาปัญญาถก** ได้แก่ อนิจจานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเป็นของไม่เที่ยง ทำให้ชวนปัญญาคือปัญญาแล่นไปบริบูรณ์ ทุกขานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ ทำให้หนีเพชฌัญญาคือปัญญาทำลายกิเลสบริบูรณ์ อนัตตานุุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา ทำให้มหาปัญญา คือปัญญาใหญ่ บริบูรณ์

๒. **อิทธิกถา** ว่าด้วยเรื่องฤทธิ์ ๑๐ อย่าง คือฤทธิ์อธิษฐาน ๑ ฤทธิ์ที่แปลงไป ๑ ฤทธิ์เกิดจากใจ ๑ ฤทธิ์แผ่ไป ๑ ฤทธิ์ของฌาน ๑ ฤทธิ์ของพระอริยะ ๑ ฤทธิ์เกิดจากกรรมวิบาก ๑ ฤทธิ์ของผู้มีบุญ ๑ ฤทธิ์เกิดจากวิชา ๑ ฤทธิ์ที่สำเร็จ เพราะสัมมาปโยคะเป็นปัจจัย ๑ รวมทั้งภูมิของฤทธิ์ทั้ง ๑๐ นี้

๓. **อภิสมยถก** ว่าด้วยเรื่องการตรัสรู้

๔. **วิเวกถก** ว่าด้วยเรื่องความสงบ

๕. **จริยาถก** ว่าด้วยเรื่องจริยาคือความประพฤติ ๘ อย่าง ได้แก่ อิริยาบถจริยา ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ อายุตนะจริยา ความประพฤติในอายุตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ สติจริยา ความประพฤติในสติปัญญา ๔ สมาธิจริยา ความประพฤติในฌาน ๔ ญาณจริยา ความประพฤติในอริยสัง ๔ มรรคจริยา ความประพฤติในอริยมรรค ๔ ปัตติจริยา ความประพฤติในสามัญผล ๔ โลกัตถจริยา ความประพฤติเป็นประโยชน์ต่อโลก ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน และของพระสาวกบางส่วน

๖. **ปาฎิหาริยถก** ว่าด้วยเรื่องปาฎิหาริย์ ๓ คือ อิทธิปาฎิหาริย์ อาเทศนาปาฎิหาริย์ อนุศาสนีปาฎิหาริย์

๗. **สมมติถก** ว่าด้วยปัญญาที่เห็นความไม่ปรากฏแห่งกิเลส ในการตัดได้เด็ดขาด และดับธรรมทั้งปวง เป็นญาณในสภาวะว่าสงบและธรรมอันเป็นยอด

๘. สติปัญญาญาณเถา ว่าด้วยเรื่องสติปัญญา ๔

๘. วิปัสสนาเถา ว่าด้วยเรื่องวิปัสสนา คือภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขาร ไร ๆ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะต้องสำเร็จตั้งแต่โศคาปัตติผลถึงอรหัตผล

๑๐. มาติกากถา ว่าด้วยแม่บท ๑๕ บท ได้แก่ ความหายหิวคือความเอิบอิม, โมกขะ, วิโมกขะ, วิชา, วิมุตติ, อธิศีล, อธิจิต, อธิปัญญา, ปัสสัทธิ, ญาณ, ทัสสนะ, วิสุทธิ, เนกขัมมะ, นิสสรณะ, ปวิเวก, โวสัสสะกะ, จริยา, ฆานวิโมกข์, ภาวนาธิษฐานชีวิต แล้วขยายความออกไป

เนื้อหาของเรื่องในปฏิสัมภิทามรรคทั้ง ๓ วรรค ซึ่งมี ๓๐ กถา โดยแบ่งออกเป็นวรรคละ ๑๐ กถา ดังกล่าวมานี้ ว่าโดยย่อที่สุดก็เท่ากับเป็นสารบาญเรื่องเท่านั้น ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวกของพระพุทธองค์ได้แสดงไว้อย่างละเอียด โดยตั้งเป็นหัวข้อ เรียกว่า อุทเทศ แล้วอธิบายขยายความออกไปอย่างละเอียด ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องชัดเจน เพราะฉะนั้น ปฏิสัมภิทามรรคปกรณัมนี้ จึงกล่าวได้ว่ามีมาแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ในทางการศึกษา เราจะเห็นได้ว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นคณาจารย์ใหญ่ มีศิษยานุศิษย์ในสำนักมาก การศึกษาในสำนักของท่านจึงจำเป็นต้องมีตำราอันเป็นแบบแผน ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคชื่อ สัทธรรมปกาสินี กล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์ผู้เป็นธรรมภัณฑาคาริก ได้ฟังปกรณ์นี้ จึงได้ยกขึ้นสู่การสังคายนาในครั้งปฐมสังคีตีกาลนั้นด้วย ทั้งนี้ย่อหมายถึงท่านพระอานนท์ก็ได้เป็นศิษย์ ได้ศึกษามาจากพระสารีบุตรด้วย ท่านพระอานนท์ได้ยืนยันไว้ในเถรคาถาว่า ท่านได้ศึกษาพระธรรมมาจากพระพุทธเจ้า แปลดหมั่นสองพันพระธรรมขันธ์ ได้ศึกษามาจากพระภิกษุซึ่งหมายถึงพระสารีบุตรเป็นต้น อีกสองพันพระธรรมขันธ์ เรื่องนี้เป็นข้อที่ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นธรรมภัณฑาคาริก คือเป็นขุนคลังแห่งพระธรรมนั้นเทียว ด้วยทรงจำไว้ได้ทั้งหมด และปกรณ์นี้ก็น่าจะได้มีการบันทึกไว้แต่ครั้งพุทธกาล สำหรับเป็นแบบเรียนของท่านผู้อื่นด้วย

ประวัติพระสารีบุตรโดยย่อ

ประวัติพระสารีบุตรนี้ ได้มีพิสดารแล้วในพุทธธานุพุทธประวัติ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงขอนำมากล่าวไว้ในที่นี้ พอเป็นสังเขป ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ บิดาชื่อวังคันตะ มารดาชื่อสารี เกิดที่บ้านนาลกะหรือนาลันตะ ใกล้กรุงราชคฤห์ เดิมชื่อ อุปติสสะ มีสหายที่ชอบพอกันอยู่ท่านหนึ่งชื่อ โกลิตะ เป็นบุตรของพราหมณ์เหมือนกัน อยู่ใกล้กัน ภายหลังสหายนี้ชื่อ พระโมคคัลลานเถระ เมื่อเป็นคฤหัสถ์สองสหายนี้ชอบพอกันมาก ทั้งอุปติสสะ และโกลิตะ เป็นผู้ที่มีบิوارมาก ภายหลังเบื่อหน่ายฆราวาสวิสัย ออกบวชในสำนักสัทธชัยปริพาชก เรียนจบลัทธิสัทธชัย และได้เป็นคณาจารย์ใหญ่ สอนศิษย์ในลัทธิสัทธชัยนี้ ต่อมาได้พบพระอัสสชิเถระ ซึ่งท่านเป็นหนึ่งในพระปัจจุวัคคีย์ ได้ศึกษาธรรมอย่างย่อที่สุด ในสำนักของพระอัสสชิ สำเร็จโศคาปัตติผลแล้วนำไปบอกโกลิตปริพาชก ได้สำเร็จโศคาปัตติผลเหมือนกัน พวกกันไปบวชในสำนักพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมแล้ว สำเร็จอรหัตผล ณ ถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ และได้ नामเมื่อบวชว่า พระสารีบุตร ได้เป็นเอตทัคคะในทางปัญญา มีศิษยานุศิษย์มาก ได้รับยกย่องว่า เป็นพระธรรมเสนาบดีของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา และเป็นอัครสาวกของพระพุทธองค์ด้วย ท่านได้ทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา มาก ได้สั่งสอนศิษยานุศิษย์ จนเป็นที่ปรากฏ เป็นผู้สามารถแสดงพระธรรมจักร และ จตุราริยสังได้กว้างขวางพิสดาร เหมือนกับพระพุทธเจ้า พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ได้วางแนวการสั่งคายนาวัวก่อนแล้ว เช่นแสดงในสังคีตีสสูตร ทสุตตรสูตร อนังคณสูตร ได้ภายิตปกรรม์ปฏิสัมภิทามรรค มหานิทเทศ จุพนิทเทศ และแม้พระคัมภีร์ อภิธรรมปิฎกนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสแก่พระสารีบุตรก่อนในมนุษยโลก

เมื่อพระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธองค์เช่นนี้ ก็ได้เป็นกำลังสั่งสอนพระพุทธศาสนาทั้งในด้านวิชาการและปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ปฏิสัมภิทามรรคปกรรม์นี้จึงถือได้ว่า เป็นพระคัมภีร์สำคัญอย่างยอดเยี่ยมที่แสดงให้เห็นเป็นหลักฐานของการเรียนพระพุทธศาสนาในด้านคันถธุระ อันเป็นคำบรรยายธรรมพร้อมทั้งอธิบายกว้างขวาง ซึ่งได้มีบันทึกการจดจำเป็นแบบฉบับสืบต่อกันมา จนได้รับยกขึ้นสู่สังคายนาครั้งแรกนั้น

พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางธรรม ฉบับภูมิพลโลกขุ

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๐ ภายหลังจากที่สมาคมศูนย์คั่นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้นำพระคัมภีร์อัฐฐสาลินีแปลเป็นภาษาไทยเล่มสุดท้าย ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว นายมณีพันธุ์ จารุดุล อุปนายกสมาคมศูนย์คั่นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้เริ่มงานวิจัยพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางธรรม ด้วยประสงค์จะศึกษาและเผยแพร่คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง โดยได้รับความร่วมมืออย่างดีจาก นายทอง หงส์ถาวรภัก (มหากิม) กรรมการที่ปรึกษาของสมาคมฯ ซึ่งบัดนี้ได้ล่วงลับไปแล้ว พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางธรรม เป็นคัมภีร์ที่นับได้ว่ายากแก่การศึกษา มากกว่าคัมภีร์ใด ๆ ในพระไตรปิฎก คุณมหาทองฯ ได้เล่าว่า ได้มีคำพังเพยในหมู่พระภิกษุสงฆ์ของเราว่า ถ้าหากผู้ใดศึกษาพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางธรรมแล้ว จะต้องเป็นบ้า จึงปรากฏว่าไม่มีผู้ใดสนใจศึกษาพระคัมภีร์นี้มากนัก

การวิจัยพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางธรรมนี้ ได้อาศัยอรรถกถาสัทธรรมปกาสิณี ฉบับของมหาภิกษุราชวิทยาลัย ซึ่งมีอยู่เพียงภาคต้น เป็นคัมภีร์ประกอบ โดยข้าพเจ้า (นายสิริ เพ็ชรไชย) เป็นผู้แปลสัทธรรมปกาสิณีนี้เป็นภาษาไทย ได้แปลไปจนจบคัมภีร์ด้วยความยากลำบาก แล้วจึงได้พบว่าเป็นคัมภีร์ที่ปริวรรตมาจากอักษรขอม แต่ยังไม่ได้ชำระให้ถูกต้องสมบูรณ์ เพราะเมื่อสอบกับคัมภีร์ของสมาคมบาลีปกรณ์ของอังกฤษ และฉบับฉันทนุสสังคีติของพม่าแล้ว พบข้อบกพร่องอยู่มาก จำเป็นจะต้องตรวจชำระต้นฉบับภาษาบาลีให้ถูกต้องเสียก่อน จึงจะแปลเป็นภาษาไทยได้ถูกต้อง นายมณีพันธุ์ จารุดุล ได้ใช้เวลา ๕ ปี ทำงานคั่นคว้านี้จนถึงขั้นตอนนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ สมาคมศูนย์คั่นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้ขอพระบรมราชานุญาต ยกทุนนิธิภูมิพลโลกขุ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๖ ขึ้นเป็นมูลนิธิ โอกาสนี้ได้มอบงานชำระพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสิณีที่ได้ทำค้างไว้แก่มูลนิธิภูมิพลโลกขุดำเนินการต่อไปมูลนิธิฯ ได้ชำระต้นฉบับพระคัมภีร์อรรถกถานั้น พร้อมทั้งตั้งชื่อ ทำหัวเรื่อง และ

รายละเอียดต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ จึงมีความจำเป็นต้องสอบสวนชำระพระคัมภีร์ปฏิสัม-
 ภิทามรรค ให้ถูกต้อง สอดคล้องกันโดยตลอด ได้มอบภาระนี้ให้แก่ นายวิเชียร
 บำรุงผล ป.ธ.๕ ผู้อำนวยการของมูลนิธิฯ ซึ่งบัดนี้ได้ล่วงลับไปแล้ว เป็นผู้ตรวจ
 สอบชำระต้นฉบับบาลีปฏิสัมภิทามรรคปรกณ์จากฉบับพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ
 เล่มที่ ๓๑ ทำข้อให้ตรงกันกับอรรถกถาสัทธรรมปกาสินี ฉบับภูมิพโลภิกขุ โดย
 ได้แบ่งพระคัมภีร์นี้ออกเป็น ๒ ภาค คือ ปฐมภาค เริ่มตั้งแต่มาติกานิมหาวรรค
 อันเป็นวรรคที่ ๑ จนถึงอานาปานัสสติกถา ซึ่งเป็นกถาที่ ๓ นั้นตอนหนึ่ง และ
 ทุติยภาค เริ่มตั้งแต่อินทริยกถา อันเป็นกถาที่ ๔ ในมหาวรรคไปจนจบปัญญาวรรคที่
 ๓ เป็นอันจบทั้งพระคัมภีร์บริบูรณ์ ซึ่งจะมีประโยชน์ในงานศึกษาค้นคว้าความรู้
 ทางพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

การจัดพิมพ์เป็นพากย์คู่ฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคปรกณ์ ที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้
 ภาษิตไว้ เป็นพระคัมภีร์สำคัญที่เป็นหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ท่านอาจารย์
 พุทธโฆชะได้ถือเป็นอุเทศในการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคอันมีชื่อเสียง และเป็นคัมภีร์
 อ้างอิงอาศดสถานของปรกณ์พระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกมาก จึงมีคุณค่ามากแก่การ
 ศึกษาและปฏิบัติในพระไตรปิฎก มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้พิจารณาเห็นว่า เพื่อ
 ประโยชน์และสะดวกแก่การค้นคว้าทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย เพื่อจะได้ทำความเข้าใจ
 พระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคได้ถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติได้ถูกต้องด้วย
 มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ จึงมีความประสงค์ทำเป็นไทวพากย์หรือพากย์คู่ คือ ภาษาบาลี
 ข้างหนึ่ง ภาษาไทยข้างหนึ่ง ในหน้าเดียวกันตลอดทั้งคัมภีร์ ในการทำเฉพาะ
 พากย์ภาษาบาลีได้แบ่งเป็น ๒ ภาคด้วยกันคือ ภาค ๑ และภาค ๒ เพื่อการแบ่ง
 รูปเล่มในพากย์คู่บาลีและไทย มีความพอเหมาะแก่เล่มและเรื่อง จึงได้แบ่งภาษาบาลีเดิม
 ๒ ภาค เป็นตอนได้ ๔ ตอน ดังนี้

ภาค ๑ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่มหาวรรค ซึ่งประกอบด้วยมาติกาและญาณกถา ๓๘ นิทเทศ

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่ญาณกถานิทเทศที่ ๓๕ คืออัตตสันทัสสนญาณ-นิทเทศ ไปจนถึงทัญญูกถา ๑๖ นิทเทศ และอานาปานัสสติ-กถา ว่าด้วยเรื่องกำหนดลมหายใจเข้า และลมหายใจออกจนจบ

ภาค ๒ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่ อินทริยกถา ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ ประการ ไปจนถึงมัจฉาเปยยกถา ว่าด้วยเรื่องของใสที่ควรดื่ม ๓ ประการ คือเทศนา การแสดงธรรม ผู้รับทาน และพรหมจรรย์

ตอนที่ ๒ เริ่มด้วย ยุกนัททวรรค อันเป็นวรรคที่ ๒ ซึ่งมี ๑๐ กถาด้วยกัน และปัญญาวรรค วรรคสุดท้ายมี ๑๐ กถา เช่นเดียวกัน

ในการแปลปฏิสัมพันธ์มรรคปกรณนี้ อาจารย์เขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๕ ซึ่งบัดนี้ได้ล่วงลับไปแล้ว และอาจารย์พิสิฐ เจริญสุข ป.ธ. ๕ ได้ชำระสอบทานและแปลเป็นภาษาไทยไว้

สำหรับปฏิสัมพันธ์มรรคปกรณนี้ ในอรรถกถาพรรณนาไว้ว่า ท่านพระสารีบุตรผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี คือเป็นแม่ทัพธรรมของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา คือจอมทัพธรรม มีพระสัทธรรมซึ่งเป็นคูประที่ปกดวงใหญ่ ได้ตามประทีปนั้นไว้เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความมืดมน คือกิเลสอันมีอยู่ในดวงใจของเวไนยชน การที่ได้ภายในคัมภีร์นี้ไว้ ก็โดยปรารถนาจะตามประทีปให้โพลงอยู่ไม่ขาดสาย ตลอดห้าพันพระวัสสา.

๒. แนะนำ

พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี

อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์

คำว่า สังฆธรรมปกาสินี หรือในภาษาบาลีเรียกว่า สทุทฺทมฺปกาสินี เป็นชื่ออรรถกถาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์ สำหรับพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคปกรณ์นั้น ข้าพเจ้าได้เขียนคำแนะนำไว้แล้วในคัมภีร์ชุด ฉบับภูมิพโลภิกขุว่า ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวก ได้บรรยายไว้เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และพระธรรมสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา นับเนื่องอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ลำดับที่ ๑๒ จัดเข้าเป็นเล่มที่ ๓๑ ในพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ ซึ่งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้นำมาชำระและพิมพ์เป็นปกรณ์ไว้แบ่งเป็น ๒ ภาค

ความหมายของคำว่าสังฆธรรมปกาสินี

เมื่อพิจารณาถึงความของคำที่ท่านได้ตั้งชื่อเฉพาะไว้ แยกออกได้เป็น ๒ คำ คือ สังฆธรรม คำหนึ่ง ปกาสินี อีกคำหนึ่ง สังฆธรรม ในภาษาบาลีว่า สทุทฺทมฺ ยังแยกออกเป็น ๓ คำหนึ่ง กับ ฐมฺม คำหนึ่ง

๓ คำหน้า ย่อมาจาก สนฺต คำว่า สนฺต แปลว่า ผู้สงบ ก็ได้ แปลว่า มีอยู่ ก็ได้ แปลว่า อันบุคคลสรรเสริญ ยกย่องก็ได้ ส่วน ฐมฺม คำหลัง แปลว่า สภาวะ คำสอน ธรรมชาติ รวมกันเข้าเป็น สทุทฺทมฺ ในภาษาไทยใช้ว่า สังฆธรรม จึงมีความหมายได้เป็น ๓ นัย คือ

๑. ธรรมของท่านผู้สงบคือสัตว์บุรุษ ได้แก่ พระอริยบุคคลมีพระพุทธเจ้า และพระสาวก เป็นต้น

๒. ธรรมที่มีอยู่จริง ปรากฏอยู่จริง ไม่ใช่ธรรมที่ไม่มีอยู่จริง (โดยปรมาตม์) อย่างอาดมันที่พวกเดียรถีย์กำหนดไว้

๓. ธรรมที่ได้รับยกย่อง สรรเสริญ เพราะประกอบด้วยคุณ มีธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นต้น ไม่ใช่ธรรมที่ถูกกำหนดโดยประการเดียวเหมือนอย่างธรรมของพวกลัทธินอกพระศาสนา

คำว่า ปกาสินี นั้น แปลว่า ประกาศ ให้แจ่มแจ้ง ให้รู้ชัด

รวม สทุทมม กับ ปกาสินี เป็น สทุทมมูปกาสินี หรือ สังฆธรรมปกาสินี เป็นชื่ออรรถกถาของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งมีความหมายว่า เป็นอรรถกถาที่ประกาศพระสังฆธรรมให้แจ่มแจ้ง ให้รู้ชัด เป็นคำอธิบายขยายความของพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคให้แจ่มแจ้งชัดเจนนั่นเอง

ประวัติการรจนาคัมภีร์

ท่านผู้รจนาคัมภีร์นี้ คือ พระมหานามเถระ เป็นชาวลังกา สำนักมหาวิหาร สำนักเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาผู้มีชื่อเสียง ท่านได้กล่าวไว้ในตอนท้ายแห่งพระคัมภีร์นี้ว่า ท่านอุตตรมณฑลอุบาสก ได้สร้างบริเวณะ คือเสนาสนะขึ้นไว้ในสำนักมหาวิหาร ท่านได้พำนักอยู่ในอุตตรมณฑลบริเวณะนี้ และได้แต่งอรรถกถาสังฆธรรมปกาสินีนี้สำเร็จในปีที่ ๓ หลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าโมคคัลลานะกษัตริย์ลังกาทวีป ได้ตรวจสอบดูรายพระนามกษัตริย์ของลังกา มีพระเจ้าโมคคัลลานะชื่อเดียวกันในกรุงอนูราธบุรี ๒ พระองค์ องค์ที่ ๑ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๑๐๓๘ องค์ที่ ๒ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๑๐๕๐ ไม่ทราบว่าจะองค์ใดแน่ ถ้าเป็นองค์ที่ ๑ ก็เป็นในปี พ.ศ.๑๐๔๑ ถ้าเป็นองค์ที่ ๒ ก็เป็นในปี พ.ศ.๑๐๕๑ จึงควรสันนิษฐาน รวม ๆ ไปว่า พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีนี้อุบัติ

เป็นวรรณกรรมขึ้นมา ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คือประมาณ ๑,๔๐๐ ปีเศษมาแล้ว เป็นการแต่งขึ้นภายหลังพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งอยู่ในรัชกาลพระเจ้ามahanamakathiri แห่งลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ.๕๕๓ นับว่าพระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินีนี้มีอายุมากพอสมควร

ในคัมภีร์จูฬกัณถวาสัยังได้กล่าวไว้ว่า พระคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคนี้ พระมหานามเถระแต่ง โดยได้รับอาราธนาจากอุบาสกชื่อมหานาม ชื่อเดียวกับท่านผู้แต่งด้วย

เนื้อหาของพระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี

ท่านผู้แต่งได้กล่าวไว้ในคำเริ่มและลงท้ายพระคัมภีร์ว่า ได้พรรณนาความแห่งพระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินีไปตามลำดับ เดินตามสูตรและข้อยุติ ทั้งลัทธิของตนและไม่เกาะเกี่ยวกับลัทธิอื่น รวบรวมข้อแนะนำและนัยอรรถกถาเดิม มาเรียบเรียงอรรถกถาสังฆกรรมปกาสินี ความทั้งนี้แสดงว่า ท่านมิได้แต่งขึ้นโดยลำพัง หากได้อาศัยอรรถกถาเดิม คือเป็นอรรถกถาสิงหพมาแต่งขึ้นเป็นคัมภีร์ใหม่

เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยคันถารัมภกถา คือคำเริ่มพระคัมภีร์ ท่านได้พรรณนาความในปฏิสัมภิทามรรคปกรณัม ไว้อย่างละเอียด ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ ๑. มหาวรรค หมวดขนาดใหญ่ ๒. มัชฌิมวรรค หมวดขนาดกลาง หรือเรียกว่า ยุกนัทธวรรค และ ๓. จุลวรรค หมวดขนาดเล็ก หรือเรียกว่า ปัญญาวรรค และได้มีคำลงท้ายที่เรียกว่า นิคมกถา ไว้อย่างสมบูรณ์

สังฆธรรมปกาสินีฉบับอักษรไทย

ได้มีการพิมพ์พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีเป็นอักษรไทย โดยได้ปริวรรตจากอักษรขอมมาแล้ว แต่ครั้งรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นผู้พิมพ์ ท่านผู้ชำระครั้งนั้น คือ พระพิมพ์ธรรม (นาค สุนนาคเถระ) วัดอรุณราชวราราม ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพสุธี อยู่วัดสุทัศนเทพวราราม

เหตุที่พิมพ์นั้น เนื่องจาก พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมยุฎกเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ทรงมีพระราชศรัทธา จะยกย่องพระพุทธานุศาสนาด้านพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นมูลแห่งการปฏิบัติได้ถูกต้อง มีพระราชปรารภว่า พระมหากษัตริราชเจ้าแผ่นดินสยามแต่ครั้งก่อน ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ได้ทรงรับพระราชภาระอุปการะพระปริยัติสังฆธรรม เช่น รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ชำระปกรณ์ที่หาได้ในเวลานั้น แล้วโปรดให้จารไว้ ซึ่งเป็นต้นฉบับของปกรณ์ที่สร้างขึ้นในภายหลัง รัชกาลที่ ๕ โปรดให้ชำระปกรณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นชั้นพระบาลี คือพระไตรปิฎก แล้วโปรดให้ตีพิมพ์ไว้ ตั้งแต่นั้นมาการศึกษาพระปริยัติสังฆธรรมก็กระทำได้ง่าย พระมหากษัตริราชเจ้าทรงมีพระบรมราชานุเคราะห์สืบต่อกันตลอดมา

ประจวบกับขณะนั้น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระราชชนนี ได้เสด็จสวรรคต (ประสูติ พ.ศ. ๒๔๐๖ สวรรคต พ.ศ. ๒๔๖๒) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ จะทรงบำเพ็ญทักษิณานุประทานถวายแด่สมเด็จพระราชชนนี ทรงมีพระราชปรารภ จะทรงพิมพ์ปกรณ์ชั้นอรรถกถา จึงได้ถวายให้เป็นภาระธุระของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น พร้อมด้วยพระเถรานุเถระ ได้ช่วยกันชำระปกรณ์ชั้นอรรถกถาเหล่านั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณณี กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นพนักงานจัดพิมพ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศพระราชปิตติทานมัยกุศลอันเกิดแต่การสร้างพระคัมภีร์เพื่ออุปการะพระปริยัติธรรมถวายแด่

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระราชชนนี และ ทรงอุทิศพระราชกุศลให้แก่เทพยดา และมนุษย์เหล่าอื่นด้วย ข้อความดังกล่าวนี้ ได้ประกาศเป็นภาษาบาลีไว้ ณ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓ ข้าพเจ้า ได้เก็บความมากล่าว ณ ที่นี้

การพิมพ์พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีได้มีขึ้นในครั้งนั้น เป็นหนังสือ บาลีอักษรไทยจำนวน ๔๖๐ หน้าพิมพ์ แต่ไม่ตลอดทั้งคัมภีร์ เป็นหนังสือ เพียงครึ่งคัมภีร์ คือเริ่มแต่คันถารัมภกถา ไปจบแค่อินทริยโปรปริยัตตญาณนิทเทส-
วณณนาเท่านั้น

สังฆธรรมปกาสินีฉบับภูมิพโลภิกขุ

เนื่องจาก นายมณีพันธุ์ จารุคุล อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระ-
พุทธศาสนา ขอให้ข้าพเจ้า (นายสิริ เพ็ชรไชย) แปลพระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี
ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ เพื่อเป็นแนวทาง
ศึกษาวิจัยพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมรคปกรณัม ซึ่งเป็นหลักการศึกษาระเบียบวิธีธรรม
แต่ครั้งพุทธกาล ข้าพเจ้าได้แปลสังฆธรรมปกาสินีภาษาบาลีฉบับอักษรไทยที่มีอยู่แล้วนั้น
และได้ตรวจสอบกับฉบับฉฎฐสังคีติ และฉบับอักษรโรมันที่มีอยู่ เมื่อแปลจบ
ฉบับอักษรไทยได้ครั้งหนึ่งแล้ว ตอนหลังไม่มีอักษรไทย ได้อาศัยฉบับอักษรพม่า
และอักษรโรมัน แปลต่อไปจนจบ ได้พบว่าพระคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์สำคัญยิ่งทาง
พระพุทธศาสนาฉบับหนึ่ง แต่ยังไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้น เห็นสมควรปริวรรตมา
เป็นอักษรไทยให้บริบูรณ์ ได้ตรวจสอบอักษรขอมที่วัดบวรนิเวศวิหารและที่หอสมุด
แห่งชาติแล้ว หาต้นฉบับอักษรขอมไม่ได้ ซึ่งหมายความว่าฉบับอักษรขอมขาดอยู่
เห็นจะเป็นด้วยเหตุที่ขาดต้นฉบับอักษรขอมนี้เอง ดังนั้น ท่านผู้ชำระในครั้งแรก
นั้นจึงได้ทำค้างไว้ครั้งเดียวในตอนต้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เห็นสมควรบูรณะ

ให้เต็มบริบูรณ์ รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา กรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิยุมิตรีศนาปริวรรตจากอักษรโรมันเป็นอักษรไทยในตอนหลังจนจบบริบูรณ์

เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๑๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิยุมิตรีศนากรรมการเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนมูลนิธิภูมิพลโลกิยุมิตรีศนา และได้นำต้นฉบับพระคัมภีร์สังคหกรรมปกาสินี อักษรไทยที่ได้ปริวรรตแล้วนั้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชวโรกาส ที่ระลึกงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก และทรงเจิม เพื่อเป็นสิริมงคลในการที่จะดำเนินงานตามโครงการต่อไป ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ และเป็นนิมิตหมายแห่งการประกาศพระสังคหกรรม สืบต่อไปไม่ขาดสาย เป็นการสืบต่องานที่ค้างอยู่แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สำเร็จลุล่วงไป

การชำระพระคัมภีร์สังคหกรรมปกาสินีนี้ มีความจำเป็นต้องชำระมาแต่เล่มต้นเพื่อจัดวรรคตอนให้เป็นระบบเดียวกัน มูลนิธิฯ ได้มอบภาระให้ นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ.๕ (ถึงแก่กรรมแล้ว) ซึ่งเป็นผู้ชำนาญการภาษาบาลีของมูลนิธิฯ เป็นผู้ชำระตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์ โดยอาศัยฉบับฉันทนุสสังคหกรรม และฉบับอักษรโรมันเป็นคู่มือในการชำระตลอดไป

การจัดพิมพ์เป็นฉบับภูมิพลโลกิยุมิตรีศนาครั้งนี้ ได้แบ่งออกเป็น ๔ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่คันถารัมภกถา ไปจบสังกัจจายนิทเทสวณณา ซึ่งอยู่ในมหาวรรค ญาณกถา

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่สีลมยญาณนิทเทสวณณา ไปจบอินทริยปโรปริยัตตญาณนิทเทสวณณา ในมหาวรรค ญาณกถา

ภาค ๓ เริ่มแต่อาสยานุสยญาณนิทเทสวณณา ไปจบอินทริยสโมธานวณณา ในมหาวรรค ญาณกถา

ภาค ๔ เริ่มแต่วิโมกขกถา จนจบ มัชฌิมาปัฏทกถา ในมหาวรรค แล้วขึ้นยุคนันทวรรค อันเป็นตอนที่ ๒ ไปจนจบ สุตตปิฎกถาวังคณา สุตตท้ายต่อด้วย ปิฎกวรรคอันเป็นตอนที่ ๓ ไปจนจบนิคมกถา

เมื่อครบ ๔ ภาคนี้แล้ว เป็นอันจบพระคัมภีร์สังคหกรรมปกาสินีบริบูรณ์ นับว่าเป็นการบูรณะพระคัมภีร์ที่ยังขาดอยู่ครั้งหนึ่งให้เต็มและบูรณะส่วนที่ยังบกพร่อง ให้บริบูรณ์ อันเป็นมหากุศล และเป็นมหามงคลพิเศษยิ่ง พระคัมภีร์นี้เป็นพระคัมภีร์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเจิมไว้เป็นปฐมฤกษ์ เพื่อเป็นสิริมงคล ให้การทำงานสร้างพระคัมภีร์ได้ลุล่วงสำเร็จบริบูรณ์ สมดังพระราชปณิธานของพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแต่เก่าก่อน ขอถวายพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ที่ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา และรวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงเป็นพระกำลังสำคัญในการสร้างพระคัมภีร์ ตลอดทั้งพระเถรานุเถระ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น ซึ่งได้ทรงรับภาระทางพระพุทธศาสนา ชำระพระคัมภีร์อันเป็นต้นฉบับสืบต่อมา

สำหรับ พระคัมภีร์สังคหกรรมปกาสินี ภาค ๑ นี้ มุณีฤทธิภูมิพิภคิขุได้จัดพิมพ์ ในพระราชวโรกาสที่ระลึกงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พุทธศกั ๒๔๗๕ ถวายเป็นธรรมบรรณาการแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณล้นพ้นแก่พสกนิกรทุกถ้วนหน้า เพื่อเป็นพระบรมมิ่งปกเกล้าฯ เผยแผ่พระสังคหกรรมให้แพร่หลายไปทุกมุมโลก และเพื่อทรงอุทิศถวายพระราชกุศล แด่อดีตพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ ที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจปกป้องรักษาชาติศาสนา ให้ดำรงคงอยู่สืบมาจนถึงบัดนี้ และได้พิมพ์ต่อไปจนครบ ๔ ภาค

เป็นอันว่าพระคัมภีร์สังคหกรรมปกาสินีภาษาบาลี ฉบับอักษรไทย ได้สำเร็จลงเรียบร้อยในฉบับภูมิพิภคิขุคราวนี้

การจัดพิมพ์เป็นพากย์คู่ ฉบับภูมิพลโลกขุ

ส่วนคำแปลเป็นภาษาไทยนั้น มูลนิธิฯ ได้จัดแปลเป็นภาษาไทยขึ้น เพื่อประโยชน์แก่สาธุชนผู้ใฝ่ธรรมจะได้ทราบข้อความและนำไปใช้ปฏิบัติธรรมได้ และได้ตั้งคณะกรรมการตรวจคำแปลนั้นอีกชั้นหนึ่ง

เพื่อให้การดำเนินงานสร้างพระคัมภีร์ของมูลนิธิฯ ได้สำเร็จตามปฏิญญาที่ตั้งไว้ โดยจัดให้มีพระคัมภีร์ที่เป็นพากย์คู่ คือภาษาบาลีด้านหนึ่ง และภาษาไทยอีกด้านหนึ่ง ในหน้าเดียวกัน

อนึ่ง ในการเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรไทยนั้น อาจารย์บางท่านก็นิยมเขียนตัวอักษรตามภาษาบาลี บางท่านก็เขียนตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตฯ ถ้าหากจะขอให้เขียนอย่างเดียวกัน ก็เหลือวิสัยจะทำได้เพราะอ้างว่าเคยมีมือ และอีกทั้งราชบัณฑิตฯ ก็ยอมรับรองว่า ถูกต้องทั้ง ๒ อย่าง จึงได้ปล่อยไปตามอหิยาศัยตามถนัดของอาจารย์ แต่ละท่าน

ทางมูลนิธิฯ ได้จัดทำพระคัมภีร์สังคัมภีร์ปกรณ์พากย์คู่ขึ้น ๘ เล่มด้วยกัน คือ

พระคัมภีร์สังคัมภีร์ปกรณ์ พากย์คู่ ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่คันถารัมภกถาไปจนจบอภิญาญยนิทเทสวณณา

พระคัมภีร์สังคัมภีร์ปกรณ์ พากย์คู่ ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่ปริญาญยนิทเทสวณณา ไปจนจบสุตมยญาณนิทเทสวณณา

พระคัมภีร์สังคัมภีร์ปกรณ์ พากย์คู่ ภาค ๓ เริ่มตั้งแต่ สิลมยญาณนิทเทสวณณา ไปจนจบจริยานานัตตญาณนิทเทสวณณา

พระคัมภีร์สังคัมภีร์ปกรณ์ พากย์คู่ ภาค ๔ เริ่มตั้งแต่ ภูมินานัตตญาณนิทเทสวณณา ไปจนจบอินทริยปโรปริยัคตญาณนิทเทสวณณา

พระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๕ เริ่มตั้งแต่ อาสขานุสย-
ญาณนิตเทศวันฉนา ไปจนจบ ทิฏฐิกถาวฉฉนา

พระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๖ เริ่มตั้งแต่ อานาปานัสสติถา
ไปจนจบอินทริยถาวฉฉนา

พระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๗ เริ่มตั้งแต่ วิโมกขถา
ไปจนจบ สุญญถาวฉฉนา

พระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี พากย์คู่ ภาค ๘ เริ่มตั้งแต่ ปัญญาวัคค์
ไปจนจบนิคมนถา

เป็นอันว่าพระคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี พากย์คู่ ซึ่งยังไม่เคยมีมาเลยใน
ภาษาไทย ได้สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ ในฉบับภูมิพโลภิกขุ คราวนี้.

๓. แนะนำ

อานาปานสติกา

ในปฏิสัมภิทามรรค และสังฆกรรมปกาสนี

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์ อานาปานสติกา ซึ่งได้พิมพ์แยกเป็นเล่มพิเศษจาก พระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคใน ส่วนมหาวรรค พร้อมด้วยวณณา ในสังฆกรรมปกาสนี อันเป็นอรรถกถา ปฏิสัมภิทามรรค

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคก็ดี คัมภีร์สังฆกรรมปกาสนี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคก็ดี ข้าพเจ้าได้แนะนำไว้แล้วในคัมภีร์นั้น ๆ ขอบอกไว้ จะแนะนำ เฉพาะอานาปานสติกาเท่านั้น

อานาปานสติกา ได้แก่ เรื่องที่แสดงถึงการเจริญสมาธิโดยใช้สติกำหนด ลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ เป็นสมาธิภาวนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะ ต้องปฏิบัติให้ดี เพื่อความหยั่งรู้ตามเป็นจริง เพราะบรรดาการเจริญสมาธิทุกอย่าง อานาปานสติสมาธินี้ นับว่าเป็นประธาน ด้วยว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์เมื่อครั้งยังเป็น พระโพธิสัตว์ที่จะสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ล้วนแต่มีพระหฤทัยตั้งมั่นด้วย อานาปานสติสมาธินี้แหละ ณ กวางพระศรีมหาโพธิพฤกษ์ แม้พระปัจเจกพุทธเจ้า ทุกพระองค์และพระสาวกทั้งหลาย ก็ล้วนแต่ได้ผ่านอานาปานสติสมาธินี้มาด้วยกัน เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระจึงได้นำเอา อานาปานสติสมาธิ นี้ มากล่าวไว้ใน ลำดับต่อจาก ทิฏฐิกถา

เนื้อหาของอานาปานสติกา

สำหรับเนื้อหาในอานาปานสติกา นี้ ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงถึง ญาณ คือ ความหยั่งรู้จำนวน ๒๐๐ เศษ ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญอานาปานสติสมาธิมี

๖. คอนด้วยกัน คือ ๑. คณนวาร ๒. โสฬสญาณนิเทศ ๓. อุปกิเลสญาณนิเทศ
๔. โวทานญาณนิเทศ ๕. สโตการญาณนิเทศ ๖. ญาณราสีฉกกนิเทศ

ตอนที่ ๑ คณนวาร นั้น ว่าด้วยจำนวนญาณ ๒๐๐ เศษ ที่เกิดขึ้น
แก่ผู้เจริญอานาปานสติสมาธิ ซึ่งมีวัตถุ ๑๖ ดังนี้

๑. ญาณหยั่งรู้ในอันตรายของสมาธิ	๘
๒. ญาณหยั่งรู้ในอุปการะของสมาธิ	๘
๓. ญาณหยั่งรู้ในความผ่องแผ้ว	๑๓
๔. ญาณหยั่งรู้ของสโตการี	๓๒
๕. ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยสมาธิ	๒๔
๖. ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยวิปัสสนา	๓๒
๗. นิพพิทาญาณ	๘
๘. นิพพิทานุโลมญาณ	๘
๙. นิพพิทาปฏิบัติสัทธญาณ	๘
๑๐. ญาณหยั่งรู้ในวิมุตตिसุข	<u>๒๑</u>

รวมเป็นญาณ

๒๐๒

ในคณนวารนี้ เมื่อได้แสดงญาณ ๒๐๒ แล้ว ได้แสดงรายละเอียดของ
ญาณในญาณหยั่งรู้อันตรายของสมาธิ ๘ กับญาณหยั่งรู้ในอุปการะของสมาธิ ๘
รวมเป็น ๑๖ ญาณ

ตอนที่ ๒ โสฬสญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ ๑๖ ตามที่จิตอัน
ตั้งอยู่ในอุปจารสมาธิ ซึ่งมีความคุ้นเคยด้วยญาณ ๑๖ ทั้ง ๒ ฝ่าย ดังกล่าวมา
จิตก็ตั้งอยู่ในความเป็นหนึ่ง บริสุทธิ์จากนิรวรณทั้งหลาย ในตอนนี้ท่านแสดงความหมาย
ของคำและอธิบายธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนสูงขึ้นไปตามลำดับ

ตอนที่ ๓ อุปกิเลสญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ธรรมอันเป็นอุปกิเลส
๑๘ ประการ ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ท่านผู้เจริญอานาปานสติสมาธิอันมีวัตถุ ๑๖ ประการ

ผู้มีจิตบริสุทธิ์จากนิวรณ์แล้ว เพราะอุปกิเลสจะประชุมรวมกันเกิดขึ้นได้ทุกขณะจิต ตอนที่ ๓ นี้ ได้แสดงอุปกิเลสหมวดละ ๖ อย่าง ๓ หมวด ด้วยกันอย่างพิสดาร

ตอนที่ ๔ โวทานญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ในความผ่องแผ้ว ๑๑ อย่าง ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงอรหัตมรรค

ตอนที่ ๕ สโตการญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ของสโตการบุคคล ผู้มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ไม่ละสติเลยหายใจเข้าหายใจออก หายใจเข้าสั้น ก็มีสติ หายใจออกสั้นก็มีสติ หายใจเข้ายาวก็มีสติ หายใจออกยาวก็มีสติ ญาณหยั่งรู้ของสโตการบุคคลมี ๑๒ ประการ คือ อนุปัสสนาญาณ ๘ อุปัญฐานนุสติ ๘ รวม ๑๖ ญาณ กับเรื่องที่มาในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อีก ๔ จตุกกะ จึงเป็น ๑๖ ญาณ รวมเป็น ๓๒ ญาณด้วยกัน

ตอนที่ ๖ ญาณราสีนัคนิเทศ แสดงกลุ่มของญาณ ๖ หมวดด้วยกัน คือ หมวดที่ ๑ ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยสมาธิ ๒๔ ญาณ หมวดที่ ๒ ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยวิปัสสนา ๑๒ ญาณ หมวดที่ ๓ นิพพิทาญาณ ๘ ญาณ หมวดที่ ๔ นิพพิทานุโลมญาณ ๘ ญาณ หมวดที่ ๕ นิพพิทาปฏิบัติสัสสทธิญาณ ๘ ญาณ และหมวดที่ ๖ ญาณหยั่งรู้ในวิมุตติสุข ๒๑ ญาณ กลุ่มญาณหมวดที่ ๖ นี้ เป็นขั้นสูงสุดในขั้นอริยมรรคอริยผล

ท่านผู้เจริญอานาปานสติสมาธิอันมีวัตถุ ๑๖ ย่อมเกิดญาณ ๒๐๐ เศษ ดังกล่าวมา

อานาปานสติภาวนานี้ ท่านพระสารีบุตรเถระอัครสาวกได้ภาวนิตไว้ เพื่อแสดงการปฏิบัติธรรมเกี่ยวกับการเจริญสมาธิ มีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ ซึ่งการเจริญสมาธินี้ ย่อมจะเกิดญาณต่าง ๆ ในขณะที่ปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นไปจนถึงมรรคผลเป็นที่สุด ญาณนั้นก็คือปัญญาหยั่งรู้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติโดยตรง ผู้ปฏิบัติถ้าได้ศึกษาอานาปานสติภาวนานี้ทั้งในพระบาลีพร้อมทั้งอรรถกถา ย่อมจะเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง สามารถที่จะกำหนดรู้ผลของการปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ตามหลักแห่งสาวกชาตธรรมอันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

อานาปานสติภาณบัพภุมิพโลกิกขุ

สำหรับอานาปานสติภาณที่พิมพ์แยกจากปฏิสัมภิทามรรค และ สัทธรรมปกาสินี มุลนิธิภูมิพโลกิกขุได้ตีพิมพ์ไว้เป็นส่วนเฉพาะต่างหาก เพื่อให้ เป็นคู่มือการศึกษาปฏิบัติธรรมแก่ผู้สนใจ และเพื่อเป็นการถวายเป็นอภิบรรณาการ แต่ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ผู้ซึ่ง เคยดำรงตำแหน่งทรงเป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ ในการจัดทำพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา ฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี นับว่าเป็นการเผยแพร่พระ- พุทธศาสนาให้แพร่หลายส่วนหนึ่ง

เพื่อให้การดำเนินงานสร้างพระคัมภีร์ของมุลนิธิฯ ได้สำเร็จตามปฏิญญา ที่ได้ตั้งไว้ โดยจัดให้มีพระคัมภีร์ที่เป็นพากย์คู่ คือ ภาษาบาลีด้านหนึ่งและภาษาไทย อีกด้านหนึ่ง มุลนิธิฯ จึงได้จัดแปลเรื่องอานาปานสติภาณในปฏิสัมภิทามรรคและ สัทธรรมปกาสินี มาพิมพ์รวมกันกับภาษาบาลีเป็นพากย์คู่ เพื่อให้สะดวกแก่การ อ่านและการค้นคว้าของผู้สนใจใคร่รู้ต่อไป.

๔. แนะนำ

พระคัมภีร์คัมภีร์อรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรค

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ผลิตผลงานสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นมาอีกชิ้นหนึ่ง คือ พระคัมภีร์คัมภีร์อรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งนับว่าเป็นผลงานที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา เพราะการจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้คัมภีร์ เราจะต้องศึกษาหาความรู้จากพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในบรรดาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง ก็มีพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคคัมภีร์หนึ่งอันเป็นภายิตของพระสารีบุตร อัครสาวก พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๓๑ เพราะฉะนั้น ชาวพุทธจึงควรศึกษาปฏิสัมภิทามรรคให้เข้าใจ เพื่อให้เข้าใจถึงการปฏิบัติอย่างถูกต้อง การจะเข้าใจได้ดีก็ต้องอาศัยอรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรคให้คำอธิบาย อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคนั้น มีชื่อว่าสังฆธรรมปกาสินี พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีนี้มีคัมภีร์เป็นคำอธิบายอีกชิ้นหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงมีความจำเป็นจะต้องศึกษาให้เข้าใจต่อเนื่อง และเบื้องต้นควรจะเข้าใจความหมายชื่อคัมภีร์ก่อน

อธิบายคำว่า คัมภีร์

คำว่า คัมภีร์ นี้ เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นชื่อพระคัมภีร์ประเภทหนึ่ง ในบรรดาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเริ่มต้นด้วยพระบาลีอันเป็นพระไตรปิฎกแล้วมีคัมภีร์อันเป็นปริวารต่อมา คือ พระคัมภีร์อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎกแล้วมีคัมภีร์ฎีกา อธิบายความในอรรถกถา และยังมีคัมภีร์วิจารณ์ต่อไปอีก ล้วนแต่อธิบายความในพระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นภาษามคธทั้งสิ้น

ที่มาของคำว่า คัมภีร์ นี้ ปรากฏในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตติยภาค หน้า ๕ ว่า "ปริปุจฉา นาม ปาลิอญชกถาที่สุ คณฺหิพทอตุลปทวินิจฺจนกถา" แปลว่า

ที่ชื่อว่า ปริปุจฉา การสอบถาม ได้แก่ การกล่าวคำวินิจฉัยคัมภีร์บทและอรรถบท ในพระบาลี และอรรถถาเป็นต้น ในมหาฐีกาแห่งวิสุทธิมรรคได้อธิบายเนื้อความ คร่งนี้ว่า ความปรารถนาจะเข้าใจรอบค้ำนคือโดยประการทั้งปวง ชื่อว่า ปริปุจฉา ที่เราแปลกันว่า สอบถาม ในพระบาลีและอรรถถาเป็นต้น คำว่า เป็นต้นนั้น ยังรวมเอาเรื่องราวเกี่ยวกับขันธเป็นต้นไว้อีก แปลว่า ในพระบาลีและอรรถถา เป็นต้นนั้น มีทั้งคัมภีร์ปะทะ และอรรถปะทะ คัมภีร์ปะทะ คืออะไร และอรรถปะทะ คืออะไร ท่านอธิบายไว้ว่า บทใดมีเนื้อความพึงเข้าใจได้ยาก บทนั้น ชื่อว่า คัมภีร์ปะทะ บทใดมีอธิบายพึงเข้าใจได้ยาก บทนั้น ชื่อว่า อรรถปะทะ การกล่าวคำตกลงโดย พิศดารแห่งอรรถที่จะพึงเข้าใจยาก ทั้งโดยเนื้อความและโดยอธิบาย ชื่อว่า คณฺฐิปทอตุลปทวิญญยกถา คือการกล่าวคำวินิจฉัยแห่งคัมภีร์บทและอรรถบท

ความหมายของคำว่า คณฺฐิ นั้น ในอภิธานปทีปิกา แปลว่า ข้อ ว่า ปล้อง หรืออาจจะแปลว่า ปม เงื่อน ก็ได้ แต่ในทางนิรุกติศาสตร์ภาษาบาลีคัมภีร์ อภิธานปทีปิกาสุจิ ให้ความหมายของคำว่า คณฺฐิปท ไว้ว่า คำว่า คณฺฐิ มาจาก ค กับ จา รวมกัน ท่านว่า ค นั้น เท่ากับ ฉาณํ แปลว่า ฉาณ ความรู้ หรือปัญญา ก็ได้ จา เป็นธาตุ แปลว่า ตั้ง มีวิเคราะห์ว่า โค ฉาณํ ติฎฺฐติ เอตุถาคิ คณฺฐิ แปลว่า โค คือฉาณ (ความรู้) ตั้งอยู่ในบทนี้ เหตุนั้น บทนี้ชื่อว่า คณฺฐิ เป็นที่ตั้งแห่ง ความรู้ คณฺฐิ จ ตํ ปทญฺจาติ คณฺฐิปทํ บทนั้นด้วย เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า คณฺฐิปทํ บทเป็นที่ตั้งแห่งความรู้ หมายความว่า ฐานะเป็นที่ตั้ง ลงได้ยาก เป็นวิสัยแห่งฉาณอันลึกซึ้งในคัมภีร์ทั้งหลาย มีพระบาลีและอรรถถา เป็นต้น

ในคัมภีร์ศาสนวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า พระเถระชาวสิงหนพหลายองค์ ได้ แต่งคัมภีร์จุฬคณฺฐิ มัชฌิมคณฺฐิ และมหาคณฺฐิ คัมภีร์เหล่านี้ชื่อว่า คัมภีร์ปัตตะ เพราะท่านมิได้เรียบเรียงไว้ตามลำดับบท เรียบเรียงแต่บทที่ยาก ๆ เท่านั้น^๑ ใน สารัตถทีปนีฎีกาพระวินัย^๒ ท่านพระสารีบุตรผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ ได้กล่าวไว้

^๑ ศาสนวงศ์ หน้า ๓๕.

^๒ สารัตถทีปนี วินยฎีกา ๑/๑๑.

ความหมายของคำว่า คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

เมื่อพูดถึงชื่อคัมภีร์คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ก็เข้าใจได้ว่าเป็นภาษาปาก หรือเป็นภาษาพูดที่เข้าใจกัน และเรียกกันอย่างง่าย ๆ แต่ความหมายที่แท้จริงนั้น หมายถึง คัมภีร์อธิบายบทที่จะต้องเข้าใจปัญหาขบคิดในชั้นอรรถกถาที่เรียกว่า สัทธรรมปกาสินี เมื่อเรียกกันสั้นเข้าก็เป็นคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งชื่อเต็มจะต้อง เป็น ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา คัมภีร์ปทัตถนิจฉยะ นั่นเอง

ความสำคัญของคัมภีร์นี้ ย่อมขึ้นอยู่กับคัมภีร์ที่เป็นต้นเดิม กล่าวคือ พระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค และพระคัมภีร์สัทธรรมปกาสินี พระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคนั้นเป็นปกรณ์ที่พระสารีบุตรอัครสาวกได้ภายิตไว้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับ อูบายที่ให้ถึงปฏิสัมภิทา คือ ความแตกฉานในอรรถ ในธรรม ในนิรุตติ และในปฏิภาณ เป็นการอธิบายถึงปัญญาความรู้แจ้งเห็นจริงในทางพระพุทธศาสนา พระคัมภีร์นี้มีความสำคัญที่พระสังคีติกาจารย์ได้บรรจุไว้ในพระบาลีไตรปิฎก สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๓๑ และในกาลต่อมาอีกประมาณ ๑,๐๐๐ ปีเศษ ก็ได้เกิดมีอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคชื่อสัทธรรมปกาสินีขึ้นเป็นผลงานของพระมหา- นามเถระ เมื่อได้เกิดมีอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคขึ้นแล้ว จึงได้มีการแต่งคัมภีร์ขึ้นมา อธิบายความของอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคนั้น

เนื้อหาของคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

พระคัมภีร์คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคนี เป็นอรรถาธิบายพระคัมภีร์ สัทธรรมปกาสินี ซึ่งเป็นวรรณนาพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคอีกทอดหนึ่ง คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคนั้นแบ่งเป็น ๓ วรรค คือ วรรคขนาดใหญ่ เรียกว่า มหาวรรค วรรคขนาดกลาง เรียกว่า มัชฌิมวรรค หรือเรียกว่า ยุกนันทวรรค และวรรคขนาดเล็ก เรียกว่า จุลวรรค หรือเรียกว่า ปัญญาวรรค ซึ่งได้ชี้แจงไว้แล้วในคำแนะนำ

ปฏิสัมภิทามรรคนั้น พระสังฆกรรมปกาสินีได้อรรถธิบายเนื้อความของปฏิสัมภิทา-
มรรคนั้น เริ่มแต่กถาเริ่มพระคัมภีร์ไปจนถึงนิคมคาถา สำหรับคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค
นี้เป็นคัมภีร์อรรถธิบายเนื้อความในอรรถกถาสังฆกรรมปกาสินีตั้งแต่ต้น ซึ่งทำความ
กระจ่างให้พระคัมภีร์นี้มาก

สำหรับผู้เรียบเรียงพระคัมภีร์นี้ไม่ปรากฏนามผู้เรียบเรียง ส่วนอายุ
ของพระคัมภีร์ก็คงไม่ต่ำกว่าพันปีมาแล้ว ฉบับที่เป็นสมบัติของประเทศไทย เป็น
อักษรขอม อยู่หอสมุดแห่งชาติ มีจำนวน ๒๑ ผูก มีรายการ ดังนี้

ผูกที่ ๑	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๒	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๓	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๔	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๕	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๖	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๗	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๘	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๙	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๐	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๑	มี	๒๕	ลาน	๕๐	หน้า
ผูกที่ ๑๒	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๓	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๔	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๕	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๖	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๗	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๘	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า
ผูกที่ ๑๙	มี	๒๔	ลาน	๔๘	หน้า

ผูกที่ ๒๐ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า

ผูกที่ ๒๑ มี ๒๕ ลาน ๕๐ หน้า

คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค ฉบับภูมิพโลภิกขุ

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ขออนุญาตปริวรรตพระคัมภีร์นี้ จากอักษรขอม เป็นอักษรไทย โดยพระมหาบุญศักดิ์ รัตนวงศ์ ป.ธ.๗ นักวิชาการของมูลนิธิ-ภูมิพโลภิกขุ เป็นผู้ปริวรรต และได้มอบให้ อาจารย์วิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๕ เป็นผู้ตรวจชำระ แต่เนื่องจากพระคัมภีร์นี้มีต้นฉบับอักษรขอมอยู่เพียงฉบับเดียว และอักษรวิปลาสคลาดเคลื่อนตกหล่นจากการจารไว้ จึงเป็นการลำบากมากต่อการตรวจชำระ เมื่ออาจารย์วิเชียร บำรุงผล ล่วงลับไปแล้ว อาจารย์พันเอกพร้อม โภทิสิริ ป.ธ.๘ ได้รับมาตรวจชำระต่อและได้ตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับอักษร-สิงห์ ฉบับลายมือ ที่มูลนิธิได้มา เมื่อสิ้นอาจารย์พันเอกพร้อม โภทิสิริ แล้ว อาจารย์เขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๕ ได้ตรวจชำระต่อมาจนจบ ในการชำระตรวจสอบ นี้ก็ได้ประชุมหารือทางวิชาการหลายร้อยครั้ง เพื่อให้เกิดความถูกต้องมากที่สุด เพราะการชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีนั้น จุดประสงค์อันสำคัญก็คือ การทำให้ตรง ให้ถูกต้องกับฉบับที่ท่านผู้รจนาได้เขียนไว้ หรือพูดไว้แต่ครั้งแรก มิให้ผิดเพี้ยน เมื่อมีหลายฉบับย่อมเป็นปัจจัยอำนวยประโยชน์ที่จะเห็นความแตกต่างของปาฐะ แล้ววินิจฉัยคัดเลือกปาฐะที่เห็นว่าถูกต้องที่สุด แต่เมื่อมีต้นฉบับอยู่เพียงฉบับเดียว ยังไม่เคยมีการพิมพ์พระคัมภีร์นี้เลยในโลกนี้ การพิมพ์เป็นเล่มครั้งนี้จึงเป็นครั้งแรก ของโลกทีเดียว การหาฉบับตรวจสอบเมื่อไม่ได้มาก็มิใช่วิสัยที่จะเดาและใส่ความคิด ของตัวเองลงไป ซึ่งจะเป็นการผิดหลักของการชำระหนังสือ ทั้งคัมภีร์คัมภีร์ปฏิ-สัมพันธ์ทางมรรคนี้ ก็เป็นหนังสือที่อ่านยากแปลยากด้วย ดังนั้นความขาดตกบกพร่อง ก็ยังมีอยู่ ขอฝากนักปราชญ์ภาษาบาลีช่วยแก้ไข และเสนอมูลนิธิแม้ในการพิมพ์ ครั้งต่อไปด้วย

สำหรับการพิมพ์เป็นอักษรไทยนั้นแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคต้น เริ่มด้วยคาถาเริ่มปกรณ์ของพระคัมภีร์คัมภีร์ แล้วเริ่มอธิบายความในคาถาเริ่มปกรณ์ของอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ชื่อว่า สัทธรรมปกาสินีไปจนจบพรรณนาอิทธิวิญญานนิเทศ สำหรับภาค ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายความในโสตวิญญานนิเทศ ข้อที่ ๑๐๓ เป็นต้นไป จนจบอวสานคาถา

การที่มีพระคัมภีร์คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคขึ้นมา นี้ ย่อมเป็นนิมิตแห่งความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาที่ได้มีผู้ศึกษาเล่าเรียนดูพระคัมภีร์ขึ้นมาถึงขั้นนี้ได้.

๕. แนะนำ

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาบาลี ขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ ความจริง พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ เป็นหลักสูตรและแบบเรียนของนักเรียนบาลีมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เดิมเป็นอักษรขอม ผู้เรียนบาลีในชั้นสูงถึงชั้นเปรียญเอกจึงจะได้มีโอกาสได้อ่านได้แปล เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาโดยอ้อมแท้ เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับเรื่อง คีล สมธิ ปัญญา ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ไว้อย่างพิสดาร ผู้ได้ศึกษาวิชาทางพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ผ่านพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคก่อนแล้ว จะหาความแตกฉานในวิชาทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้ พระโบราณจารย์จึงได้จัดพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในหลักสูตรการศึกษา พระปริยัติธรรมในแผนกบาลีสยามหลวง คือ เป็นหลักสูตรแปลภาษามคธเป็นภาษาไทยในชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค และแปลภาษาไทยเป็นภาษามคธในชั้นเปรียญธรรม ๙ ประโยค มาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาเป็นเวลากว่าพันปีแล้ว นับว่าเป็นวรรณกรรมชั้นอมตะของโลก อันเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ทั้งหลาย เป็นวิทยานิพนธ์ชั้นเอกที่ไม่มีวิทยานิพนธ์อื่นใดเทียมเสมอ เป็นพระคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่มีคัมภีร์อันเป็นบริวารรองลงไป คือพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจุกฎีกา และพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคคณฐูปท ท่านผู้รจนา คือพระพุทธโฆสะ ผู้มีเกียรติคุณอันกึกก้อง ข้าพเจ้าได้อ่านพระคัมภีร์ทางพุทธ-

ศาสนาภาษาบาลีมาหลายคัมภีร์แล้ว จึงขอสันนิษฐานถึงความประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านอาจารย์พุทธโฆชะไว้ดังนี้

๑. เพื่อแสดงภูมิปัญญาของท่าน ในการที่จะเข้าไปแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากภาษาสิงหพเป็นภาษามคธ เพื่อให้เป็นภาษาทางวิชาการพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปในโลก

๒. เพื่อให้กุลบุตรผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ซึ่งได้บรรพชาอุปสมบทได้ศึกษาทางแห่งความบริสุทธิ์อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้รู้ชัดตามความเป็นจริง ปฏิบัติตาม แล้วจะบรรลุถึงผลคือความบริสุทธิ์โดยแท้จริง

๓. เพื่อให้เป็นหลักทางวิชาการพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า เป็นพระคัมภีร์แกนกลาง หรือศูนย์กลางของอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย ปปัญจสูทนี อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย สารัตถปกาสินี อรรถกถาแห่งสังยุตตนิกาย และมนोरธปุรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย

สำหรับข้อ ๓ นี้ต้องนับว่าเป็นหลักการอันสำคัญยิ่งในการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมาเพื่อให้เป็นหลักการสังวรรณาคความแห่งพระบาลีทั้ง ๔ นิกาย ในเมื่อจะพูดถึงหลักกรรมโดยอรรถาธิบาย เพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้งเข้าใจชัดเจนของนักศึกษาทั้งหลาย โดยในอรรถกถาทั้ง ๔ นิกายนั้น ไม่จำเป็นต้องพูดถึงอีกให้เกิดความเย็นเย็นในอันที่จะอรรถาธิบายสืบต่อไป ดังนั้น ในการรจนาอรรถกถาแห่งพระสูตรตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย อันเป็นผลงานของท่าน คือ สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี และมนोरธปุรณี พระพุทธโฆชะจึงได้กล่าวไว้ในคำปรารภตอนต้นแห่งพระคัมภีร์นั้น ๆ เป็นอย่างเดียวกันว่า

"เรื่องศีล เรื่องชุกคัมภีร์ เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องฉานสมาบัติอันพิสดาร อันประกอบด้วยจริตและวิธี เรื่องอภิญาณ์ทั้งหมด ข้อวินิจฉัย เรื่องปัญญา ขันธ ชาติ อยาตนะ อินทรีย์ อริยสัจ ๔ ปัจจยาการ เรื่องวิปัสสนาภาวนาทุกเรื่องที่ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆชะ) ได้กล่าวแล้ว

ในวิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่วิจารณ์เรื่องนั้นไว้ ณ ที่นี้ พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคข้าพเจ้าได้รจนาไว้โดยความประสงค์ว่า พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งพระสูตรตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย จักประกาศเนื้อความตามที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎกทั้ง ๔ นิกายนั้น ดังนั้นจึงขอให้ผู้ศึกษาได้จับเอาเนื้อความนั้นเข้าใจเนื้อความที่อยู่ในที่ฌนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายนั้นเถิด"

จากข้อความดังกล่าวนี้ ทำให้เป็นที่แน่ใจว่า การที่พระพุทธโฆษะเข้าไปแปล พระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสำนักมหาวิหาร จากภาษาสิงหพเป็นภาษามคธนั้น ได้วางแผนไว้ล่วงหน้าในการจัดทำพระคัมภีร์ที่จะรจนาในโอกาสต่อไปอีกหลายพระคัมภีร์ จำจะต้องรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เป็นหนังสืออ้างอิง เมื่อจะพูดถึงเรื่องธรรมะที่เป็นหลัก แม้ในพระคัมภีร์อัฐสาสนีที่กล่าวกันว่าท่านอาจารย์พระพุทธโฆษะได้รจนาครั้งยังอยู่ในชมพูทวีปก่อนมาแปลหนังสือในลังกาทวีป ก็ได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า เรื่องกัมมัฏฐานทั้งหมด เรื่องจริต อภิญญา วิปัสสนาทั้งหมด นี้ ข้าพเจ้าได้ประกาศไว้ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ถือเอาเรื่องนั้น มาพรรณนาไว้อีก จะพรรณนาเนื้อความไปตามลำดับบทตามพระบาลีทั้งสิ้น จากความข้อนี้ทำให้เราเห็นว่าแม้พระคัมภีร์อัฐสาสนีซึ่งตามประวัติว่ารจนาไว้ก่อนนั้น เฉพาะที่เห็นนี้ ได้มีการแก้ไขขึ้นภายหลังการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ความสำคัญของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ได้อธิบายข้อธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนสูงสุดให้ประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธวจนะตลอดสาย แม้ศึกษาเพียงคัมภีร์เดียว ดังนั้น พระมหาเถระแต่ปางก่อนได้เห็นพระคัมภีร์นี้มีความสำคัญยิ่ง จึงได้วางไว้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในชั้นเปรียญเอกมาช้านานแล้ว

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือพระพุทฺธโฆษาเถระ ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า พระพุทฺธโฆษาจารย์ มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ท่านได้รับคำอาราธนาของ พระสังฆราชสังฆปาละ สำนักมหาวิหาร ให้รจนาขึ้น

ชื่อเสียงของพระพุทฺธโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้ สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้นประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระ- ราชาคณะผู้ใหญ่ เป็นพระพุทฺธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีชื่อว่า สมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อ จะแยกให้เห็นชัด ทางพม่าได้เติมคำว่า มหา นำหน้า ใช้เรียกพระเถระผู้รจนา พระคัมภีร์นี้ว่า พระมหาพุทฺธโฆษาจารย์

พระพุทฺธโฆษาจารย์ หรือ พระพุทฺธโฆษาเถระ นี้ เป็นชาวมุทฺทวิป คือ ประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๕๔๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิด ในตระกูลพราหมณ์ ที่ตำบลพุทฺทคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้ ของพระพุทฺธเจ้า มีนามว่า โฆษะ ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทฺธศาสนาได้ศึกษา ศิลปศาสตร์ทั้งปวงเรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ถกเถียง ได้ตอบปัญหาทะเลาะวิวาทและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่า มีสติปัญญามาก สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถแก้ปัญหาที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้น พราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียงกึกก้องครอปรำไปตลอดศกชมพูทวีป ครั้งหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัดแห่งหนึ่งที่พุทฺทคยา ได้รู้จักกับพระเวทเถระผู้เป็น พระมหาชีณาสพ บรรลุปฏิสัมภิตาสีโดยบังเอิญ กล่าวคือ วันหนึ่งพราหมณ์หนุ่ม ได้สังวัชยายมนต์ในคัมภีร์ปัดญชลีย่างถูกต้องไพเราะจับใจอยู่ตลอดคืน พระเถระ ได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นสังวัชยายอยู่ก็รู้ว่า เป็นผู้มีสติปัญญามาก จึงเรียก พราหมณ์หนุ่มนั้นมาหา ได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่มได้ถามปัญหาต่าง ๆ ใน คัมภีร์ไตรเพท ที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนยังมีความสงสัยไม่เห็นนัยกะพระเถระ พระเถระก็

ตอบอธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเถระจึงถามปัญหาในพระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบไม่ได้ จึงถามว่า นี่ชื่อว่าอะไร พระเถระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์ พระเถระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น พราหมณ์หนุ่ม ต้องการเรียนพุทธมนต์จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียน พระพุทธพจน์คือ พระไตรปิฎก ได้ปรากฏชื่อว่า พระพุทธโฆชะ

เมื่อพระพุทธโฆชะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่า ญาโณทัย ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า อัญญาสาธินี ซึ่งเป็น อรรถกถาพระคัมภีร์ ธรรมสังคณีปกรณ์ และ คัมภีร์ปริตต์ฎีกกถา คืออรรถกถา พระไตรปิฎกฉบับย่อ พระเวทมหาเถระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึง แนะนำท่านว่า ในชมพูทวีปมีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลี พระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ในลังกาทวีปมีอยู่ รจนาไว้เป็นภาษาสิงหพ ขอให้ พระพุทธโฆชะไปลังกาทวีป ตรวจสอบดูอรรถกถาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็น ภาษามคร จะได้เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำ อย่างนั้นแล้ว ท่านพระพุทธโฆชะ ก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและ พระภิกษุสงฆ์ แล้วเดินทางไปลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธที่ตดเถระกำลัง สวานทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์ เป็นภาษามคร แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึงท่าเรือในลังกา ระยะเวลาที่นั้นอยู่ในสมัย ของกษัตริย์ลังกา ทรงพระนามว่า มหานาม มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกุตตะ" บ้าง "สิริภู" บ้าง (พ.ศ.๕๕๒-๕๖๔)

เมื่อพระพุทธโฆชะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหาร กรุงอนูราชปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆपालเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราช อยู่ในกรุงอนูราชปุระ ณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหพ และ เถรวาทะ ทั้งหมดแล้ว มั่นใจว่าเป็นคำอธิบายพระบาลีตรงตามพระพุทธประสงค์จึง จึงได้ขออนุมัติต่อพระสงฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคร เพื่อจะทดสอบความรู้ความสามารถของพระพุทธโฆชะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมี พระสังฆपालเถระเป็นประธานได้มอบพระคาถา ๒ พระคาถาให้ท่านรจนาก่อนที่จะ

รับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด ท่านจึงรจนาพระคัมภีร์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาได้ดีมาก จนพระสงฆ์ลังกายอมรับความเชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้ เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธโฆษะนั้นให้ปรากฏ เทพดา ได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนาหายไป ท่านพระพุทธโฆษะก็ได้รับรจนาขึ้นใหม่อีก เทพดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วเทพดาก็ ถวายคัมภีร์ที่ได้รับรจนาทั้ง ๒ คัมภีร์คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆษะก็นำคัมภีร์ทั้งสามฉบับนั้นถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์ สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดย พระคัมภีร์ หรือโดยอักษร หรือโดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดยเบื้องต้นเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาตะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลาย สักแห่งหนึ่งเลย ทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยม ของท่าน เทพดาทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกัน ใน มหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์ พวกกันยินดีชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรยโพธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมติให้ท่านแปลคัมภีร์จาก ภาษาสิงหพเป็นภาษามครได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามahanam กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณ ของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้ว นมัสการพระพุทธโฆษะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานฉระ ด้านทิศ ทักษิณของมหาวิหาร ได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎก ภาษามคร

อรรถกถาในภาษาสิงหพแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา
๒. ปัจจเรียอรรถกถา
๓. กุรุนทีอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจาก ชมพูทวีป แล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหพ ชื่อว่า มหาอรรถกถา

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนาในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหเปรียบว่า ปัจจரிய ชื่อ ปัจจரியอรรถกถา

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนา ในกรุงทิวฬหิวหาร ชื่อว่า กรุงทิวฬหิวหารอรรถกถา

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระเป็นต้น ได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า เถรวาทะ

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงห ที่พระพุทธโฆชะได้แปลมาเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนามพระคัมภีร์ดังนี้

๑. วิสุทฺธิมรรค ปกรณ์วิเสส ว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และเป็นอรรถกถากลางของพระสูตรต้นตปิฎกทั้ง ๔ นิกาย
๒. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก
๓. กังขาวิตรณี หรือมาติกัฎฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์
๔. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่ฆนิกาย
๕. ปปัญจสุทฺถนึ อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๖. สารีตถัปปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๗. มโนรตปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๘. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนินบาต
๙. ชัมมปทักุฎฐกถา อรรถกถาธรรมบท
๑๐. ชาตักุฎฐกถา อรรถกถาชาดก
๑๑. อัญญาสาสินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์
๑๒. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิงคปกรณ์
๑๓. ปัญจปกรณ์กัฎฐกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรมทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ ธาตุกถา กถาวัตถุ ปุคคัลบัญญัติ ยมก และปฏิฐาน

๑๔. ฉญาโณทัย แต่งก่อนที่อินเดีย ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๑๕. ปรีตัตถุฎกตา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก ท่านกล่าวว่าใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอศรรย์แผ่นดินไหว

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษาจารย์นี้ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่องและนับถือว่า ท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่มีคำไหว้ครูเหมือนพระคัมภีร์อื่น ๆ เพราะถือว่าเป็นอรรถกถากลางของพระสูตรตันตปิฎก มีคำเริ่มต้นที่เรียกว่านิทาน ตั้งเป็นกระทู้ แบบเรียงความแก่กระทู้ธรรม ยกเป็นนิกเขปบท แล้ววิสันนา บอกความประสงค์ของการแต่งพระคัมภีร์ แสดงความหมายของคำและย่อข้อความไว้ในเบื้องต้น ต่อจากนั้นได้แบ่งเป็นตอน ๆ ไว้ ๒๓ ปริเฉท คือ

ปริเฉทที่ ๑ ชื่อ สีลนิตเทศ แสดงด้วยศีลมีประเภทต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๒ ชื่อ รุคคณินเทศ แสดงด้วยรุคคณควัตร ๑๓ ประการ

ปริเฉทที่ ๓ ชื่อ กัมมัฏฐานคณนิตเทศ แสดงด้วยวิธีเล่าเรียนพระสมณกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๔ ชื่อ ปฐวีกสิณนิตเทศ แสดงด้วยปฐวีกสิณเป็นต้นที่ ๑

ปริเฉทที่ ๕ ชื่อ เสตกสิณนิตเทศ แสดงด้วยกสิณที่เหลือลง ๕ ประการ รวมกับปฐวีกสิณจึงเป็น ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๖ ชื่อ อสุกกัมมัฏฐานนิตเทศ แสดงด้วยอสุก ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๗ ชื่อ ฉอนุสดีนินเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๖ คือ พุทธานุสติ
สัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลानุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ

ปริเฉทที่ ๘ ชื่อ อนุสติกัมมัฏฐานนินเทศ แสดงด้วยอนุสติ ๔ ที่เหลือลง
คือ มรณานุสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปสมานุสติ รวมกับอนุสติ ๖
จึงเป็นอนุสติ ๑๐ ประการ

ปริเฉทที่ ๙ ชื่อ พรหมวิหารนินเทศ แสดงด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔ คือ
เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ปริเฉทที่ ๑๐ ชื่อ อรูปนินเทศ แสดงด้วยอรูปสมาบัติ ๔ คือ อากาสา-
นัญจายตนะ วิญญูฉัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะสมาบัติ

ปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อ สมာธินินเทศ แสดงด้วยสมาริกับทั้งปฏิกุศลสัญญา
ธาตุวัตถาน

ปริเฉทที่ ๑๒ ชื่อ อิทธีวรินเทศ แสดงด้วยฤทธิ์วิธีต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๓ ชื่อ อภิญญานินเทศ แสดงด้วยอภิญญา ๕ มีทิพโสศ
ทิพยจักขุ และเจโตปริยญาณ คือรู้วาระจิตแห่งผู้อื่นเป็นต้น

ปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อ ขันธนินเทศ แสดงด้วยปัญญาขั้น และวิเสสนาม
แห่งขั้นต่าง ๆ

ปริเฉทที่ ๑๕ ชื่อ อายตนะธาตุนินเทศ แสดงด้วยอายตนะ ๑๒ และ
ธาตุ ๑๘

ปริเฉทที่ ๑๖ ชื่อ อินทริยสังจนินเทศ แสดงด้วยอินทริย์ ๒๒ และ
อริยสัง ๔

ปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อ ปัญญาภูมินินเทศ แสดงด้วยธรรมะ ๖ คือขั้น
อายตนะ ธาตุ อินทริย์ อริยสัง ปฏิกิจสมุปบาท อันเป็นภูมิภาคพื้นแห่งวิปัสสนา-
กัมมัฏฐาน

ปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อ ทิฐิวิสุทธินินเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์แห่งทิฐิ
คือความเห็น

ปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อ กังขาวิตรณวิสุทธินินเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์
ที่ล่วงข้ามความกังขาสงสัยเสียได้

ปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินินเทศ แสดงด้วย

ความบริสุทธิ์ในการเห็นอริยมรรคด้วยญาณปัญญา ว่าสิ่งนี้เป็นอริยมรรค สิ่งนี้มิใช่
อริยมรรค

ปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความ
บริสุทธิ์ในการเห็น ด้วยญาณปัญญาวามรรค ควรปฏิบัติสืบต่อไป

ปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ แสดงด้วยความบริสุทธิ์
ในการเห็นอริยสัจ และพระนิพพาน ด้วยญาณปัญญาอันรู้เห็นจริงแจ้งชัด

ปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ แสดงด้วยอานิสงส์ผล
แห่งการเจริญปัญญาในพระวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมเป็น ๒๓ ปริเฉทบริบูรณ์

พระวิสุทธิมรรคบาลีฉบับอักษรไทย

เดิมก็เป็นทีที่ทราบกันอยู่แล้วว่าพระคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นอยู่ใน
ใบลานจารด้วยอักษรขอม พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการปริวรรต
จากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย และตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๕ โดย
เจ้าประคุณ สมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์เป็นผู้ชำระ ปรากฏในคำอุทิศที่
แต่งไว้เป็นภาษาบาลีว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เมื่อมีพระชนมายุ ๔๘ พรรษา ได้ทรงมีพระประสงค์จะ
ทรงบำเพ็ญพระกุศล โปรดให้พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เฮง เขมจาริมหาเถระ)
ชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค แล้วให้พิมพ์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
อุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระคัมภีร์ได้บอกนามผู้ชำระครั้งแรกไว้
เป็นภาษาบาลีว่า "เขมจาริตฺเถเรน ฌมฺมตฺลเณน มหาธาตุวิหารวาสิณา" ซึ่งแปลว่า
พระเถระเขมจาริดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก วัดมหาธาตุ ได้ชำระ ทำให้ข้าพเจ้า
สงสัยว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) ทำไมจึงใช้ภาษาบาลี

ในสมณศักดิ์ของท่านเช่นนั้น เพราะเจ้าประคุณสมเด็จพระไม่เคยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมคิลก และข้าพเจ้าเป็นศิษย์รุ่นสุดท้ายของเจ้าประคุณสมเด็จพระองค์นั้น ได้กราบนมัสการถามท่าน ได้รับคำตอบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงแนะนำให้ใช้เช่นนั้น เพราะถ้าจะใช้ว่า หมมดีโลกาจริเยนเกรงว่าจะป็นชื่อพระพุทธเจ้าไป และตำแหน่งพระธรรมคิลก ชื่อสมณศักดิ์ก็ยังไม่มีความ ข้าพเจ้าจึงแนะนำไว้เพื่อมิให้เป็นที่ยสงสัยของคนช่างสงสัยต่อไป

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่พระคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่งดังกล่าวแล้ว มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ตั้งปณิธานที่จะทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นแนวขึ้น คือ ตัวพระคัมภีร์อันเป็นต้นหลัก แล้วทำพระคัมภีร์อธิบายรอง ๆ ลงมาให้ตลอดสาย เพื่อเป็นหลักในการค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นได้มีคัมภีร์รองลงมา อรรถาธิบายความอย่างบริบูรณ์คือ วิสุทธิมรรคมหาฎีกาและอย่างย่อคือวิสุทธิมรรคจูฎีกา และวิสุทธิมรรคคัมภีร์บท ดังนั้นจึงได้ตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคตั้งข้อย่อหน้าให้เหมาะสมโดยตรวจสอบกับฉบับฉันทนุสสังคีติ แล้วพระคัมภีร์รองลงไป ก็จะได้ตั้งข้อให้ตรงกัน เพื่อค้นคว้าศึกษาได้โดยง่าย เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งหลายจัดเป็น ๓ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำนิทานเป็นต้น และปริเลทที่ ๑ ชื่อ ศีลนิตเทศ จนถึงปริเลทที่ ๗ ฉอนุสตินิกเทศ

ภาค ๒ เริ่มแต่ปริเลทที่ ๘ เสธอนุสตินิกเทศ จนถึงปริเลทที่ ๑๓ อภิญญานิตเทศ

ภาค ๓ เริ่มแต่ปริเฉทที่ ๑๔ ชั้นนิเทศ จนถึงปริเฉทที่ ๒๓ ปัญญา-
ภาวนานิสังสนิเทศ และ คำนีคม ลงท้าย

การจัดพิมพ์เป็นพакย์คู่ ฉบับภูมิพลภิกขุ

ในการแปลพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาไทยนั้น และพิมพ์เป็นพакย์
คู่บาลีกับไทย ได้แบ่ง ๓ ภาค เป็น ๖ ตอน คือ ภาค ๑ (ตอนที่ ๑ ตอนที่ ๒)
ภาค ๒ (ตอนที่ ๑ ตอนที่ ๒) ภาค ๓ (ตอนที่ ๑ ตอนที่ ๒)

นายไชยวัฒน์ กปิตกาญจน์ สถ.บ.(จุฬา) เป็นผู้แปล ภาค ๑ (ตอนที่ ๑
ตอนที่ ๒) ภาค ๒ (ตอนที่ ๑ ตอนที่ ๒) และภาค ๓ (ตอนที่ ๒) ข้าพเจ้า นายสิริ
เพชรไชย ป.ธ.๕ ได้แปล ภาค ๓ (ตอนที่ ๑).

๖. แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

มูลนิธิภูมิพล โลกิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ "ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา" ภาษาบาลีขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่งเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ฉบับภูมิพล โลกิกขุ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุนี เป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญมาก ด้วยเป็นพระคัมภีร์อธิบายความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้บรรจุพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ไว้เป็นหลักสูตรการสอนไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนาทมูลง ในระดับเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยค ทั้งนี้เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นพระคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ผู้ศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงคัมภีร์เดียว ก็ชื่อว่า มีความรอบรู้วิชาการทางพระพุทธศาสนาพอสมควร แต่การจะเข้าใจความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าเว้นการศึกษาพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาอย่างถูกต้องเสียแล้ว จะเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างแตกฉานไม่ได้ เพราะพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาเป็นมหาฎีกาที่ขยายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กระจ่างแจ้งอีกชั้นหนึ่ง

ความหมายของคำว่า ปรมัตถมัญชุสา

เพื่อให้รู้จักพระคัมภีร์นี้ชัดเจนขึ้น จะขอทำความเข้าใจเรื่องความหมายของชื่อพระคัมภีร์ก่อน

คำว่า ปรมัตถมัณฑุชา เป็นชื่อเฉพาะของพระคัมภีร์มหาภูิกานี แยกได้เป็น ๒ คำ คือ ปรมัตถ+มัณฑุชา มัณฑุชา แปลว่า หีบ หรือ ลัง หมายถึง วัสดุอุปกรณ์ที่เก็บรักษาสิ่งของ เมื่อรวมเข้ากับคำว่า ปรมัตถ เป็นปรมัตถมัณฑุชา ก็แปลว่า พระคัมภีร์เพียงดั่งหีบเป็นที่เก็บรักษาพระปรมัตถไว้

คำว่า ปรมัตถ คำหน้านั้นมาจากคำภาษาบาลีว่า ปรม+อตุต ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง ยอดเยี่ยม บรม อตุต แปลว่า เนื้อความ ประโยชน์ สภาวะ รวมเป็นปรมตุต ใช้เป็นภาษาไทยว่า ปรมัตถ ปรมัตถ์ บรมัตถ แปลว่า เนื้อความ อย่างยอดเยี่ยม ประโยชน์อย่างยิ่ง หรือสภาวะอย่างยอดเยี่ยม คำนี้เป็นชื่อของ บารมีก็มี เป็นชื่อของประโยชน์ก็มี เป็นชื่อของสัจจะก็มี เป็นชื่อของพระอภิธรรม-ปิฎกก็มี

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของบารมีนั้น มีอธิบายว่า บารมี คือ ความดีอย่างยิ่งยวด ที่เป็นเครื่องบ่มโพธิญาณให้แก่กล้าจนถึงสำเร็จ มีอยู่ ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ จันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา บารมีทั้ง ๑๐ นี้ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต้น เรียกว่า บารมีมี ๑๐ ชั้นกลาง เรียกว่า อุปบารมี มี ๑๐ ชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถบารมี มี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๓๐ ถ้วน หรือเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ ในจริยาปิฎกได้แสดงบารมีไว้ในตอนสรุปได้แสดงไว้ว่า ทานที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญเมื่อครั้งเป็นพระเจ้าสิริราช เป็นทานบารมี เมื่อเป็นพระเวสสันดร เป็นเวลามพราหมณ์ และเป็นอกิตติคาบส เป็นทานอุปบารมี เมื่อเป็นพญาไก่ เป็นพญาช้างชื่อสีลวานาค และเป็นพญากระต่าย เป็นปรมัตถบารมี และในบารมีอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ก็มีปรมัตถบารมีด้วยทุกข้อ

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของประโยชน์นั้น มีอธิบายว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยประโยชน์ ๓ ประการ คำว่า "ประโยชน์" ตรงกับภาษาบาลีว่า อตุต แปลว่า ความต้องการ ก็ได้ แปลว่า ความมุ่งหมาย ก็ได้ ส่วนคำว่า "ประโยชน์" ซึ่งเป็นคำแปลของ "อตุต" นั้น แปลว่า การประกอบ คือ การกระทำให้สำเร็จตามที่ต้องการหรือมุ่งหมายนั้น ประโยชน์หรือความต้องการ

ของมนุษย์นั้น มีอยู่ ๓ ระดับ คือ ทิฏฐุธรรมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือ ประโยชน์ในชาตินี้ ได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไฉตริย์ ทรัพย์ ทรัพย์ ทรัพย์ ทรัพย์ จะพึงได้ด้วยการประกอบ ธรรม ๔ คือ อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยัน อารักขสัมปทา ถึงพร้อม ด้วยการรักษา กัลยาณมิตรตदा คบเพื่อนดีเป็นมิตร สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอสมควร ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก สัมปราชัยกัตถะ ประโยชน์ในเบื้องหน้า หรือชาติ- หน้าที่มนุษย์ต้องประสงค์ คือ สุขคติโลกสวรรค์ คือการเป็นมนุษย์ที่ดี การเป็นเทพ ในสวรรค์ การจะได้ประโยชน์เบื้องหน้าที่ต้องการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ บำเพ็ญ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล จาก- สัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ส่วนประโยชน์ยอดเยี่ยมนั้น เรียกว่า ปรมัตถ แปลว่า ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ พระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เพราะพระนิพพานเป็นที่ ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง การจะถึงพระนิพพานอันเป็นปรมัตถประโยชน์นี้ได้ ก็ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของสัจจะนั้น อธิบายว่า สัจจะ คือ ความจริงนั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ จริงโดยสมมุติ เรียกว่า สมมุติสัจจะ ๑ จริง โดยปรมาตถ์ เรียกว่า ปรมาตถสัจจะ ๑ จริงโดยสมมุตินั้น ได้แก่ความจริงที่โลก หมายรู้ร่วมกัน เช่น นาย ก. นาง ข. ช้าง ม้า วัว ควาย คน สัตว์ สมมุติ ให้ร้องเรียกกันได้ เรียกว่า สมมุติโวหาร ส่วนปรมาตถสัจจะกล่าวถึงธรรมชาติที่มี จริงไม่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลง ทรงสภาพของตนไว้ ซึ่งได้แก่จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะฉะนั้น ชื่อของปรมาตถสัจจะจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า สภาวะสัจจะ จริงโดยสภาวะว่าโดยองค์ พระสูตร พระวินัย และปุกคัลบัญญัติ เป็นสมมุติสัจจะ พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์ เว้นปุกคัลบัญญัติเป็นปรมาตถสัจจะ ปรมาตถสัจจะนี้ แบ่งได้เป็น ๒ คือ สภาวะสัจจะ ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ๑ อริยสัจจะ ได้แก่ ความจริงอย่างประเสริฐ หรือความจริง ของพระอริยะ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ๑ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดง ธรรมโปรดเวไนยสัตว์ สำหรับเวไนยสัตว์ที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาใน

สมัยอดีตพุทธเจ้า องค์ที่ล่วงแล้ว พระองค์จะทรงยกสมมุติสัจจะแสดงเป็นพื้นฐานก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพระธรรมเทศนา แล้วจึงทรงแสดงพระปรมัตถ-ธรรมเทศนาในภายหลัง สำหรับเวไนยสัตว์ผู้ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมา ในสมัยอดีตพุทธเจ้า เป็นผู้มึนอุปนิสัยสติปัญญา สามารถรับพระธรรมเทศนาได้ จึงจะทรงแสดงพระปรมัตถเทศนาโดยตรง

คำว่า "ปรมัตถ" เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกนั้น ก็โดยอาศัยคำของ พระอนุรุทธาจารย์ กล่าวไว้ในพระอภิธรรมมัตถสังคหปกรณว่า เนื้อความพระอภิธรรม ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้นทั้งหมด ว่าโดยปรมัตถมี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิตปรมัตถ์ ๑ เจตสิก-ปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ ใช้อักษรย่อว่า จิ. เจ. รุ. นิ. ว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรม คำว่า ปรมัตถะ นี้ พระสมุญจลาจารย์อธิบายไว้ในพระคัมภีร์ อภิธรรมมัตถวิภาวินีว่า ความหมายยอดเยี่ยมสูงสุด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแปรผัน เป็นอย่างอื่น ยกเสียซึ่งสมมุติ เป็นความหมายที่แท้จริง กล่าวคือ จิต ได้แก่ วิญญาณขันธ์ เจตสิก ได้แก่ ขันธ์ ๓ คือ เวทนา สัญญา สังขาร, รูป ได้แก่ รูปขันธ์, และนิพพาน ได้แก่ ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ปรม ที่แปลว่า ยอดเยี่ยม นั้น หมายถึงพระสัพพัญญุตญาณ อัดถ แปลว่า สภาวะ วิสัย อารมณ์ หรือโคจร รวมเป็นปรมัตถ แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์ ของพระสัพพัญญุตญาณอันยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้านั่นเอง

ตามความหมายของคำว่า "ปรมัตถ" ตามที่กล่าวมานี้ เมื่อมาเป็นชื่อ ของพระคัมภีร์มหาฎีกานี้ จึงมีความหมายว่า พระคัมภีร์เพียงดังหีบที่เก็บรักษาไว้ ซึ่งประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน หรือเป็นที่เก็บรักษาไว้ซึ่งพระปรมัตถธรรม อันเป็นความหมายถึงเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญ-ญุตญาณ และเป็นปรมัตถสัจจะด้วย อนึ่ง พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุसानี้ ได้รับการ ยกย่องว่าเป็นมหาฎีกา คือเป็นคำอธิบายความของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นฎีกา ที่ยิ่งใหญ่ควรแก่การเคารพนับถือบูชาอย่างยิ่ง เพราะให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาทุกแห่งทุกมุม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา จึงมีความหมายถึงว่าเป็นพระ-

คัมภีร์ที่ให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาระดับสูง ซึ่งผู้อ่านพระคัมภีร์นี้จะต้องมีพื้นฐานความรู้ทางพระอภิธรรมและทางภาษามครพอสมควร จึงจะทำความเข้าใจพระคัมภีร์นี้ได้

ท่านผู้รจนาคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา

ท่านผู้รจนาคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา คือ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธคิณวิหาร อาณาจักรทมิฬ ฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ใกล้เกาะลังกา ท่านได้รับอาราธนาจากพระทาสุนาคเถระ สำนักสิทธิคามปริเวณวิหาร ให้รจนาคัมภีร์นี้ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระนี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๕๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้ศึกษาอยู่ในสำนักมหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ ในลังกาทวีป เข้าใจว่าได้ร่วมงานรจนาคัมภีร์อรรถกถากับพระพุทธโฆษาจารย์ด้วย ท่านได้รจนาคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกและมหาฎีกานี้ จึงได้รับยกย่องว่าเป็นทั้ง "พระอรรถกถาจารย์" และเป็นทั้ง "พระฎีกาจารย์"

ผลงานอรรถกถาที่ท่านรจนานั้น คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอติวุตตะกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาแปดวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี

ผลงานฎีกาที่รจนา คือ

๑. วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ชื่อปรมัตถมัญชุสา
๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา อธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๓. ฎีกาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี

นอกจากนี้ฎีกาอีก ๓ คัมภีร์ คือ ฎีกาอรรถกถาพระสูตรทั้ง ๔ มีที่ฉนิทกายเป็นต้น ชื่อว่า สิ้นตลปกาสิณี ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อ สิ้นตลปกาสิณี และอนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อว่า สิ้นตลวัณณนา คัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวว่าเป็นผลงานของท่านด้วย แต่ที่จริงฎีกาที่กล่าวนี้เป็นผลงานของท่านอาจารย์ธรรมपालเถระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านอนันตทาสจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ ปี แต่ชื่อพ้องกัน

อย่างไรก็ตาม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาที่ท่านรจนาไว้นี้ ได้เป็นวรรณกรรมสำคัญชิ้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงเราทุกวันนี้ และนับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของโลก

งานสร้างพระคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระนี้ แสดงให้เห็นถึงการวางแผนงานอันสำคัญยิ่งในวงการศึกษาของคณะสงฆ์เกี่ยวกับการแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากภาษาสิงหพมาเป็นภาษามคธ อันเป็นต้นตอภาษา เพื่อให้ความรู้ด้านปริยัติธรรมเผยแพร่ไปทั่วโลก ไม่ใช่อยู่แต่เกาะลังกาเท่านั้น และนอกจากนี้แสดงให้เห็นว่า การทำงานชิ้นสำคัญส่วนนี้ได้มีสงฆ์คณะหนึ่งร่วมงานกัน โดยได้ทำกันเป็นระบบต่อเนื่อง เป็นการวางแผนสืบทอดงานพระพุทธศาสนาทางด้านวิชาการไว้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ประเทศไทยก็พลอยได้มรดกชิ้นนี้ไว้เป็นสมบัติเป็นเวลาช้านานแล้ว แม้ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระจะพำนักอยู่ ณ พุทธตติถาวหาร อาณาจักรทมิฬแห่งอินเดีย ทางลังกา ก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

เนื้อหาของพระคัมภีร์ปรมัตถมัญจุสกา

โดยที่พระคัมภีร์นี้เป็นฎีกาอันยิ่งใหญ่ที่ได้รับยกย่องมาก เรียกว่า มหา-
ฎีกา ท่านอาจารย์พระธรรมปาลเถระได้รับอนุญาตอธิบายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค
โดยอาศัยถกถามรรคอันมีมาก่อน ธรรมามีให้ขัดแย้งกับมติของสำนักมหาวិหาร ท่าน
นำเอามาแต่ละบทแต่ละคำ ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาอธิบายให้คำวินิจฉัย
คำถาม คำตอบ ในเชิงอธิบายทุกแง่ทุกมุม มีคำวินิจฉัยทางนิรุกติศาสตร์ขยายความ
ในลัทธิทั้งในมหายานและพราหมณ์ลัทธิไตรเพทเวทงคศาสตร์ ที่เรียกว่า ปรัชญา-
อินเดียในปัจจุบันนี้ รวมทั้งโลกวัชรอย่างพร้อมมูล ฉะนั้น พระคัมภีร์
ปรมัตถมัญจุสกาจึงอุดมไปด้วยความรู้ในระดับสูง ทำให้เกิดความเข้าใจพระคัมภีร์
วิสุทธิมรรคได้อย่างละเอียด รวมทั้งเข้าใจพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีด้วย เพราะ
ท่านอาจารย์พระธรรมปาลเถระได้บรรจุความรู้ทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์

ในเนื้อหานั้น เริ่มต้นด้วยคำปรารภอธิบายกล่าวด้วยคำนิทานเป็นต้น
ของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ต่อจากนั้นอธิบายความเป็นนิเทศฯ ๆ ไป คือ

๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑ ชื่อสี่ลนินิทเทศ
๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒ ชื่อตุงคณินิทเทศ
๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๓ ชื่อกัมมัฏฐานคณนินิทเทศ
๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๔ ชื่อปญฺญิกถินนินิทเทศ
๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๕ ชื่อเสสสถินนินิทเทศ
๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๖ ชื่ออสุภกัมมัฏฐานนินิทเทศ
๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๗ ชื่ออนุสสตินนินิทเทศ
๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสสติกัมมัฏฐานนินิทเทศ
๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๙ ชื่อพรหมวิหารนินิทเทศ
๑๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๐ ชื่ออรุปรนินิทเทศ
๑๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อสมาธินิทเทศ
๑๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๒ ชื่ออิทธิวิชิตนินิทเทศ
๑๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญานินิทเทศ

๑๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อขันธนิทเทส
 ๑๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๕ ชื่ออายตนะคุณิทเทส
 ๑๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๖ ชื่ออินทริยสังจนิทเทส
 ๑๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อปัญญาภูมิณฑเทส
 ๑๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อทิวฏฐิวิสุทธินิทเทส
 ๑๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อกัณฑาวิตรณวิสุทธินิทเทส
 ๒๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส
 ๒๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส
 ๒๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส
 ๒๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวนานิสังสนิทเทส

และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค พร้อมทั้งอวสานกลาของท่านอาจารย์
 เอง

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา ฉบับอักษรไทย

โดยที่ พระคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค สมเด็จพระวันรัต(เขมจาริมหาเถระ)
 อธิปติสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์ขึ้นโดยพระ-
 อุปถัมภ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงบริจาคทรัพย์
 พิมพ์ใน พ.ศ.๒๔๖๕ แล้ว การตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ก็ได้
 อาศัยตรวจสอบกับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้ด้วย สมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหา-
 เถระ) นั้น เป็นผู้ทรงความรู้ด้านพระปริยัติธรรมด้านภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง มีความ
 แดกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา พร้อมทั้งสหทาวีเสสอย่างกว้างขวาง
 ได้เคยเป็นผู้จัดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสยามหลวง พ.ศ.๒๔๖๘ และ
 พ.ศ.๒๔๗๕ ฝีมือการตรวจสอบชำระพระคัมภีร์ของพระมหาเถระนี้ ปรากฏว่า
 ได้รับความนิยมในความพิถีพิถันละเอียดลออมาก มีวรรคน้อย วรรคใหญ่ ใน

ศัพท์เดี่ยวที่เป็นสมาส ย่อคำหลาย ๆ คำ เป็นศัพท์เดียวกัน แต่ละคำจะเว้นห่างกันเล็กน้อยทุกคำไป ปาฐะใดอ้างที่มาในพระไตรปิฎก หรือที่อื่น ๆ ก็จะหาที่มาบอกชื่อคัมภีร์ บอกหน้าให้ไปค้นได้ด้วย รู้สึกว่าวิธีการชำระแบบนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) เป็นผู้เริ่มก่อนผู้อื่นทั้งหมด และได้เป็นแบบแผนของการชำระพระคัมภีร์ ในสมัยต่อมา เพราะฉะนั้น การพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ได้อำนวยประโยชน์ในวงการศึกษาอย่างมาก เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติกธรรมธร (ม.ร.ว. ลพ สุทัศน์)^๑ อดีตเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ปรารภบำเพ็ญกุศลเนื่องในโอกาส อายุครบ ๗๐ ปี มีความประสงค์จะบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุปการะแก่พระพุทธศาสนา ได้ทราบว่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ โปรดให้พิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นอักษรไทยครั้งแรกแล้ว จึงได้อุปถัมภ์ให้พิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญจุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาขึ้นมาตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงแนะนำ โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจาริมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ พร้อมด้วยสัทธิวิหาริกทั้งหลายของท่าน มีพระราชสุริยสมัยยังเป็นพระมหาวีจิตร อากาศโร เป็นต้น เป็นผู้ตรวจชำระทำต้นฉบับจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๘

พระปรมัตถมัญจุสาฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้มีโครงการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวยืน คือจัดทำต้นพระคัมภีร์เป็นหลัก แล้วทำพระคัมภีร์อธิบายรอง ๆ

^๑ ผู้เขียนทราบมาจากหลวงสิทธิคุริตถาภว ว่า เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติกธรรมธร (ลพ สุทัศน์) ไม่มีทายาทสืบสกุล ได้อุปถัมภ์กุศลบุตรท่านหนึ่งเป็นบุตรบุญธรรม มีความประสงค์จะให้ใช้นามสกุล "สุทัศน์" แต่เพราะท่านผู้นั้นมิได้เป็นเชื้อพระวงศ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานนามสกุลว่า "ลพานุกรม" ตามนามเดิมของท่านเจ้าพระยานี้

ลงไปให้เป็นสายเดียวกัน เพื่อเป็นอรรถาธิบายสืบต่อกันไป ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อมูลนิธิภูมิพลโลกิยกุได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคภาษาบาลี ขึ้นมาแล้ว ได้ทำหัวเรื่อง ทำชื่อ ย่อหน้า ในพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคไว้แล้ว จึงได้จัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา อันเป็นมหาฎีกาของวิสุทฺธิมรรค จัดทำหัวเรื่อง ตั้งชื่อ ย่อหน้าให้ตรงกันกับพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค เพื่อสะดวกต่อการค้นคว้าของนักศึกษา และได้จัดหาที่มาให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งหวังใจว่าเป็นการเพิ่มพูนความสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น จัดเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำปรารภพระคัมภีร์ อธิบายคำนิทานพจน์เป็นต้น และอธิบายความในปริเฉทที่ ๑ คือศีลนิตเทส ไปจนถึงอธิบายปริเฉทที่ ๗ ชื่อฉอนุสสตินิตเทส

ภาค ๒ เริ่มแต่อธิบายความปริเฉทที่ ๘ ชื่อฉอนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทส ไปจนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญาณิตเทส

ภาค ๓ เริ่มแต่อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อขันธนิตเทส จนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวนานิสังสนิตเทส และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค และอวสานกถาของท่านอาจารย์พระธรรมปาละเป็นที่สุด

การจัดพิมพ์เป็นพากย์คຸ່ฉบับภูมิพลโลกิยกุ

เนื่องจากพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา ที่ท่านอาจารย์ธรรมปาละเถระ สำนักพรตติตถวิหาร ได้รจนาไว้นี้ เป็นคัมภีร์ที่อำนวยประโยชน์ในด้านความรู้อย่างมากมายแก่กุลบุตร ที่จะทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ซึ่งเป็นผลงานรจนาของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ที่แพร่หลายมีชื่อเสียง ว่าเป็นวรรณ-

กรรมชั้นยอดของพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นภาษาบาลีอยู่ นายมณีพันธุ์ จารุคุล ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิยะ มีความประสงค์จะให้มีการแปลเป็นภาษาไทย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาพระพุทธศาสนา และท่านผู้สนใจจะได้อ่านทำความเข้าใจในพระคัมภีร์ปรมัตถมัณฑุสตา วิสุทธิมรรคมหาฎีกานี้ และรวมไปถึงทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อให้เกิดการปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องด้วย และมูลนิธิมีความประสงค์จะทำเป็นไทวพากย์หรือพากย์คู่ คือภาษาบาลีข้างหนึ่ง ภาษาไทยข้างหนึ่ง ในหน้าเดียวกันตลอดทั้งคัมภีร์ โดยที่พระคัมภีร์นี้เป็นพระคัมภีร์ที่มีความยาวมาก สำหรับฉบับภูมิพลโลกิยะได้แบ่งพากย์ภาษาบาลีเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือ ภาค ๑ มี ๔๕๘ หน้า ภาค ๒ มี ๓๗๕ หน้า ภาค ๓ มี ๗๔๒ หน้า รวมด้วยกันเป็นหน้ากระดาษพิมพ์ได้ ๑,๕๗๕ หน้า เพื่อให้การแบ่งรูปเล่มในพากย์คู่บาลีและไทยมีความพอเหมาะแก่เล่มและเรื่อง จึงได้แบ่งภาษาบาลีเดิม ๓ ภาค เป็นตอนได้ ๘ ตอน ดังนี้

ภาค ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่คันถารัมภกถา กล่าวเริ่มต้นพระคัมภีร์อธิบายศีลนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑ อธิบายอัฐกนิทเทศ ปริเฉทที่ ๒ และอธิบายกัมมัฏฐานคหณนิตเทศ ปริเฉทที่ ๓ จัดเป็นภาค ๑

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายปฐวีกถินนิตเทศ ปริเฉทที่ ๔ อธิบายเสตกถินนิตเทศ ปริเฉทที่ ๕ อธิบายอสุกัมมัฏฐานนิตเทศ ปริเฉทที่ ๖ อธิบายฉอนุสสคินิตเทศ ปริเฉทที่ ๗ จัดเป็นภาค ๒

ภาค ๒ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายอนุสสคิกัมมัฏฐานนิตเทศ ปริเฉทที่ ๘ และอธิบายพรหมวิหารนิตเทศ ปริเฉทที่ ๙ จัดเป็นภาค ๓

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอรุปปนิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๐ อธิบาย

สมาธินิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๑ อธิบายอิทธิวธิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๒ และอธิบาย
อภิญาณนิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๓ จัดเป็นภาค ๔

ภาค ๓ แบ่งเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายจันชนิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๔ และอธิบาย
อายตนะธาตุนิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๕ จัดเป็นภาค ๕

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอินทริยสังจณิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๖ และ
อธิบายปัญญาภูมินิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๗ จัดเป็นภาค ๖

ตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่อธิบายปัญญาภูมินิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๗ ตอน
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ อธิบาย
ทัญญูวิสุทธินิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๘ อธิบายกัณฑ์ชาวิตตรณวิสุทธินิทเทศ ปริเฉทที่ ๑๙
จัดเป็นภาค ๗

ตอนที่ ๔ เริ่มตั้งแต่อธิบายมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ ปริเฉท
ที่ ๒๐ อธิบายปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ ปริเฉทที่ ๒๑ อธิบายญาณ-
ทัสสนวิสุทธินิทเทศ ปริเฉทที่ ๒๒ อธิบายปัญญาภาวนานิสังสนิทเทศ ปริเฉทที่ ๒๓
อธิบายนิคมคถาของวิสุทธิมรรค และลงท้ายด้วยนิคมคถา ของท่านอาจารย์
พระธรรมपालเถระ เป็นจบพระคัมภีร์ จัดเป็นภาค ๘

ในการแปลพระปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา สู่อภาษาไทยนั้น
สำหรับ ภาค ๑ และภาค ๒ รวม ๔ ตอน นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ สด.บ.(จุฬา)
ได้แปลไว้ ภาค ๓ ทั้ง ๔ ตอน ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย ได้แปลไว้.

๗. แนะนำ

พระสังเขปตลโขตนี วิสุทธิมรรคอุพฐีกา

เนื่องจากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธรโฆษาจารย์ได้รจนามาไว้เป็นเวลา ๑,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้ชี้ทางแห่งความบริสุทธิ์ อันเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยหลักสำคัญคือ ไตรสิกขา แก่กุลบุตรผู้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา โดยการบวชเรียนหรือไม่ได้บวชเรียนก็ตาม พระคัมภีร์นี้จึงมีชื่อเสียงมาก พระเถระในฝ่ายเถรวาทได้ยึดเอาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นหลักปฏิบัติ และเทศนาสั่งสอนเผยแพร่ความรู้ทางพระพุทธศาสนา แม้ในปัจจุบันนี้ ทางคณะสงฆ์ของประเทศไทยก็ได้จัดเอาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เป็นภาษาบาลี เป็นหลักสูตรใช้เล่าเรียนและสอบภูมิความรู้พระปริยัติธรรมเปรียญธรรม ๘ ประโยค และเปรียญธรรม ๙ ประโยค

นอกจากนี้ ว่าโดยวัตถุประสงค์ของการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว จะเห็นได้ว่า พระพุทธรโฆษาจารย์ผู้รจนา ได้ตั้งใจรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เป็นอรรถกถาแกนกลางของพระไตรปิฎก ดังจะเห็นได้ว่าเมื่ออรรถกถาอื่น ๆ พูดถึงเรื่องที่ได้อธิบายไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เช่นเรื่องศีล เรื่องธุดงค์ เรื่องกรรมฐาน เรื่องฉานสมาบัติ เรื่องอภิญา เรื่องวินิจฉัยเกี่ยวกับปัญญา ขันธ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ อริยสัจ และปัจฉยาการ ท่านจะแนะนำให้ไปดูความพิสดารจากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค จึงถือว่าเป็นอรรถกถาอยู่ท่ามกลางของอรรถกถาทั้งหลาย

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงถือเป็นกิจอันสำคัญที่ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจน เพื่อจะได้เข้าใจความของพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง พระโบราณจารย์จึงได้รจนาคัมภีร์ เพื่ออธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กว้างขวางออกไปดังปรากฏชื่อคือ

๑. ปรมัตถมัณฑุชา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา
๒. สังเขปตโตชิตนี วิสุทธีมรรคจูฬฎีกา
๓. วิสุทธีมรรคคัมภีรฎีกา

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุเมื่อได้ตรวจชำระ และพิมพ์ตัวพระคัมภีร์วิสุทธีมรรคไว้แล้ว และได้ตรวจชำระจัดพิมพ์ปรมัตถมัณฑุชา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา พร้อมทั้งดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยอยู่ในปัจจุบันนี้ บัดนี้ได้จัดพิมพ์สังเขปตโตชิตนี วิสุทธีมรรคจูฬฎีกาเป็นคัมภีร์เฉพาะภาษาบาลีขึ้น ซึ่งควรเป็นที่น่ายินดีและอนุโมทนาแก่ชาวพุทธทั้งหลายที่งานการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในส่วนการจัดสร้างพระคัมภีร์วิสุทธีมรรคจูฬฎีกานี้ได้มีปรากฏขึ้นเป็นอักษรไทยเป็นครั้งแรกในโลก

อธิบายความหมายของคำว่า สังเขปตโตชิตนี และคำว่า จูฬฎีกา

คำว่า สังเขปตโตชิตนี นี้ เป็นชื่อเฉพาะของวิสุทธีมรรคจูฬฎีกา แปลความว่า ส่องเนื้อความให้กระจ่างโดยย่อ กล่าวคือสังเขป แปลว่าโดยย่อ อัดแปลว่า เนื้อความ ชิตนี แปลว่าส่องหรือทำให้กระจ่าง รวมกันเป็นสังเขปตโตชิตนี แปลว่า ทำเนื้อความให้กระจ่างโดยย่อ

คำว่า จูฬฎีกา แยกเป็น ๒ คำ คือ จูฬ กับ ฎีกา จูฬ แปลว่าน้อย เล็ก เขียนเป็นจุล ก็มี มักจะเป็นคำคู่กันกับคำว่า มหา เช่นในคัมภีร์วินยปิฎก มีคำว่า คัมภีร์จูฬวรรค หรือ จุลวรรค เป็นคัมภีร์หนึ่ง และมีคำว่า มหาวรรค เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งเป็นคู่กัน หรือในพระสูตรมีคำว่า จูฬนิเทศ เป็นคู่กับ มหานิเทศ ซึ่งเป็นชื่อของพระคัมภีร์ในพระสูตรตันตปิฎก ชื่อคนก็มีจูฬกับมหาคู่กัน เช่น จูฬป็นถก กับมหาป็นถก เป็นชื่อของพระอสีติมหาสาวก นางที่ชื่อคนก็มีคำว่า มัชฌิม เข้าไปแทรกอยู่กลางด้วย เช่น จุลกาล มัชฌิมกาล และมหากาล แปลว่ากาลน้อย กาลกลาง กาลใหญ่ หรือในคัมภีร์ของสิงหฬ ก็ตั้งชื่อว่า จูฬคัมภีรฎีกา มัชฌิม-

คัมภีร์ปท มหาคัมภีร์ปท ล้วนแต่เป็นชื่อของแต่ละคัมภีร์ ซึ่งอธิบายความในคัมภีร์ สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย เพราะฉะนั้น เมื่อได้มีการแต่งฎีกาอันเป็นคำอธิบายคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยท่านอาจารย์ธรรมปาละ นักปราชญ์คนสำคัญของพระพุทธศาสนาแห่งสำนักพรตคิดต์แล้ว ในกาลต่อมาก็ได้มีการแต่งจุฬฎีกาเป็นฎีกาขนาดเล็ก อธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมาอีกเป็นคู่กัน

เนื้อหาของวิสุทธิมรรคจุฬฎีกา

เป็นคำอธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างย่อ ๆ ตั้งแต่กถาปรารภ พระคัมภีร์พรรณนานิทานกถาของวิสุทธิมรรคและนิเทศต่าง ๆ เป็นตอน ๆ รวม ๒๓ ปริเฉท ตั้งแต่ศีลนิเทศเป็นต้นไป จนถึงปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ สำหรับวิธีการแต่นั้น ท่านผู้แต่งมุ่งที่จะย่อคำอธิบายเนื้อความของพระคัมภีร์ปรมัตถ-มัชฌิมา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ในส่วนที่เป็นผลความคงเหลือไว้แต่คำแก้ที่เป็นเฉพาะบทเฉพาะความเท่านั้น และในการเรียบเรียงคัมภีร์จุฬฎีกานี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า ผู้เขียนใช้คำว่า ลิจิสุตถา ในคำปรารภ และ ลิจนุเตน ในคำลงท้าย แสดงถึงวิธีการทำคัมภีร์จุฬฎีกานี้เป็นการคัดลอกย่อความเอาแต่สาระตัดข้อความที่ยื่นเยื้องออกไป เพื่อสะดวกแก่การที่จะดูพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้ง่ายเข้านั้น จึงนับว่าคัมภีร์จุฬฎีกานี้ อำนวยประโยชน์แก่ผู้ที่กลัวความยาวของพระคัมภีร์ ต้องการเฉพาะเนื้อหาทำความเข้าใจในพระคัมภีร์เท่านั้น จึงถือว่าเป็นฎีกาฉบับเล็กของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

สำหรับอายุของพระคัมภีร์นี้ ผู้แนะนำได้เห็นมีกล่าวถึงอยู่ในคัมภีร์ จุฬคัมภีร์ ข้อ ๑๕๔ พูดถึงวิสุทธิมรรคจุฬฎีกาในจำนวน ๒๐ คัมภีร์ที่อาจารย์ ๒๐ ท่าน ต่างได้แต่งขึ้นเป็นราย ๆ ไปตามอัตโนมติไม่ได้บอกชื่อผู้รจนเอาไว้ สำหรับพระคัมภีร์จุฬคัมภีร์นี้ ท่านอาจารย์ผู้แต่งชื่อว่าพระนันท์ปัญญาจารย์ แต่จะแต่งเมื่อไรนั้น ก็ไม่ปรากฏกาลเวลาเหมือนกัน ท่านอาจารย์ธัมมานันทะแห่งวัดท่ามะโอ

จังหวัดลำปาง ได้สันนิษฐานว่าแต่งในราวพุทธศักราช ๒๐๑๐ คือเมื่อ ๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว เมื่อคัมภีร์จุฬคันถวงศ์ ได้กล่าวถึงชื่อวิสุทธิธรรมรคจูฬฎีกานี้เข้าไว้ วิสุทธิธรรมรคจูฬฎีกานี้จึงมีอายุเกินกว่า ๕๐๐ ปีขึ้นไป ซึ่งอาจเกิดก่อนคัมภีร์อรรถโฆษนาของไทยด้วยซ้ำ แต่พระเถระผู้แต่งก็มีได้ปรากฏชื่อไว้ในที่แห่งใดเลย จึงไม่สามารถจะทราบได้ว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง

วิสุทธิธรรมรคจูฬฎีกา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

ได้เป็นที่น่ายินดีว่า พระคัมภีร์นี้ได้มีอยู่ในอักษรขอมโบราณ ต้นฉบับเป็นของวัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระญาณสังวร สุวฑฒนมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระกรุณาอนุเคราะห์ให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุยืมมาเป็นต้นฉบับคัดลอก มีจำนวน ผู้กัดังนี้

ต้นต้น	ผูก ๑-๖	จำนวน	๑๔๔	ลาน
	ผูก ๗-๑๒	จำนวน	๑๔๕	ลาน
ต้นปลาย	ผูก ๑๓-๑๗	จำนวน	๑๒๐	ลาน
	ผูก ๑๘-๒๓	จำนวน	๑๕๓	ลาน
		รวม	๕๖๒	ลาน

การจัดทำขึ้นเป็นอักษรไทย มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้อาศัยและรับความอนุเคราะห์จากอาจารย์เขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๘ นักวิชาการของมูลนิธิเป็นผู้ทำการปริวรรตคัดลอกจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย ตัดต่อประโยคตั้งแต่ต้นจนจบ และได้จัดทำหัวข้อย่อหน้า และได้อาศัยอาจารย์พิสิฐ เจริญสุข ป.ธ. ๘ มาช่วยตรวจสอบกับวิสุทธิธรรมรคมหาฎีกา และได้ประชุมตรวจสอบกับคณะกรรมการอีกชั้นหนึ่ง นายมณีพันธุ์ จารุคุณ ผู้อำนวยการโครงการปริวรรต ฯ และคุณอุษา

จารุคุล รองผู้อำนวยการ ได้อนุมัติให้จัดพิมพ์ขึ้น ซึ่งงานนี้ต้องอาศัยความเพียร ความบากบั่น อุตสาหวีริยะและสติปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิร่วมกันทั้งคณะกรรมการ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ และผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย จึงได้ผลิตผลงานเป็นพระคัมภีร์จุฬีกานี้ขึ้นมาได้ การจัดทำรูปเล่มนั้น ได้อนุวัตตามพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็น ๓ ภาค คือ ภาค ๑ ภาค ๒ และภาค ๓

ข้าพเจ้าเห็นว่า วิสุทธิมรรคจุฬีกานี้เป็นคัมภีร์ที่หาได้ยากและไม่แพร่หลายนัก มีคุณค่าทางวรรณกรรมภาษาบาลีที่ควรจะได้เผยแพร่งแก่ชาวโลกได้ นอกจากนี้ยังเป็นประโยชน์มหาศาลแก่วงการศึกษาคณะสงฆ์ โดยเฉพาะกุลบุตรผู้ศึกษาเล่าเรียนเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยค ถ้าได้อ่านวิสุทธิมรรค โดยอาศัยจุฬีกาเป็นคำอธิบายแล้วจะเกิดความเข้าใจในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค อันเป็นพระคัมภีร์หลักสูตรได้เป็นอย่างดี

การจัดพิมพ์เป็นพакย์คู่ ฉบับภูมิพลโลกิขุ

ในการแปลวิสุทธิมรรคจุฬีกาภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนี้ มูลนิธิได้มอบให้อาจารย์สุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ. ๕ เป็นผู้แปลกร่าง และมอบให้อาจารย์ทวี ศรีทองอินทร์ ป.ธ. ๕ อาจารย์สมาน วงศ์ไพโรภรณ์ ป.ธ. ๕ และอาจารย์สังคม ศรีราช ป.ธ. ๕ เป็นผู้ตรวจ และได้จัดพิมพ์เป็นพакย์คู่บาลี-ไทย รวม ๓ ภาค

๘. แนะนำ

พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์

เป็นที่น่ายินดีว่ามูลนิธิภูมิพลโลกิยะได้ผลิตผลงานการสร้างพระคัมภีร์ขึ้นอีกพระคัมภีร์หนึ่ง มีชื่อว่า "พระธรรมบทวิวรรณ์" พระคัมภีร์นี้คงจะมีผู้ได้ยื่นชื่อมาบ้าง แต่ก็เชื่อว่าหลายท่านในปัจจุบันนี้ไม่เคยเห็นพระคัมภีร์นี้เลย แม้ผู้แนะนำเองก็เคยได้ยื่นชื่อพระคัมภีร์นี้มาช้านานแล้ว ตลอดเวลาของการศึกษาภาษาบาลีมา ๕๐ ปีเศษ ก็เพิ่งจะได้เห็นพระคัมภีร์นี้เป็นครั้งแรกที่มูลนิธิภูมิพลโลกิยะได้เปิดเผยขึ้น

การที่จะรู้จักพระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์นี้ได้ เราคงจะต้องศึกษาความหมายของพระคัมภีร์ อันเป็นต้นตำรับที่ทำให้เกิดพระธรรมบทวิวรรณ์นี้เสียก่อน คือ พระธรรมบทหรือที่เป็นภาษาบาลีว่า "ธมฺมปท" และอรรถกถาพระธรรมบท หรือที่เป็นภาษาบาลีว่า "ธมฺมปทกฺกุสฺสกา" เพราะคัมภีร์พระธรรมบทวิวรรณ์นี้ เป็นหนังสือขยายความของพระธรรมบทและอรรถกถาพระธรรมบท

ความหมายของธรรมบท

เบื้องต้นขอทำคำชี้แจงคำว่า "ธรรมบท" ก่อน คำว่า ธรรมบท หรือธัมมปทะนี้เป็นพระพุทธรวจนะอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๕ นับเนื่องอยู่ในนวงค์สัตตสุตตันต์ เป็นประเภทพระคาถา คือ เป็นคำร้อยกรองที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมไว้ ตั้งชื่อว่า "ธรรมบท" หรือ "ธัมมปท" แปลว่า บทพระธรรม หรือแปลว่า คำสอนที่ทำให้ถึงพระธรรม มีด้วยกัน ๒๖ พรรค มีชื่อต่าง ๆ กัน ดังนี้

๑. ขมกวรรค ว่าด้วยเรื่องที่เป็นคู่กันคือ เรื่องบุญ เรื่องบาป มี ๒๐ พระคาถา

๒. อัปมาทวรรค ว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาท มี ๑๒ พระคาถา
๓. จิตตวรรค ว่าด้วยเรื่องจิต มี ๑๑ พระคาถา
๔. ปุ่ผววรรค ว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติเปรียบด้วยดอกไม้อ มี ๑๖ พระคาถา
๕. พาลวรรค ว่าด้วยเรื่องคนพาล มี ๑๗ พระคาถา
๖. บัณฑิตวรรค ว่าด้วยเรื่องบัณฑิต มี ๑๔ พระคาถา
๗. อรหัตตวรรค ว่าด้วยเรื่องพระอรหันต์ มี ๑๐ พระคาถา
๘. สหัสสวรรค ว่าด้วยเรื่องธรรมจำนวนพัน มี ๑๖ พระคาถา
๙. ปาปวรรค ว่าด้วยเรื่องบาป มี ๑๓ พระคาถา
๑๐. พัทธวรรค ว่าด้วยเรื่องอาชญา มี ๑๗ พระคาถา
๑๑. ชรวรรค ว่าด้วยเรื่องความแก่ มี ๑๑ พระคาถา
๑๒. อัถตตวรรค ว่าด้วยเรื่องตน มี ๑๒ พระคาถา
๑๓. โลกววรรค ว่าด้วยเรื่องโลก มี ๑๒ พระคาถา
๑๔. พุทธวรรค ว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า มี ๑๖ พระคาถา
๑๕. สุขวรรค ว่าด้วยเรื่องความสุข มี ๑๒ พระคาถา
๑๖. ปิยวรรค ว่าด้วยเรื่องความรัก มี ๑๒ พระคาถา
๑๗. โภทวรรค ว่าด้วยเรื่องความโกรธ มี ๑๔ พระคาถา
๑๘. มลตวรรค ว่าด้วยเรื่องมลทิน มี ๒๑ พระคาถา
๑๙. รัมมัญญวรรค ว่าด้วยเรื่องผู้ตั้งอยู่ในธรรม มี ๑๗ พระคาถา
๒๐. มัคควรรค ว่าด้วยเรื่องมรรค มี ๑๖ พระคาถา
๒๑. ปกิณณกวรรค ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด มี ๑๖ พระคาถา
๒๒. นิรยวรรค ว่าด้วยเรื่องนรก มี ๑๔ พระคาถา
๒๓. นาควรรค ว่าด้วยเรื่องช้าง มี ๑๔ พระคาถา
๒๔. ตัณฑวรรค ว่าด้วยเรื่องตัณหา มี ๒๒ พระคาถา
๒๕. ภิกขุวรรค ว่าด้วยเรื่องภิกษุ มี ๒๓ พระคาถา
๒๖. พรหมณวรรค ว่าด้วยเรื่องพรหมณ์ ซึ่งเป็นวรรคสุดท้ายมี ๔๐

พระคาถา

รวมพระคาถา ๒๖ วรรค ในพระธรรมบทนี้ได้ ๔๒๓ พระคาถา

คาถาประพันธ์เหล่านี้ เป็นคำร้อยกรองที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ เรียกว่า พระพุทธวจนะ เป็นบทอุเทศที่ผู้ศึกษาจะต้องท่องบ่นทรงจำไว้ให้ขึ้นใจ คล่องปาก

ความหมายของธัมมปัทฏฐกา

เมื่อเราทราบความหมายของพระธรรมบทดังกล่าวแล้ว ต่อไปขอทำความเข้าใจพระคัมภีร์อันดับ ๒ คือ อรรถกถาพระธรรมบท ซึ่งเรียกว่า พระธัมมปัทฏฐกา อรรถกถาพระธรรมบทนี้ เป็นหนังสือสำคัญที่วงการคณะสงฆ์ใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง ในปัจจุบันนี้เป็นพระคัมภีร์ที่ใช้ออกข้อสอบในแผนกบาลีสนามหลวงในระดับชั้นประโยค ๑-๒ เปรียญธรรม ๓, ๔, ๕, ๖ ประโยค ผู้แนะนำก็เป็นผู้เรียนธัมมปัทฏฐกานี้มาด้วย เคยเกิดความสงสัยว่า เพราะเหตุไร จึงใช้ธัมมปัทฏฐกาเป็นหลักสูตรการสอนพระปริยัติธรรมในระดับดังกล่าว ได้กราบเรียนถามเหตุผลเรื่องนี้ต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร ป.ธ.๕) แม่กองบาลีสนามหลวง ท่านให้คำอธิบายว่า ทางแผนกบาลีสนามหลวงตั้งแต่เดิมมา หรือในยุคก่อน ๆ มานั้น พระเถระบูรพาจารย์ มีความประสงค์ที่จะใช้พระคัมภีร์นี้เป็นทั้งแบบเรียนและหลักสูตรด้วย ห้ามมิให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น ความหมายของหลักสูตรพระปริยัติธรรม ท่านให้เอาพระคัมภีร์เป็นหลักสูตร มิใช่ให้อาว์ตฤประสงค์หรือโครงสร้างมาเขียนเป็นหลักสูตร แล้วจึงทำแบบเรียนขึ้นมาเรียน ข้อนี้จึงเป็นข้อที่แตกต่างกันของคำว่า หลักสูตรแบบเรียน ที่ทางกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดขึ้น

ประวัติของธัมมปทัฏฐกถา

เดิมทีนั้นอรรถกถาพระธรรมบทนี้ มิใช่เป็นภาษามคร หากเป็นภาษาสิงหพที่ใช้พูด ใช้เขียน และฟังกันเข้าใจในลัنگาทวีปโดยเฉพาะ เป็นอรรถกถาที่พระมหินทเถระได้นำมาจากชมพูทวีปมาสอนชาวลัنگาทวีปด้วยภาษาสิงหพ จึงรู้จักกันศึกษากัน แต่ในหมู่ชาวเกาะลัنگาท่านั้นมิได้แพร่หลาย เมื่อราวพุทธศักราชล่วงได้ ๕๔๕ ปี ได้มีพระเถระสำคัญรูปหนึ่ง ชื่อว่าพระพุทธโฆษาจารย์ มีความแตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เป็นนักไวยากรณ์ผู้ยิ่งใหญ่ ได้เดินทางจากชมพูทวีปมายังลัنگาทวีป และได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหพสู่ภาษามครอันเป็นต้นตอภาษาธัมมปทัฏฐกถานี้ ก็เป็นพระคัมภีร์หนึ่งที่พระพุทธโฆสมหาเถระ ได้แปลสู่ภาษามครด้วย ท่านได้กล่าวไว้ในคำปรารภแห่งธัมมปทัฏฐกถานั้นที่เรียกกันว่า ปณามคาถาว่า พระพุทธโฆษะได้รับอาราธนาจากพระกุมารกัสสปเถระ ผู้ใคร่ความตั้งมั่นอยู่แห่งพระสัทธรรม ได้มีความปรารถนาอยู่ว่า พระพุทธเจ้าผู้มีพระหฤทัยอันประกอบด้วยพระมหารูณา ได้ทรงแสดงพระธรรมบทไว้ คำอธิบายความของพระธรรมบทนั้นพระเถระได้นำสืบ ๆ กันมาเป็นคำอธิบายที่ลึกซึ้ง ละเอียดอ่อน แต่อยู่ในภาษาสิงหพในลัنگาทวีป ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ชนเหล่าอื่นได้ ควรจะทำคำอธิบายพระธรรมบทนั้นให้สำเร็จประโยชน์แก่กุลแก่ชาวโลกทั้งมวล จึงกราบเรียนให้พระพุทธโฆสมหาเถระช่วยแปลภาษาสิงหพ อันเป็นคำอธิบายพระธรรมบทนั้นเป็นภาษามคร ท่านพระพุทธโฆษาจารย์จึงได้แปลสู่ภาษามครอันเป็นต้นตอภาษา ส่วนพยัญชนะและบทอันใดที่ยังไม่แจ่มแจ้งก็ได้แปลพยัญชนะและบทเหล่านั้นมิได้บกพร่อง จึงได้สำเร็จรูปเป็นพระธัมมปทัฏฐกถาซึ่งเป็นวรรณกรรมมีอายุ ๑,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว

สำหรับเนื้อความในพระธัมมปทัฏฐกถานั้น ได้พรรณานำเนื้อความในวัตถุนิทาน ในวรรคต่าง ๆ ของพระธรรมบท ซึ่งได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น โดยท่านได้ยกเอาพระคาถาขึ้นตั้งเป็นบทอุเทศ เช่น ตั้งพระคาถาว่า "มโนปุพฺพคฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา" เป็นต้น แล้วอธิบายเรื่องที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสพระคาถานี้โดยปรารภบุคคลหรือเรื่องราว เช่นในพระคาถานี้ ทรงปรารภพระจักขุบาลเถระเป็นเหตุ จึงได้ตรัสพระคาถานี้แล้วก็ได้เล่าเรื่องประวัติของพระจักขุบาลตั้งแต่แรกเกิด

ไปจนถึงบวชและตบอดเป็นพระอรหันต์ และมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นแก่พระ-
 จักกบาลพร้อมทั้งอดีตชาติ บอกถึงกรรมที่เป็นบาป ที่พระจักกบาลได้ทำไว้แต่
 อดีตชาติ แล้วพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสพระคาถามี "มโนปุพฺพคฺมา" เป็นต้น
 พร้อมทั้งได้อธิบายขยายความพระคาถาออกไป เมื่อจบแล้วก็บอกถึงอานิสงส์ที่
 พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ มีผู้บรรลุมรรคผล การอธิบายความใน
 พระคาถานั้น ได้หยิบยกเป็นเรื่อง ๆ ไป ได้แต่งเป็นภาษามคธมีสำนวนโวหาร
 ดีเยี่ยม

ในอรรถกถาธรรมบทนี้ ได้แสดงเรื่องราวที่มีมาของพระคาถาตามวรรค
 ต่าง ๆ ดังนี้

๑. ยมกวรรคอันเป็นวรรคแรกของวรรคทั้งหมด มี ๑๔ เรื่อง
๒. อัปปมาทวรรค มี ๕ เรื่อง
๓. จิตตวรรค มี ๕ เรื่อง
๔. ปุ่ปผวรรค มี ๑๒ เรื่อง ของฉบับสิงหพและฉบับอังกฤษ มี ๑๑ เรื่อง
๕. พาลวรรค มี ๑๕ เรื่อง
๖. บัณทิตตวรรค มี ๑๑ เรื่อง
๗. อรหันตวรรค มี ๑๐ เรื่อง
๘. สหัสสวรรค มี ๑๔ เรื่อง
๙. ปาปวรรค มี ๑๒ เรื่อง
๑๐. ทัณทวรรค มี ๑๑ เรื่อง
๑๑. ชราววรรค มี ๕ เรื่อง
๑๒. อัคตวรรค มี ๑๐ เรื่อง
๑๓. โลกวรรค มี ๑๑ เรื่อง
๑๔. พุทธวรรค มี ๘ เรื่อง ฉบับสังคายนามี ๕ เรื่อง
๑๕. สุขวรรค มี ๘ เรื่อง
๑๖. ปิยวรรค มี ๕ เรื่อง
๑๗. โภจวรรค มี ๘ เรื่อง

๑๘. มลวรรค มี ๑๒ เรื่อง
 ๑๙. รัชมัญจวรรค มี ๑๐ เรื่อง
 ๒๐. มัคควรรค มี ๑๐ เรื่อง
 ๒๑. ปกิณณกวรรค มี ๕ เรื่อง
 ๒๒. นiryวรรค มี ๕ เรื่อง
 ๒๓. นาควรรค มี ๘ เรื่อง
 ๒๔. ตัมฬวรรค มี ๑๒ เรื่อง
 ๒๕. ภิกขุวรรค มี ๑๒ เรื่อง
 ๒๖. พราหมณวรรค มี ๓๕ เรื่อง ฉบับฉัฐฐสังคายนามี ๔๐ เรื่อง

ทั้งหมด รัชมปัทมภูทกามีเรื่องที่ได้รับฉายาไว้ได้ ๒๕๕ เรื่อง แต่ฉบับฉัฐฐสังคายนามี ๓๐๕ เรื่อง เป็นหนังสือประมาณ ๗๒ ภาณวาร

ในที่นี้ได้กล่าวถึงภาณวารไว้ด้วย คำว่า ภาณวาร คืออะไร ควรจะทำความเข้าใจ คำว่า "ภาณวาร" ก่อน จึงขออธิบายดังนี้ คำว่า "ภาณวาร" แปลว่า วาระแห่งการสวด คือ การสวดเพื่อท่องจำตอนหนึ่ง ๆ เพราะบาลีเดิมนั้น จำกันมาด้วยมุขปาฐะ คือว่าปากเปล่าจนจำได้เป็นภาณวาร ๆ ไป นับเป็นปฐมภาณวาร ทุติยภาณวาร เป็นต้น การนับภาณวารนั้น หมายถึง นับเป็นตัวอักษระ เมื่อว่าโดยอักษระ นับอักษระ จำนวน ๘,๐๐๐ ตัว เป็น ๑ ภาณวาร เห็นยกมาอ้างใน โยชนาอัฐฐสาลินีว่า

อฏฐกขรา	เอกปาโท	เอกา	คาลา	จตุปฺปทา
คาลา	เจโก	มโต	คนฺโถ	พตฺตีสกฺขโร
พตฺตีสกฺขรคนฺฐานิ				ปณฺณาสทฺวิสตี
ภาณวารโ	มโต	เอโก		อฏฐกฺขรสทฺสสโก ฯ

๘ อักษระ เป็น ๑ บาท คาลาหนึ่งมี ๔ บาท นับเป็นคันถะหนึ่ง คันถะหนึ่งมี ๓๒ อักษระ ๒๕๐ คันถะ นับเป็นหนึ่ง ภาณวาร มี ๘,๐๐๐ อักษระฯ

นี้ว่าโดยนับกาลาปัฐาวัต ๘ อักษร เท่ากับ ๑ บาท กาลาหนึ่ง ๔ บาท เท่ากับ ๓๒ อักษร เป็นคันตะหนึ่ง ๒๕๐ คันตะ นับเป็น ๑ ภาณวาร จึงมีอักษร ๘,๐๐๐ ตัว เมื่อเป็นความเรียงร้อยแก้ว ก็ถือเอาความยาวของหนังสือที่แต่งขึ้น ๘,๐๐๐ ตัว เป็น ๑ ภาณวารเช่นเดียวกัน รัชมปัฐูกถาว่า โดยภาณวารมี ๗๐ ภาณวาร จึงเป็นอักษรได้ ๕๖๐,๐๐๐ ตัว

การศึกษาพระปริยัติธรรมแต่เก่าก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ ได้ยึดถือเอาพระรัชมปัฐูกถานี้ เป็นแบบเรียนและเป็นหลักสูตรเบื้องต้นของพระภิกษุและสามเณร ซึ่งเดิมเป็นอักษรขอมมีอยู่ ๒ บั๊น คือ บั๊นคั๊นและบั๊นปลาย บั๊นคั๊นเริ่มตั้งแต่ปลายกาลาไปมีจำนวน ๒๐ ผูก ๒๓๔ ลานครึ่ง บั๊นปลายมีจำนวน ๒๐ ผูก ๔๗๖ ลาน ต่อมาได้มีการปฏิวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทย บั๊นคั๊นแบ่งเป็นธรรมบท ๔ ภาค คือ ภาค ๑-๔ บั๊นปลายแบ่งเป็น ๔ ภาค คือ ภาค ๕-๘ เป็นหนังสือรวมทั้งสิ้นจำนวน ๑,๓๔๕ หน้า

ผู้ที่ศึกษาพระรัชมปัฐูกถานั้นแต่เดิมก็ต้องศึกษาสัททาวีเสส คือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ เมื่อเรียนจบมูลกัจจายน์แล้ว จึงจะแปลพระรัชมปัฐูกถาเป็นการขึ้นพระคัมภีร์ ในสมัยโบราณแต่ครั้งแปลปากเปล่าใช้พระคัมภีร์รัชมปัฐูกถาเป็นหลักสูตรสอบความรู้เปรียญประโยค ๑-๒ ถึงเปรียญบาลี ๓ ประโยค ในปัจจุบันนี้มีการเรียนบาลีไวยากรณ์จบก่อน แล้วจึงขึ้นแปลพระรัชมปัฐูกถา ในการสอบบาลีสนาทลวงในชั้นประโยค ๑-๒ นอกจากสอบบาลีไวยากรณ์แล้ว ก็มีการสอบแปลภาษามครเป็นภาษาไทย โดยใช้พระรัชมปัฐูกถา ภาค ๑-๔ ในชั้นประโยค ป.ร. ๓ สอบบาลีไวยากรณ์แล้ว ก็มีการสอบแปลภาษามครเป็นภาษาไทย โดยใช้พระรัชมปัฐูกถาภาค ๕-๘ ในชั้นประโยค ป.ร. ๔ ก็ยังใช้พระรัชมปัฐูกถา ภาค ๑ แปลเป็นภาษาไทย ให้นักเรียนแปลกลับเป็นภาษามคร ในชั้นประโยค ป.ร.๕ ก็ยังใช้พระรัชมปัฐูกถา ภาค ๒-๔ แปลเป็นภาษาไทย ให้นักเรียนแปลกลับเป็นภาษามคร ในชั้นประโยค ป.ร. ๖ ก็ยังใช้พระรัชมปัฐูกถา ภาค ๕-๘ แปลเป็นภาษาไทย ให้นักเรียนแปลกลับเป็นภาษามคร

รวมความว่า ทางการคณะสงฆ์ฝ่ายศาสนศึกษาแผนกบาลีสยามหลวง ได้ใช้พระคัมภีร์มัหมปัทมฐกถาเป็นหลักสูตรในการเรียนการศึกษาพระปริยัติธรรม และสอบวัดระดับความรู้ของนักเรียน ตั้งแต่ระดับชั้นต้นจนถึงเปรียญธรรม ๖ ประโยค ซึ่งในระดับ ๔-๕-๖ ประโยคนั้นแม้จะมีการสอบพระคัมภีร์อื่นอยู่แล้วก็มี การสอบมัหมปัทมฐกถาเข้าไปด้วย ทั้งนี้เพราะมัหมปัทมฐกถาเป็นหนังสือมาตรฐาน ที่ผู้เรียนผู้อ่านพระคัมภีร์มัหมปัทมฐกถานี้แล้ว จะมีความแตกฉานในภาษามคธ เป็นอย่างดี ฉะนั้น แผนกบาลีสยามหลวง จึงได้บรรจุมัหมปัทมฐกถานี้ไว้ใน หลักสูตรเปรียญธรรมชั้นต้น จนถึงเปรียญธรรม ๖ ประโยค

สำหรับการแปลพระคัมภีร์มัหมปัทมฐกถาหรือคัมภีร์อื่น ๆ นั้น มีการแปลหลายอย่าง ซึ่งเรียกว่าแปลโดยยกศัพท์ก็มี แปลโดยอรรถก็มี แปลโดยเหตุก็มี แปลโดยประสงค์ก็มี แปลร้อยก็มี การแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยตามที่กล่าวนี้มีความหมาย ดังนี้

๑. การแปลโดยยกศัพท์นั้น หมายถึงการแปลโดยยกศัพท์ภาษาบาลีขึ้นแล้วก็แปลเป็นไทย เช่น ภิกขเว อุกกฤษฏีทั้งหลาย ตทา มม ปุตุเตน กตกมมัม อันว่ากรรมอันบุตรของเรากระทำแล้วในกาลนั้น อนุพณฺธิ คิดตามแล้ว ปจฺจโต ปจฺจโต ข้างหลัง ๆ หิ เพราะว่า เอตํ ปาปกมมัม นาม ชื่ออันว่ากรรมอันเป็นบาปนี้ อนุคฺจฺจติ ย่อมไปตาม จกฺกํ วิย ราวกะอันว่าลือ อนุคฺจฺจนฺตํ ไปตามอยู่ ปทํ ซึ่งรอยเท้า พลิวทฺทสฺส แห่งโคตัวเนื่องด้วยกำลัง วหโต ตัวนำไปอยู่ รุริ ซึ่งแอก นี้เรียกว่าแปลโดยยกศัพท์ คือยกศัพท์ภาษามคธมาแปลเป็นภาษาไทยมิให้ตกลงไปทุกศัพท์ การแปลโดยยกศัพท์นี้ พระภิกษุสามเณร ใช้เรียนตั้งแต่ประโยค ๑-๒ จนถึง ประโยค ป.๕ ในสมัยโบราณ ก็มีแปลพระคัมภีร์ไว้ เรียกว่า นิสสัย หรือนิสสยะ จารไว้เป็นอักษรขอม ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการวินิจฉัยการแปลในปัจจุบันมาก

๒. การแปลโดยพยัญชนะ หมายความว่า การแปลภาษามคธรักษาความ โดยพยัญชนะไว้ ไม่ยกศัพท์ขึ้นแปลคงรักษาอายตนิบาตไว้ เช่นในประโยคว่า

ภิกษุเว ตทา มม ปุตุเตน กตกมมํ ปจฺจโต ปจฺจโต อนุพฺนุติ ฯ ปาปกมมํ
 หิ นามเต รุริ วหโต พลิวทฺทสฺส ปทํ อนุคฺจฺจนฺตํ จกฺกํ วิย อนุคฺจฺจติ
 แปลโดยพยัญชนะว่า คุณภิกษุทั้งหลาย อันว่ากรรมอันบุตรของเรากระทำแล้วใน
 กาลนั้นติดตามไปแล้วข้างหลัง ๆ ๆ เพราะว่า ชื่ออันว่ากรรมอันเป็นบาปนี้ ย่อมไปตาม
 ราวกะอันว่าลือไปตามอยู่ ซึ่งรอยเท้าแห่งโคตัวเนื่องด้วยกำลัง ตัวนำไปอยู่ซึ่งแอก
 นี้เรียกว่าการแปลโดยพยัญชนะที่ใช้แปลในประโยค ๑-๒ และประโยค ป.ธ.๓

๓. การแปลโดยอรรถ ได้แก่การแปลเอาความโดยไม่ออกสำเนียง
 อายตนิบาต หรือออกบ้างเมื่อจำเป็น เช่นในประโยคเดียวกันนี้ แปลโดยอรรถว่า
 ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่บุตรของเรากระทำแล้ว ติดตามไปข้างหลัง ๆ ๆ เพราะชื่อว่า
 บาปกรรมนี้ ย่อมไปตามเหมือนลือไปตามรอยเท้าโคตัวนำแอกไป ฉะนั้น

๔. การแปลโดยเผด็จ คือการแปลตัดความที่เย็นเยื่อออกไปให้เป็น
 ภาษาไทย โดยสันทัด

๕. การแปลโดยประสงค์ ได้แก่การแปล ที่ผู้แปลมุ่งเก็บความที่ประสงค์
 ขึ้นมาพูด คล้าย ๆ เป็นการเล่าเรื่องในพระคัมภีร์ที่แปลนั้น เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจได้
 ทันทันในเรื่องที่ตนแปลนั้น

๖. การแปลร้อย ได้แก่การแปลภาษามคธที่ผู้แปล แปลพระบาลี คันฉบบ
 อันมีอรรถถา ฎีกา หรือ คัมภีร์ อันเป็นคัมภีร์บริวาร เก็บความมาแปลร้อยกรอง
 ให้เป็นเรื่องเดียวกัน การแปลร้อยนี้ ผู้แปลต้องมีความรู้ในภาษามคธมาก จึงจะ
 สามารถแปลร้อยได้ คัมภีร์แปลร้อยนี้เข้าใจว่ามีตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๓ ใน
 กรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งแปลเป็นสำนวนเทศน์ถวายหลวง เช่น อภิธัมมัตถสังคหะ
 แปลร้อย วิสุทฺธิมรรคแปลร้อย มงคลแปลร้อย

พระคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ซึ่งมีความสำคัญในวงการศึกษาศาสนาของคณะสงฆ์
 ก็ได้มีการแปลหลายชนิดดังกล่าวมาข้างต้น เช่น พระธัมมปัทฏฐกถายกศัพท์แปล
 แปลโดยอรรถ โดยพยัญชนะ โดยเผด็จและแปลร้อย มีแพร่หลายอยู่

พระธรรมบทวิวรรณ์

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นการอธิบายความสำคัญของพระคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ซึ่งใช้เรียน ใช้สอนกันอยู่มาก คราวนี้จะพูดถึงพระธรรมบทวิวรรณ์ต่อไป คำว่า พระธรรมบทวิวรรณ์นี้ เป็นชื่อคัมภีร์อันเป็นบริวารของพระธัมมปัทฏฐกถานั้นเอง คำว่า "วิวรรณะ" แปลว่า คำไข คือ ขยายความ เพราะว่าธรรมบทวิวรรณ์คือ ไขความ พระธรรมบท หรือขยายความพระธรรมบทออกไป คำว่า "ธรรมบท" นั้น นอกจากเป็นชื่อพระบาลีอันเป็นพุทธวจนะแล้ว ยังเป็นคำเรียกพระธัมมปัทฏฐกถา ในภาษาปากเปล่าด้วย เช่น อย่างพูดกันว่า เรียนธรรมบทก็หมายถึงเรียนพระธัมมปัทฏฐกถา เพราะฉะนั้น คำว่า พระธรรมบทวิวรรณ์ ในที่นี้จึงหมายถึงคำไข ของพระธัมมปัทฏฐกถานั้นเอง ซึ่งจะเปนอุปการะแก่ครูผู้สอนและนักเรียนผู้เรียน ธัมมปัทฏฐกถาโดยตรง

เนื้อหาของพระธรรมบทวิวรรณ์นี้เป็นพระคัมภีร์ที่ขยายความพระคาถาอันปรากฏอยู่ในพระธัมมปัทฏฐกถา เริ่มต้นตั้งแต่อธิบายขยายความในพระธัมมปัทฏฐกถา เป็นภาษามคธ และท่านผู้แต่งพระธรรมบทวิวรรณ์นี้ ก็ได้แต่งอธิบายเนื้อความแห่งพระคาถาเฉพาะคาถา ๆ ซึ่งมีทั้งเป็นคาถาในพระธรรมบท อันมาในขุททกนิกาย และคาถากลางคันด้วย คำว่า "คาถากลางคัน" หมายถึงคาถาที่ท่านยกขึ้นมากล่าวประกอบเรื่องโดยไม่มีการแก้อรรถ และอยู่ในที่อื่น ๆ มิได้อยู่ในพระธรรมบทโดยตรง เช่น คาถาว่า

นิพพุตา นูน सा मादा निपुโตะ นูน โส ปิตา
 นิพพุตา นูน सा नारी यत्तस्य อิติโส ปตฺติ ฯ

นี่เป็นคาถากลางคัน กล่าวไขเป็นภาษาบาลี สา มาดา นูน นิพพุตา นิพพุตททยา สิตททยา โส ปิตา นูน นิพพุโตะ นิพพุตททยो ฯ นิพพุตา นูน सा นारी सा นारी นูน นิพพุตา นิพพุตททยา ฯ อิติโส ปติ เอวรูปโ อยํ ปุคฺโต ยत्ตสา มาตุยา ปิตุโน นาริยา ปติ ภาวติ ฯ

ตามนัยนี้อาจแปลคาถาที่ยกมานั้นได้ถูกต้องขึ้น คือ สามารถจะแปลว่า พระสิทธัตถะนี้ เป็นบุตรของมารดาใด มารดานั้นก็เอ็นใจแน่ เป็นบุตรของบิดาใด บิดานั้นก็เอ็นใจแน่ สิทธัตถะนี้ เช่นนี้เป็นสามีของนางใด นางนั้นก็เอ็นใจแน่ เพราะฉะนั้น การที่มีพระธรรมบทวิวรรณ์ไขความพระคาถา ที่ได้ยกมาเป็นคาถา กลางคั่นนั้น ก็จะทำให้การแปลของครูผู้สอนและนักเรียนบาลีได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

คำว่า วิวรรณ์ นี้ เป็นคำเรียกพระคัมภีร์ไขความพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียง ในวงการศึกษาระพุทธศาสนามีหลายพระคัมภีร์ด้วยกัน เห็นมีชื่อเรียกอยู่ใน พระคัมภีร์จุฬคันถวงศ์ได้บันทึกไว้มีคัมภีร์ลึงคัตถวิวรรณ์วินิจฉัย คัมภีร์ปาติโมกขวิวรรณ์ คัมภีร์ปรมัตถกถาวิวรรณ์ คัมภีร์สมันตปาสาทิกาวิวรรณ์ คัมภีร์อัฐกถาวิวรรณ์สี่ภาค คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหวิวรรณ์ คัมภีร์สังจสังเขปวิวรรณ์ คัมภีร์สัททตถกถาจินดาวิวรรณ์ คัมภีร์สัทททตติวิวรรณ์ คัมภีร์กิจจายสารวิวรรณ์ คัมภีร์ฎีกาวิวรรณ์แห่งอภิธัมมัตถ-สังคหะ คัมภีร์วิวรรณ์แห่งมหาเวสสันดรชาดก

สำหรับพระธรรมบทวิวรรณ์นี้ ได้แต่งแก้ความในคาถากลางคั่น และ คาถาในพระธรรมบท ตั้งแต่ปณามคาถาไปจนจบนิคมวณะสุดท้าย มีจำนวน ไบลานอักษรขอม ๗ ผูก จำนวน ๑๖๗ ๒๖๖ ลาน คือ

ผูกที่ ๑	มี ๒๓๒๖๖ ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูกที่ ๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๓	มี ๒๕ ลาน	๕๐ หน้าลาน
ผูกที่ ๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๗	มี ๒๓ ลาน	๔๖ หน้าลาน

มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ ได้ค้นฉบับโบราณอักษรขอมจากวัดราชบพิธ-สถิตมหาสีมาราม ซึ่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช วาสนมมหาเถระ เจ้าอาวาส วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ได้ทรงมีพระกรุณาให้มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ ขี้มมาปริวรรตเป็นอักษรไทย อาจารย์เจียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๕ นักวิชาการอาวุโส เป็นผู้ทำค้นฉบับแยกวรรคตอน ชำระให้เป็นที่ถูกต้อง สำหรับผู้รจนาพระ-ธรรมบทวิวรรณ์นี้ มิได้ปรากฏว่า ใครเป็นผู้แต่ง และแต่งเมื่อใด แต่อายุของหนังสือ นี้คาดว่าไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี ซึ่งอาจเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีในเมืองไทย ได้แต่งไว้เพื่อประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีก็ได้ เพราะพระคัมภีร์นี้เป็นอุปกรณ์คู่มือแก่การศึกษาพระธัมมปทัฏฐกถาโดยเฉพาะ

๕. แนะนำ

ชาดก และอรรถกถาชาดก

เนื่องด้วยมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์ชาดกและอรรถกถาชาดกขึ้น เพื่อประโยชน์แก่วิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เพื่อเป็นความรู้ในเบื้องต้น จะได้แนะนำความหมายของคำก่อน คือ คำว่า ชาดก ที่แปลว่า ชาดก และคำว่า ชาดกวรรณนา ที่แปลว่า พรรณนาชาดก แล้วจึงทำความเข้าใจคำว่า อรรถกถาชาดก

คำว่า ชาดก หรือ ชาดก นี้ แปลว่า เรื่องที่เกิดมาแต่เก่าก่อน ที่เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและบุคคลผู้เกี่ยวข้อง พระพุทธเจ้าทรงยกมาแสดงเป็น พุทธภาษิต เป็นวิธีสอนพระสาวกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นองค์หนึ่งใน นวังกัสตถุศาสน์ นวังกัสตถุศาสน์ แปลว่า คำสอนของพระศาสดา มีองค์ ๕ คือ สุตตะ เถษยะ เวชยาภรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ภุคกรรม เวทัลล พระธรรมสังคากาจารย์ ได้รวบรวมชาดกไว้เป็นคัมภีร์หนึ่ง อยู่ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เป็นภาษาบาลีสั้น อยู่ในเล่มที่ ๒๗ และเล่มที่ ๒๘ แห่งพระไตรปิฎก

ชาดกในชั้นพระบาลีพระไตรปิฎก

ชาดกในชั้นพระบาลี คือพระไตรปิฎก เป็นคำร้อยกรอง เรียกว่า คาถา จัดเป็นพระพุทธวจนะ มีจำนวน ๕๔๗ ชาดกด้วยกัน พระธรรมสังคากาจารย์ จัดไว้เป็นนิบาตหลายนิบาต คำว่า นิบาต ในที่นี้ แปลตามศัพท์ว่า ตกลง มาจาก นิ บทหน้า ปต ธาตุ ในความตก โดยความหมาย หมายถึงการรวบรวมเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

ชาดกที่มีคาถาเดียว จัดรวมเป็น เอกกนิบาต

ชาดกที่มี ๒ คาถา รวมกัน จัดเป็น ทุกนิบาต

ชาดกที่มี ๓ คาถา รวมกัน จัดเป็น ดิกนิบาต

ชาดกที่มี	๔	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	จตุกกนิบาต
ชาดกที่มี	๕	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	ปัญจกนิบาต
ชาดกที่มี	๖	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	ฉกกนิบาต
ชาดกที่มี	๗	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	สัตตกนิบาต
ชาดกที่มี	๘	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	อัฐกนิบาต
ชาดกที่มี	๙	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	นวกนิบาต
ชาดกที่มี	๑๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	ทสกนิบาต
ชาดกที่มี	๑๑	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	เอกาทสกนิบาต
ชาดกที่มี	๑๒	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	ทวาทสกนิบาต
ชาดกที่มี	๑๓	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	เตรสกนิบาต

ต่อไป เป็นชาดกมีคาถาเบ็ดเตล็ด จัดเป็นอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่า
ปภินณกนิบาต

ต่อไปเป็นชาดกมี	๒๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	วิสตินิบาต
ชาดกมี	๓๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	ติงสตินิบาต
ชาดกมี	๔๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	จัตตาลีสนิบาต
ชาดกมี	๕๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	ปัญญาสนิบาต
ชาดกมี	๖๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	สัจจุนิบาต
ชาดกมี	๗๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	สัตตคตินิบาต
ชาดกมี	๘๐	คาถา	รวมกัน	จัดเป็น	อสีตินิบาต

ต่อไป เป็นชาดกเรื่องใหญ่มีคาถามาก รวม ๑๐ ชาดก มีเตมียชาดก
เป็นต้น มีเวสสันดรชาดก เป็นที่สุด เรียก มหานิบาต

ชาดกที่จัดเป็นนิบาตโดยรวมคาถาจำนวนต่าง ๆ เหล่านี้ เลขพลอยเรียก
ชื่อว่า นิบาตชาดก และเรียก ๑๐ ชาดก ในมหานิบาตว่า มหานิบาตชาดกทศชาติ
ซึ่งเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า พระเจ้าสิบชาติ คือ พระเตมีย์ พระมหาชนก
พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระมโหสถ พระภุชงค์ พระจันทกุมาร

พระมหานารทกัสสป พระวิรุฑ และพระเวสสันดรซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ โบราณถือเป็นพระโพธิสัตว์สำคัญ จำชื่อให้ขึ้นใจไว้ถือเป็นมงคล และได้ใช้อักษรย่อสำหรับทรงจำ ๑๐ อักษร คือ เต ช สุ เน ม ฎ จ นา วิ เว เพื่อให้จำชื่อพระเจ้า ๑๐ ชาดกได้ง่าย เรียกว่า หัวใจพระเจ้าสิบชาติ

ในนิบาตชาดกดังกล่าวมานั้น ท่านจัดแต่ละนิบาตไว้เป็นวรรค วรรคละ ๑๐ ชาดก เป็นส่วนมาก เกินไปบ้าง หย่อนไปบ้างก็มี ส่วนมากเรียกชื่อ ตามชาดกแรกของวรรคนั้น ๆ เช่นใน เอกกนิบาต อปัลลภกวรรค เริ่มด้วยอปัลลภชาดกเป็นชาดกแรก แล้วต่อไปอีก ๙ ชาดก เป็น ๑๐ ชาดกด้วยกัน ปัญจกนิบาต มณิกุณทลวรรค ก็เริ่มด้วยมณิกุณทลชาดกเป็นต้นไป จนถึงสิบชาดกในวรรคนี้ ดังนี้เป็นต้น

ชาดกนั้น เป็นคำสอนที่รวมอยู่ในพระสูตรต้นคปิฎก เป็นวิธีสอนอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงนำตัวอย่างบุคคลในอดีตมาแล้วให้พระสาวกฟังในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อชี้ให้เห็นแบบอย่างในทางดีและทางเสีย ที่บุคคลควรละและควรบำเพ็ญ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นคำร้อยแก้วก็มี เช่นอย่างในพระวินัยปิฎก ตอนที่ทรงบัญญัติโอมสวาทสิกขาบท ห้ามมิให้ภิกษุกล่าวคำหยาบเสียดแทง พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างโคนันทวิสาลไม่ชอบคำหยาบ เจ้าของไปพนันกับเศรษฐีให้ลากเกวียน ใช้คำหยาบต่อโคนันทวิสาล โคนันทวิสาลไม่พอใจทำให้แพ้พนัน ภายหลังไปพนันอีก กล่าวคำสุภาพต่อโคนันทวิสาล โคนันทวิสาลก็ลากเกวียนชนะการพนัน ทำให้เจ้าของร่ำรวย นี่เป็นผลของการกล่าวคำสุภาพไพบาระ ในพระวินัยปิฎกนั่นเอง ตอนโกสัมพินทรกะมีเรื่องพระสงฆ์ทะเลาะกัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเทศนาโปรดสั่งสอนให้มีขันติโสรัจจะทรงยกตัวอย่างชาดกเรื่องที่ฆาฎกุมาร ถูกพระเจ้าพรหมทัต แห่งเมืองพาราณสี ชิงราชสมบัติ สังหารพระราชบิดา พระราชมารดา แต่ที่ฆาฎกุมาร ตั้งอยู่ในโอวาทของพระราชบิดาดำรงอยู่ในขันติธรรม โสรัจธรรม ให้อภัยพระเจ้าพรหมทัต ภายหลัง ที่ฆาฎกุมาร ได้รับราชสมบัติคืน พร้อมทั้งได้ราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัตด้วย พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างการ

ปฏิบัติให้เห็นผิดชอบชั่วดี จากเรื่องในชาดกเป็นตัวอย่าง เรื่องชาดกดังกล่าวที่อ้างถึงนั้น เป็นคำร้อยแก้ว ประกอบหลักธรรมชาบซึ่งมาก

นอกจากนี้ในพระสูตรคัมภีร์ฉบับนี้เอง ยังมีเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีในชาติต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องเช่นเดียวกับชาดก แต่เน้นในการบำเพ็ญพระบารมีในชาตินั้น ๆ ที่มีขึ้นในภพทุกภพนี้ เรียกว่าจริยาปิฎก และมีอีกคัมภีร์หนึ่งที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าของเราได้บำเพ็ญพระบารมีมาจนได้รับพยากรณ์ จากพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ ๆ ซึ่งเน้นกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้า เรียกว่าคัมภีร์พุทธวงศ์อีกด้วย

ความหมายของคำว่า ชาดกวัฒนนา

มาถึงชั้นอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้พรรณนาเรื่องราวของชาดกแต่ละเรื่อง อย่างพิสดาร คำว่า วัฒนนา มาจาก วณฺณ ชาคู ในอรรถว่ากล่าวลง ยุ ปัจจย โดยวิเคราะห์ว่า วณฺณยติ เอตายติ วณฺณนา (วาจา) แปลว่า วาจาเป็นเครื่องกล่าว คือการเล่าเรื่อง หรือแปลทับศัพท์ว่า พรรณนา เชื่อมกับคำว่า ชาดก ก็เป็น ชาดกวัฒนนา เป็นชาดกเรื่องใด ก็เติมเรื่องนั้นเข้าไป เช่น อปณฺณกชาดกวัฒนนา แปลว่า พรรณนาอภิณฺณกชาดก เวสฺสนุตฺตชาดกวัฒนนา แปลว่า พรรณนาเวสสันตฺตชาดก ดังนี้เป็นต้น การใช้คำว่า วณฺณนา ต่อท้ายคำว่า ชาดก นั้น มิใช่ของใหม่ เป็นเรื่องที่บูรพาจารย์ทำมาแล้ว เรียกว่าเป็นแบบครู จะเห็นได้ดังที่พระสิริมังคลาจารย์ได้เขียนไว้ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนี เช่นคำว่า ทุกนิปาเต คิริทตฺตชาดกวัฒนนาย^๑ ปณฺทวตฺตฤ เรื่องม้าป้อนหาวะในพรรณนา คิริทตฺตชาดก ทุกนิปาเต ทุกนิปาเต ทริวาหนชาดกวัฒนนาย อมพวตฺตฤ^๒ เรื่อง

^๑ มังคลัตถทีปนี. ๑ / ๒๑.

^๒ มังคลัตถทีปนี. ๑ / ๒๓.

มะม่วง ในพรรณาทริวาหนชาดก ทุกนิบาต เป็นต้น เพราะฉะนั้นในการชำระชาดก และอรรถกถาชาดกครั้งนี้ จึงอนุโลมแก้ไขจากของเดิมเป็นชาดกวัณณาแต่ละ ชาดก ๆ ไปทั้งหมด ซึ่งในชั้นเดิม ในชาดกัฎฐกถา นำคำว่า วัณณาไปใช้กับ วุค บ้าง นิปาต บ้าง เช่น อปถณกวุคควณณา แปลว่า พรรณนาอปถณกวรรค หรือ มหานิปาตควณณา แปลว่า พรรณนามหานิปาต ดังนี้ เป็นต้น ส่วนตัวพรรณนาชาดกท่านใช้ ชาดก อย่างเดียว เป็นอปถณกชาดก แปลว่า อปถณกชาดก ท่านผู้อ่านย่อมเห็น ความต่างกันของคัมภีร์ฉบับเก่ากับฉบับภูมิพโลภิกขุ ชาดกควณณา หรือพรรณนาชาดกแต่ละเรื่องนั้น ย่อมประกอบด้วยการปรารภเรื่อง ๑ ปัจจุบันนิทาน ๑ อดีตนิทาน ๑ การยกคาถาในชาดกมา พร้อมทั้งแก้อรรถ คืออธิบายความ ๑ คำลงท้ายประกาศอริยสังและประชุมชาดก กลับชาติ ๑

การปรารภเรื่อง คือ พระอรรถกถาจารย์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับ ณ ที่ไหน ทรงปรารภบุคคลหรือเรื่องราวอะไรแล้วตรัสชาดก เริ่มด้วยคาถาว่า อะไร นี้เป็นการปรารภเรื่อง

ต่อจากนั้น ท่านเล่าเรื่องราวอันเป็นต้นเรื่อง เป็นเรื่อง ๆ ไป มีความเกี่ยวกันอย่างไรในปัจจุบัน คำว่า ในปัจจุบันในที่นี้ หมายถึงสมัยของพระพุทธเจ้า นี้เรียกว่า ปัจจุบันนิทาน

เมื่อกล่าวถึงเรื่องปัจจุบันแล้ว ก็มีเรื่องพระพุทธเจ้าทรงชักเรื่องอดีตมาประกอบการสอน ก็จะมีผู้สงสัยทูลอาราธนาให้เล่าเรื่องอดีต ว่าในครั้งอดีตล่วงมาแล้วช้านาน มีบุคคล เหตุการณ์อย่างนั้น ๆ เกิดขึ้นในทำนองเดียวกับเรื่องในปัจจุบันนี้ แล้วก็ทรงอนุสนธิเรื่องตรัสพระคาถาในชาดกขึ้น นี้เป็นอดีตนิทาน

ต่อจากนั้น พระอรรถกถาจารย์ ก็ขยายความพระคาถาในชาดกให้ชัดเจนเป็นทำนองแก้คำบ้าง แก้ความบ้าง ขยายให้พิสดาร ซึ่งเป็นแนวให้เข้าใจพระพุทธวจนะแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น นี้เป็นการแก้อรรถอธิบายความในคาถาชาดก

สรุปลงท้ายว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกจบลงแล้ว ทรงประกาศ อริยสัจ แล้วประชุมชาดกว่า คนนั้น ผู้นั้น กลับชาติมาเกิดเป็นคนนี้ ๆ ส่วนคน นั้นมาเป็นเรา คือ องค์พระพุทธเจ้า ก็เป็นอันจบพรณนาชาดกแต่ละเรื่อง ๆ ไป

เพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน จะยกตัวอย่างชาดก และชาดกวิณณา หรือพรณนาชาดก มาเป็นตัวอย่าง

เทวธรรมชาดก

หิริโศตตปฺปสมฺปนฺนา สุกุทรมฺมสมาหิตา
 สนฺโต สปฺปฺริสา โลก เทวธฺมมาติ วุจฺเจ

สัปปริสชนในโลกนี้ เป็นผู้สงบ ถึงพร้อมด้วยหิริโศตตปปะ คือความละอายและความเกรงกลัวบาป มั่นอยู่ในธรรมฝ่ายขาว ท่านกล่าวว่าเป็นผู้ทรงเทวธรรม

นี้เป็นชาดก คือ พระพุทธทวณะที่พระพุทธเจ้าตรัส จัดเป็นชั้นพระบาลี คืออยู่ในพระสุตตันตปิฎก พระอรรถกถาจารย์มาพรณนาเล่าเรื่องชาดก เรียกว่าชาดก-วิณณา หรือพรณนาชาดก ในที่นี้ เป็นเทวธรรมชาดกวิณณา หรือพรณนา เทวธรรมชาดก ซึ่งประกอบด้วย

ปรารภเรื่อง เริ่มด้วยกล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุมีเครื่องใช้สอยมากรูปหนึ่ง ตรัสเทวธรรมชาดกนี้ ซึ่งเริ่มด้วย พระคาถาว่า หิริโศตตปฺปสมฺปนฺนา

เรื่องมีอยู่ว่า ผู้มีอันจะกินคนหนึ่ง ชาวเมืองสาวัตถี เมื่อภรรยาตายแล้ว ออกบวช ขณะที่บวชนั้น มีเครื่องใช้สอยมาก อยู่ดีกินดี เรียกทาสมาปรุงอาหารกิน ใช้ผ้านุ่มผ้าห่มพุ่มเฟือย ภิกษุอื่นมาเห็นเข้าคิดเทียบความเป็นอยู่ของท่าน แล้วนำไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสถามก็กราบทูลตามเป็นจริง ได้ตรัสสอนให้รู้จักมักน้อย สันโดษ เธอก็โกรธ สลัดจีวรทิ้งนุ่งสบงผืนเดียวในท่ามกลางพุทธบริษัท

พระศาสดาได้มีพระพุทธคำรัสพยุງใจภิกษุรูปนั้นว่า เมื่อกาลก่อน เธอเป็นผีเสื้อน้ำ แสงหาหิริโอดตัมปะ ๑๒ ปี มาบัดนี้ เธอวชในพระพุทธศาสนา เหตุไฉน จึงทิ้งผ้าห่มละทิ้งหิริโอดตัมปะเสีย ภิกษุรูปนั้นกลับได้หิริโอดตัมปะห่มจิรว ภิกษุทั้งหลายจึงทูลให้เล่าเรื่องอดีต นี้เรียกว่า ปัจจุบันนิทาน

พระพุทธเจ้าทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่าว่า ในครั้งอดีต สมัยพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ เป็นพระราชโอรสองค์แรกของพระเจ้าพรหมทัต พระนามว่า มหิสสาสกุมาร และมีอนุชาร่วมพระชนนีชื่อจันทกุมาร ต่อมาพระชนนีสวรรคต พระราชามีเมเหลสีใหม่ ได้พระโอรสมีนามว่า สุริยกุมาร พระราชาโปรดพระราชโอรสใหม่นี้ พระเมเหลสีทูลขอราชสมบัติให้สุริยกุมาร พระราชาไม่สามารถปฏิเสธได้ จึงให้มหิสสาสกุมาร และจันทกุมารเสด็จไปอยู่ป่า ให้เสด็จกลับ เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว พระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ทำตามพระราชบิดา เสด็จไปป่าหิมพานต์ สุริยกุมารตามเสด็จด้วยอีกองค์หนึ่ง จึงไปกัน ๓ พระองค์

เมื่อพระกุมารทั้ง ๓ เสด็จไปป่าหิมพานต์แล้ว มหิสสาสกุมารใช้สุริยกุมารไปสระน้ำ เมื่ออาบน้ำและดื่มแล้ว ให้เอาใบบัวหอน้ำไปเผือดด้วย เผอิญที่สระน้ำนั้นมีผีเสื้อน้ำรักษาสระอยู่ ผีเสื้อน้ำคนนี้ ได้รับพรจากท้าวเวสสุวรรณ ให้จับคนที่มาลงสระกินได้ เว้นไว้แต่คนที่รู้เทวธรรม เมื่อสุริยกุมารลงไปยังสระนั้น ผีเสื้อน้ำจึงจับสุริยกุมารไว้แล้วถามถึงเทวธรรม สุริยกุมารตอบว่า เทวธรรม ได้แก่ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ผีเสื้อน้ำบอกว่า ท่านไม่รู้เทวธรรม แล้วจับไว้ พระโพธิสัตว์ เห็นสุริยกุมารไปนานเกินไป จึงใช้ให้จันทกุมารไปตาม จันทกุมารไปสระน้ำนั้น ถูกผีเสื้อน้ำจับได้ และถามถึงเทวธรรม จันทกุมารตอบว่า ทิสทั้งสี่ชื่อว่าเทวธรรม ผีเสื้อน้ำบอกว่า ท่านไม่รู้จักเทวธรรม แล้วจับไว้ ทั้งสองคนอยู่ในอำนาจของผีเสื้อน้ำ ไม่สามารถจะกลับได้ พระโพธิสัตว์เห็นคิดสังเกตุ จึงไปตามดู เห็นสระน้ำมีแต่รอยคนลงไปไม่มีรอยขึ้น ก็รู้ทันทีว่า สระน้ำมียักษ์สิงอยู่ จึงเหินบพระขรรค์ถือธนูอยู่ ผีเสื้อน้ำเห็นพระโพธิสัตว์ไม่ลงสระจึงแปลงเป็นคนป่าเดินมาทักทายปราศรัย

ถามถึงความเหน็ดเหนื่อยเมื่อเช้า แล้วชวนให้อาบน้ำ ดื่มน้ำในสระเคียงกันเหง้าบัว
ประดับดอกไม้ พระโพธิสัตว์รู้ทันจึงถามถึงเรื่องจับน้องชายทั้งสองไว้ และถาม
รายละเอียด ก็รู้ว่า ผีเสื้อน้ำไม่มีสิทธิ์จะจับคนรู้เทวกรรม พระโพธิสัตว์จึงถาม
ผีเสื้อน้ำว่า ท่านต้องการรู้เทวกรรมหรือ ผีเสื้อน้ำตอบว่า ใช่แล้ว พระโพธิสัตว์
จึงรับสั่งว่า เราจะแสดงเทวกรรมให้ฟัง ยักษ์มีความเลื่อมใส ถวายน้ำสรงพระ
โพธิสัตว์ เชิญให้สวयโกชนาหาร ให้ดื่มน้ำ แล้วให้นั่งเหนือบัลลังก์ท่ามกลางปะรำ
ที่แต่งไว้ พระโพธิสัตว์นั่งบนอาสนะแล้วตรัสพระคาถาว่า

หิริโอดตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมฺมาหิตา
สนฺโต สปฺปุริสา โลก เทวธมฺมาติ วุจฺเจร

แปลความว่า

สัปปุริสชนในโลกนี้ เป็นผู้สงบ ถึงพร้อมด้วยหิริ-
โอดตปฺปะคือความละอายและความเกรงกลัวบาป
มันอยู่ในธรรมฝ่ายขาว ท่านกล่าวว่าเป็นผู้ทรงเทวกรรม ดังนี้

พระคาถาและความที่แปลไว้นี้แหละ เรียกชาตก หรือชาตก ต่อไปเป็นวิณณา
ขยายความของชาตกนี้ให้กว้างขวางออกไป เป็นความรู้ทางวิชาการ ในที่นี้ อาจสรุปได้
ดังนี้

๑. อธิบายความหมายของ หิริ และโอดตปฺปะ โดยอรรถและพยัญชนะ
แสดงวิเคราะห์ของคำสมุฏฐานและลักษณะของหิริและโอดตปฺปะ พร้อมทั้งยก
อุทาหรณ์ประกอบอ้างพุทธภาษิต

๒. อธิบายความหมายของธรรมอย่างขาว ที่เรียกว่าสุกฺกธมฺม ซึ่งได้แก่
กุศลธรรม มีหิริ และโอดตปฺปะเป็นเบื้องต้น

๓. อธิบายคำว่า สัปปุริสชน และโลกในแง่ต่าง ๆ

๔. อธิบายคำว่า เทวกรรม หมายถึง ธรรมของเทวดา ความหมายของ
เทวดาและเทวดา ๓ ประเภท คือ สมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิตเทพ

การพรรณนาความแห่งคาถาชาดกนี้ ย่อมทำให้ผู้ฟังเข้าใจซาบซึ่งธรรมะยิ่งขึ้น และทำให้ปฏิบัติธรรมได้ถูกต้อง

ต่อไป ในการพรรณนาชาดก เล่าว่า ยักษ์ฟังธรรมเทศนาของพระโพธิสัตว์แล้ว มีจิตเลื่อมใส ยอมให้พระโพธิสัตว์เลือกน้องคืนไปคนหนึ่ง พระโพธิสัตว์ขอคืนสุริยกุมาร ยักษ์ต่อว่าพระโพธิสัตว์ว่า ท่านเว้นคนที่เสีย ให้นำคนน้องมา ชื่อว่าไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ท่านรู้เทวธรรม แต่ไม่ประพฤติเทวธรรม พระโพธิสัตว์จึงได้เล่าเหตุการณ์ที่มาอยู่ป่าให้ยักษ์ฟังว่า ที่ต้องเดินป่ามา ทั้งนี้เหตุเพราะน้องคนเล็ก ถ้าไม่นำน้องคนเล็กกลับไป คนก็จะดิเตียน ยักษ์มีความเลื่อมใสให้สาธุการ คืนน้องให้ทั้งสองคน พระโพธิสัตว์ให้โอวาทสอนยักษ์ให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม เมื่อพระบิดาสวรรคตแล้ว กลับไปครองราชสมบัติในพระนครพาราณสี ประทานตำแหน่งอุปราชแก่จันทกุมาร ตำแหน่งเสนาบดีแก่สุริยกุมาร และทำที่อยู่ให้ยักษ์คนนั้นอยู่สุขสบาย

นี่เป็นอดีตนิทานที่ท่านเล่ามา ลงท้ายพรรณนาว่า พระบรมศาสดาทรงนำชาดกนี้มาแสดงแล้ว ได้ประกาศอริยสัจ ภิกษุผู้มีเครื่องใช้สอยมาก ได้ดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล และทรงประหลาดใจว่า ผีเสื่อนำในกาลนั้นกลับชาติมาเกิดเป็นภิกษุผู้มีเครื่องใช้สอยมาก สุริยกุมารกลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ จันทกุมารเป็นพระสารีบุตร ส่วนมหิสสาสุกุมารโพธิสัตว์ คือเราผู้ตถาคตนั่นเอง

นี่เป็นตัวอย่างของชาดกวิวัฒนา หรือพรรณนาชาดก มีลำดับเรื่องดังนี้ ซึ่งปรากฏเรื่องในอรรถกถาชาดก

ความรู้เรื่องชาดกัญฐกถา

ชาดกัญฐกถา แปลตามศัพท์ว่า อรรถกถาชาดก มาจากคำว่า ชาดก และ อัญฐกถา คำว่า ชาดก มีความหมายอย่างไร ได้กล่าวไว้แล้ว คำว่า

อฏฐกถา แยกเป็น ๒ คำ คือ อฏฐ และ กถา อฏฐ มาจากคำว่า อตถ แปลว่าเนื้อความ แปลง ตถ เป็น ฏฐ สำเร็จรูปเป็น อฏฐ กถา แปลว่า กล่าว รวมกันเป็น อฏฐกถา แปลว่า กล่าวเนื้อความ เต็ม ชาคก เข้าข้างหน้า เป็น ชาคกฏฐกถา ก็แปลว่า กล่าวเนื้อความของชาคก

ชาตกัฏฐกถา นั้น เป็นภาษาบาลีในอักษรขอม ได้มีการชำระและตีพิมพ์มานานเกินครึ่งศตวรรษแล้ว มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นผู้จัดพิมพ์ โดย สมเด็จพระพนวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงบริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญพระราชกุศลในวโรกาสที่ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ดังมีพระราชเสาวนีย์ประกาศเป็นภาษาบาลีไว้ ซึ่งข้าพเจ้าจะขอแปลให้ปรากฏไว้ดังต่อไปนี้

บรมราชเทวีอุปเวทน

ประกาศพระราชเสาวนีย์

พระบรมราชเทวี

สุวางค์วทุฒนา นาม บรม-
ราชเทวี อิมมคถ์ ปเวเทติ.

สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา
พระบรมราชเทวี ประกาศความขื่อนี้ให้
ทราบทั่วกันว่า

สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส สาสนํ
ดิฏฺฐมานํ ปรีसानํ สมฺมาปฏิปัตติยา
ทพฺพํ ดิฏฺฐติ โสภมานํ ตเถว
โสภติ. สมฺมาปฏิปัตติ จ ปรียตฺติมุลกา
โหติ. ตทคฺคฺโขติกํ ปรียตฺตี
ปรียาปฺมุฉิตฺวา ปหาตพฺพญจ ภาเว-
ตพฺพญจ ชานนฺดา ธมฺมานุ-
ธมฺมปฏิปทํ ปฏิปชฺชนฺติ, เคนสฺส
ปฺพุทฺพงฺคฺมกฺกฺตา มหาราชา สุยามินฺทา
เจว ปวตฺติกาเล มหาราชา

พระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เมื่อดำรงอยู่ ย่อมดำรงมั่นคงด้วยสัมมา-
ปฏิบัติของพุทธบริษัท เมื่องามก็ย่อมงาม
อย่างนั้นทีเดียว และสัมมาปฏิบัติย่อม
มีปรียติเป็นมูล ผู้ศึกษาปรียติอันส่อง
เนื้อความของสัมมาปฏิบัตินั้นแล้ว รู้สิ่ง
ที่ควรละและสิ่งที่ควรบำเพ็ญ ย่อมปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ด้วยเหตุนี้
พระมหากษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในกรุงสยามแต่
อดีตกาลมาและรัชกาลปัจจุบันผู้เป็นใหญ่

สุยามินุโท จ พุทธสาสนปตฺถมภกา
 นิวิฏฺฐสทฺธา นิวิฏฺฐเปมา เอกนตฺตคา
 อภิปฺปสฺสนา ปรียคฺคฺยปฺกรณํ อตฺตโน
 ภารมกัสมุ.

จกุกิวเส ปน จตฺตตสฺส
 มหามกฺกุราชสฺส เจว ปิยมาวติยา
 จ สุจฺริตฺตจจากุลิณา ธีตา สุวญฺจ-
 วทฺตนา นาม ปรมราชเทวี เตหิ
 สทฺธี ปฺลจเมน จูพาลญฺจกรณปิย-
 มหาราเชน อตฺตโน ชาตกาลโต
 ปญฺจาย ยาว วิญฺญตฺตมปฺตฺตกา
 ไปเสตฺวา ขตฺติยกุลธมฺเมหิ อนุสาสิตฺวา
 ยโสโกสฺสมปฺปีตา กตฺวา อิสฺสรียญฺจจาเน
 ปตฺติญฺจาปิตา หุตฺวา อิมสฺมี สํวญฺจเร
 ชาติยา ปรีปฺนุณฺณสฺสจิวสฺสา อโหสิ.
 อยลฺลจ กาลโธ ปรีปฺนุณฺณวิหฺปฺปติจกฺโก
 อภิมญฺจลสฺสมโต โหติ. สว จ เตสิ
 เมตฺตคาทิกฺคณํ อนุสฺสริตฺวา เตหิ
 กตฺติวิชาเนน ปรียคฺคฺยปฺกรณํ กาคุกา
 มาชาตกญฺจกถาปฺกรณํ มุทฺทาเปตฺตุ อารพฺภ
 ธรรมานกกาลे วชिरวณาสฺส มหา-
 สมณสฺส มหาสงฺฆมปรีณายกสฺส
 ภารมากาสิ. ตสฺมิมฺปน กาลกต
 สฺสจิตฺตตฺตเถโร จ ฅาณวรากรโณ
 ปวโรนิเวสฺวิหารวาสี ฅาณวโรตฺเถโร จ

ในกรุงสยาม ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก
 มีพระราชศรีทธานั่นคง มีพระหฤทัย
 รักใคร่มั่นคง ทรงเลื่อมใสยิ่ง จึงได้
 ทรงกระทำการอุปการะพระปริยัติ ให้
 เป็นพระราชภาระของพระองค์

ก็สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา
 พระบรมราชเทวี พระราชธิดาในพระ-
 บาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏพระ-
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในพระ-
 บรมราชจักรีวงศ์ และสมเด็จพระปิยมาวดี
 ผู้สืบสายจากสุจริตกุลอันสูงศักดิ์ อัน
 สมเด็จพระราชบิดา และพระมารดา
 เหล่านั้น พร้อมทั้งพระบาทสมเด็จพระ-
 ประมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอม-
 เล่าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงชุบเลี้ยง
 จำเดิมแต่พระประสูติกาลของพระองค์
 จนถึงทรงเจริญพระชนมพรรษา ได้ทรง
 อนุศาสน์ด้วยขนบธรรมเนียมแห่งขัตติย-
 สกุล ทรงยกย่องในอิสริยยศอันนดรศักดิ์
 ในปีที่ทรงมีพระชนมพรรษาครบ ๖๐
 บริบูรณ์ ก็กาลนี้ เป็นพหุหัตถ์จักร
 ครบถ้วน ย่อมสมมติว่าเป็นอภิมงคลกาล
 และสมเด็จพระนางเจ้าพระองค์นั้น ทรง
 อนุสรถึงพระคุณมีพระเมตตาคุณเป็นต้น
 แห่งพระราชบุพการีเหล่านั้น มีพระราช-
 ประสงค์จะสร้างพระคัมภีร์อันเป็นอุปการณ์

ศาสนโศภโน เทวสิรินุททาวาสวาสี
 อุตตมคุเถโร จ รมมโกศาจริโย
 ราชธาวิวาสวิหารวาสี เขมจาริตเถโร จ
 รมมคิลกาจริโย มหาธาตุวิหารวาสิตี
 อิมเถรา ย. อุตตมสิปเปน จ
 โยธีรมมนิทุเทศเคน อมจเจน ท.
 รมมทุชเชน จ เทวตฺรณานุสิญฺเฐน
 อุปเสวเคน วชิรโปริณา จ
 ปทีปกรณินา อุปามจเจน สทุธี คเมว
 โสเรสุ กิตฺตยาโกร จ กุมาโร
 จนุทปฺปรีนรนาโธ มุฑุฑิตฺ อกาสิ.

แห่งปรียัติธรรมตามแบบอย่างที่พระราช-
 บุกการีเหล่านั้นได้ทรงทำมา มีพระราช-
 ประรก ให้พิมพ์ปกรณ์ชาติกัญฐกถา ได้
 ถวายให้เป็นพระภาระแด่สมเด็จพระมหา-
 สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
 สกลมหาสังฆปริณายก ในสมัยที่ทรง
 พระชนม์อยู่ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
 พระองค์นั้นสิ้นพระชนม์แล้ว พระเถระ
 เหล่านี้ คือ พระญาณวราภรณ์ สัจจิตเถร
 วัดบวรนิเวศวิหาร^๑ พระศาสนโศภณ
 ญาณวเรธ วัดเทพศิรินทราวาส^๒
 พระธรรมโกศาจารย์ อุตตมเถร วัด
 ราชธาวิาส^๓ พระธรรมไตรโลกาจารย์
 เขมจารีเถร วัดมหาธาตุ^๔ พร้อมด้วย
 หลวงธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดม-
 คิลปี)^๕ หลวงเทพครุณานุกิษย์ (ทวี
 ธรรมรัช)^๖ และหลวงประเทียบกรณิ

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ชื่น)

^๒ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ)

^๓ พระธรรมวโรคม (เซ่ง)

^๔ สมเด็จพระวันรัต (เฮง)

^๕ อำมาตย์ตรี หลวงธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่
 อุดมคิลปี) หัวหน้าแผนกที่ ๓ กรมตำรวจทหารบก
 (ภายหลัง ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระธรรม-
 นิเทศทวยหาญ เป็นอนุศาสนาจารย์คนแรกของ
 กองทัพอไทย)

^๖ หลวงเทพครุณานุกิษย์ (ทวี ธรรมรัช) มหาดเล็ก-
 วิเศษ ผู้ช่วยในกรมกลางกระทรวงพาณิชย์

(พัน วชิรโปรี)^๑ ได้ชำระปกรณ์ชาตกกฐกถานั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิตติयाกรวรลักษณกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเป็นแม่กองจัดพิมพ์

ยี่ ปริยคฺยุปกรณคฺถํ ชาตกกฐกถาปรณสฺส มุทฺทาปนโต ปุณฺณปฺสฺสํ ตสฺส ปตฺตี อตฺตโน มาดาปีตฺตุนญจ จูพาลงฺกรณปิยมหาราชสฺส จ สิริวชิรินุทาย ปรมราชินียา จ อตฺตโน ปุตฺตริตฺตุนญจ สพฺเพสํ ฅาตฺกานญจ ฃมฺมพลิปฺปณฺณาการภาเวน อาทิสฺติ. เตสญจ ปตฺตานุโมทนาเวเสน อิทํ ปตฺติทานํ เตสญญเว หิตาย สุขาย จานโส อุกปฺปตฺต. อญฺเญ จ เทวมนุสฺสา อิมสฺมี ปุณฺเญ ปตฺติกา โหนตุตฺติ.

บุญกุศลอันใด เกิดแต่การโปรดให้พิมพ์ปกรณ์ชาตกกฐกถา เพื่ออุทิศการปฏิบัติ ขออุทิศส่วนแห่งบุญกุศลนั้นเป็นธรรมพลีบรรณาการ ถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ และพระชนนีของพระองค์ ถวายแด่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระปิยมหาราชเจ้า ถวายแด่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และพระราชทานแด่พระโอรสพระธิดาของพระองค์ และแก่พระประยูรญาติทั้งมวล ก็การพระราชทานส่วนบุญกุศลนี้ จงสำเร็จเป็นประโยชน์สุขโดยพลันแต่เพียงชนเหล่านั้น ด้วยอำนาจปิตตานุโมทนาของท่านเหล่านั้น และขอทวยเทพมวลมนุษย์เหล่าอื่น จงเป็นผู้มีส่วนในบุญนี้ เทอญ.

^๑ รองอำมาตย์โท หลวงประเทียบกรณี (พัน) อัยการประจำกรมอัยการ (หมายเลข ๕, ๖, หน้า ๘๔ และหมายเลข ๑ นี้ ค้นจากหนังสือนครสงเคราะห์พุทธศก ๒๔๖๖-๒๔๖๗)

ปตฺตินฺตสฺส อาทิสฺติ
 ยมปฺญฺณนฺทานิ สลฺยจิตฺตํ
 สพฺเพปิ ภากิโน โหณฺตุ
 อเวรา สุจิโน สทาติ.

ส่วนบุญใดที่สมเด็จพระบรมราช-
 เทวีทรงสั่งสมมา ทรงอุทิศ ณ
 กาลบัดนี้ ขอสรรพสัตว์ จงเป็นผู้
 มีส่วนแห่งบุญนั้น ปราศจากเวร
 มีความสุขทุกเมื่อ เทอญ.

พุทธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานา
 จตฺตสฺสตาธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสทฺสฺสาน-
 มฺปรี สตฺตสฺสญฺชียา สกานมจฺจเยน
 เวสาขมาสสฺส เอญฺณวีสฺติเม ทิเน
 ทฺติยวาระ ปกาสิตฺติ.

ประกาศ ณ วันจันทร์ที่ ๑๕
 พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๗.

มีจำนวนหนังสือที่พิมพ์ด้วยกัน ๑๐ เล่ม ขนาดใหญ่ ดังนี้

ชาตกัฏฐกถา ภาค ๑ จำนวนหนังสือ ๓๔๕ หน้า พระศาสนโสภณ
 (เจริญ ญาณวรเถร) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๗

ชาตกัฏฐกถา ภาค ๒ จำนวนหนังสือ ๔๑๕ หน้า พระศาสนโสภณ
 (เจริญ ญาณวรเถร) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๗

ชาตกัฏฐกถา ภาค ๓ จำนวนหนังสือ ๓๖๐ หน้า พระญาณวราภรณ์
 (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตตเถร) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๕

ชาตกัฏฐกถา ภาค ๔ จำนวนหนังสือ ๕๑๖ หน้า พระธรรมไตร-
 โลกาจารย์ (เฮง เขมจารีเถร) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๕

ชาตกัฏฐกถา ภาค ๕ จำนวนหนังสือ ๕๔๑ หน้า พระเทพโมลี
 (เซ่ง อุตตมเถร) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๕

ชาตกัฏฐกถา ภาค ๖ จำนวนหนังสือ ๓๘๑ หน้า หลวงธรรมนิเทศ-
 ทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป์) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๖

ชาดกัฎฐกถา ภาค ๗ จำนวนหนังสือ ๔๕๕ หน้า หลวงเทพ-
 ทรุณานุกิษย์ (ทวิ ธรรมรัช) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๕

ชาดกัฎฐกถา ภาค ๘ จำนวนหนังสือ ๔๘๓ หน้า หลวงเทพ-
 ทรุณานุกิษย์ (ทวิ ธรรมรัช) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๖

ชาดกัฎฐกถา ภาค ๙ จำนวนหนังสือ ๔๕๖ หน้า หลวงประเทียบกรณ์
 (พัน วชิรโปรี) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๕

ชาดกัฎฐกถา ภาค ๑๐ จำนวนหนังสือ ๕๐๒ หน้า หลวง-
 ประเทียบกรณ์ (พัน วชิรโปรี) ชำระพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๕

รวมหนังสือ ๑๐ เล่ม เป็นหนังสือ ๔,๔๕๘ หน้า

เนื้อหาในอรรถกถาชาดก

อรรถกถาชาดกนั้น ประกอบด้วยคันถารัมภกถา ทูเรนิทาน อวิทูเร-
 นิทาน สันติเกนิทาน และชาดกวิณณา

๑. คันถารัมภกถา คือ คำเริ่มต้นพระคัมภีร์ สำหรับในอรรถกถา-
 ชาดกนี้ ท่านอาจารย์พุทธโฆษะ ได้กล่าวปณามคาถาแสดงความนอบน้อมต่อ
 พระรัตนตรัย และเพื่อป้องกันอันตราย ได้แสดงวัตถุประสงค์ของพระคัมภีร์ว่า
 พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญโพธิสมภารมาแต่อดีตชาติ แล้วได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า
 ทรงอาศัยเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แล้วแสดงชาดก มีอปัลณกชาดกเป็นต้น
 ซึ่งเป็นเรื่องราวแต่เก่าก่อน พระธรรมสังคากาจารย์ ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนาเป็น
 คัมภีร์หนึ่งชื่อ ชาดก

ในการศึกษาชาดก อันเป็นพระบาลีพระไตรปิฎกนั้น จะได้รับความรู้
 แดกฉาน ก็ด้วยการอธิบายเรื่องชาดกนั้น ๆ เป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้ พระเถระทั้ง ๓

รูป คือ พระอรรถกถาสี ๑ พระพุทธมิตตะ ๑ พระพุทธทေး ๑ จึงได้อาราธนา ท่านอาจารย์พุทธโฆษาจารย์ให้รจนารรรถกถาชาดกขึ้น ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ได้รับอาราธนาท่านพระเถระทั้ง ๓ แล้ว จึงได้เรียบเรียงอรรถกถาชาดกขึ้นโดยอาศัยแนวการสอนและอรรถกถาเก่าของสำนักมหาวีหารเป็นหลัก

ในตอนต้นของอรรถกถาชาดก ได้เริ่มพรรณนาดังนี้แล้วได้กล่าวว่า การพรรณนาชาดกจะเข้าใจดีได้นั้น ต้องเข้าใจเรื่องทุเรนิทาน อวิทูเรนิทาน และ สันติเกนิทานก่อน

๒. ทุเรนิทาน ได้แก่ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีตนานแสนนาน คือ จับความตั้งแต่ครั้งเมื่ออดีตล่วงมาได้สี่อสงไขยแสนกัป พระพุทธเจ้าของเรา เสวยพระชาติเป็นสุเมธคาบส ได้ทำกฤษฎาภิหารปรารธนา โพรธิญาณแทบบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกร และได้รับพระพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระนามว่า โคตมะ ในอนาคตกาล จึงได้บำเพ็ญพุทธการกกรรม บารมี ๑๐ ทัศ เรื่อยมา จนได้เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้เสด็จสวรรคตไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต ชาดกทุกเรื่อง ๕๔๗ เรื่อง อยู่ในทูเรนิทานนี้

๓. อวิทูเรนิทาน เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าไม่นานนัก จับความตั้งแต่พระมหาสัตว์จุติจากพิภพดุสิตมาอุบัติในคัพโภทร ประสูติเป็นสิทธัตถราชากุมาร แล้วออกมหาภิเนษกรรม จนได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ โพรหมณจสถาน

๔. สันติเกนิทาน เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ในระยะใกล้เมื่อพระองค์ประทับอยู่ในสถานที่นั้น ๆ มีเรื่องต่าง ๆ เกิดขึ้น ซึ่งเราเรียกว่า ปัจจุบันนิทาน

เมื่อท่านป็นเรื่องดังกล่าวแล้ว ในอรรถกถาก็พรรณนา ทุเรนิทาน อวิทูเรนิทาน และสันติเกนิทาน โดยลำดับ แล้วจึงพรรณนาชาดกเป็นเรื่อง ๆ ไป จนจบ ๕๔๗ ชาดก ที่เรียกว่า ชาดกวัฒนนา หรือพรรณนาชาดกตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

การแปลอรรถกถาชาดกเป็นภาษาไทย

การแปลชาดกเป็นภาษาไทยนั้น เข้าใจว่ามีมาแต่อดีตกาลนานมาแล้ว เช่น อย่างเวสสันดรชาดก ได้มีการแปลเป็นคำร้อยกรอง ที่เรียกว่า มหาชาติคำหลวง มาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แปลเป็นภาษาไทย มีภาษาบาลีปนแต่งเป็นสัมผัสกันทั้งภาษาไทยกับบาลี ใช้สวดในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้ เป็นประเพณีที่เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาไปสวดมหาชาติคำหลวง ในวันเข้าพรรษา วันกลางพรรษา และวันออกพรรษา และมีการแปลเวสสันดรชาดกเป็นร้อยยาว ๑๓ กัมภ์ ในกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับพระสงฆ์เทศน์ในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ ชาดกเรื่องอื่น ๆ ก็มีแปลอยู่ในเทศน์คัมภีร์โบราณของเก่า มาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีพระราชประสงค์ให้แปลอรรถกถาชาดกนี้เป็นภาษาไทย พระเถรานุเถระและบัณฑิต ได้สนองพระราชประสงค์ แบ่งกันแปลอรรถกถาชาดกจากอักษรขอม เรียกว่านิบาตชาดก ราชบัณฑิตยสภาได้พิมพ์เป็นคราว ๆ ในงานต่าง ๆ แปลจบลงในรัชกาลที่ ๗ พิมพ์เป็นคราว ๆ ได้ ๒๒ เล่ม มีภาคผนวกอีก ๑ เล่ม ความสำคัญของชาดก หรืออรรถกถาชาดกที่แปลมาเป็นภาษาไทยนั้นมีประการใด มีปรากฏอยู่ในพระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ ซึ่งได้อัญเชิญมาไว้ในคัมภีร์นี้แล้ว^๑ และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า แห่งวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ได้ทรงแปลมหานิบาตชาดกทศชาติเป็นพิเศษอีกด้วย อนึ่ง สำนักอภิมหาธรรมอยู่ที่วัดสามพระยา เขตพระนคร ก็ได้ทำการแปลอรรถกถาชาดก พิมพ์ขึ้นอีกเป็น ๒๐ เล่ม นอกจากนี้ พระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิบูล) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ ก็ได้อุตสาหะแปลอรรถกถาชาดกตั้งแต่ต้นจนจบ คณะศิษยานุศิษย์ของท่านเจ้าคุณพระธรรมสิริชัย ได้รวบรวมพิมพ์เป็นชุด ชำระไว้ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านอีกวาระหนึ่ง

^๑ ได้พิมพ์ไว้ในชาดกและอรรถกถาชาดก เล่ม ๑ แล้ว

ชาดกและอรรถกถาชาดกฉบับภูมิพโลภิกขุ

ในโครงการจัดปริวรรตอักษรขอมและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยนี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้มอบให้ผู้ชำนาญการวิชาการภาษาบาลีหลายท่าน ตรวจสอบฉบับพระบาลีชาดกและอรรถกถาชาดกภาษาบาลีให้ถูกต้องก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย เมื่อจัดพิมพ์ได้นำเอาพระบาลีชาดกในพระไตรปิฎก เล่ม ๒๗ และ ๒๘ ทั้งภาษาบาลีและคำแปลมาตั้งเป็นนิกเขปบทก่อน แล้วจึงเรียกชาดกวิมฉนา หรือพรรณนาชาดกเป็นเรื่อง ๆ ไป และได้พิมพ์เป็นสองคอลัมน์เป็นภาษาบาลีด้านหนึ่ง ภาษาไทยคำแปลด้านหนึ่งตลอดทุกเรื่อง เพื่อเป็นหลักวิชาการสำหรับค้นได้ทั้งภาษาบาลี ทั้งคำแปล ทั้งตัวชาดก ทั้งตัวชาดกวิมฉนาทุกเรื่องไป ได้พิมพ์เป็นตอน ๆ ไป รวม ๓๐ เล่ม เท่ากับพระบารมี ๓๐ ทัศ

รายนามอาจารย์ผู้แปลชาดกและอรรถกถาชาดก ฉบับภูมิพโลภิกขุ มีดังนี้

๑. อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๕
๒. อาจารย์นาค ใจอารีย์ ป.ธ.๕
๓. อาจารย์สรรเสริญ หิตโกเมท
๔. อาจารย์ประสิทธิ์ ศรีสมุทร
๕. พระมหาประยงค์ ฐมฺมสิริ (ศรีเงินขวง)
๖. อาจารย์ทองพูน แสนบุญศรี
๗. อาจารย์ศุภชัย กาญจนพฤกษ์
๘. อาจารย์ทวี ผลสมภพ ป.ธ.๗
๙. อาจารย์เสริม ศรีไพศาล
๑๐. อาจารย์คง แจ่มไพล ป.ธ.๕
๑๑. อาจารย์จิตต์ นิกรพล ป.ธ.๖
๑๒. อาจารย์ทอง รัตนธำรง
๑๓. อาจารย์บุญยั้ง จันทร์สุวรรณ
๑๔. อาจารย์ไพฑูรย์ จันทร์สุวรรณ

อนึ่ง เนื่องจากพระคัมภีร์ชาดกและอรรถกถาชาดกมีความยาวถึง ๓๐ เล่ม จะค้นหาเรื่องได้ยาก ทางมูลนิธิจึงได้จัดทำย่อเรื่องพรรณนาชาดกทั้งหมด อสาธารณนาม หมวดธรรมะ เพื่อให้ค้นหาเรื่องที่ต้องการได้ง่ายขึ้นด้วย.

๑๐. แนะนำ

พระคัมภีร์พุทธวงศ์และจரியปิฎก

พระคัมภีร์พุทธวงศ์และพระคัมภีร์จரியปิฎก ได้มีการพิมพ์รวมเป็นพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๓ ในจำนวนพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม ในเล่มที่ ๓๓ นี้ได้มีการพิมพ์พระคัมภีร์อุปทานภาค ๒ อยู่ต้นเล่มด้วย การที่มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้จัดพิมพ์คราวนี้ คงมีเพียง ๒ พระคัมภีร์นี้เท่านั้น โดยได้ชำระใหม่เพื่อให้เป็นงานจัดทำพระคัมภีร์เป็นระบบต่อเนื่องในเรื่องเดียวกัน เพราะมูลนิธิฯ ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์มรุตตวลาลินี อรรถกถาพุทธวงศ์ ไว้ก่อนแล้ว และจะได้พิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนีอรรถกถาจரியปิฎก ต่อไปอีก ข้อที่ควรแนะนำให้รู้จักทั้ง ๒ พระคัมภีร์นั้นมีดังนี้

พระคัมภีร์พุทธวงศ์

ความหมายของพุทธวงศ์และความเป็นมา

คำว่า พุทธวงศ์ (พุทธวงศ์) มีความหมายว่า การเล่าเรื่องอย่างพิสดารถึงประวัติและเชื้อสายของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ ซึ่งได้เสด็จอุบัติมาในกาลเวลา สี่อสงไขยแสนกัปจากภัททกัปนี้

พุทธวงศ์นี้ เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงขณะเสด็จ-
จงกรม ณ รัตนจงกรมที่นิโครธารามมหาวิหาร ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรด
พระประยูรญาติแปดหมื่นสี่พันพระองค์ และแก่เทพยดาและมนุษย์หลายโกฏิ
เพื่อ ประโยชน์จะรื้อถอนสัตว์ออกจากโอฆะทั้ง ๔ ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถามา ดังนี้

เมื่อพระศากยมุณีศรีสรรเพชญ์ได้ตรัสรู้พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณเป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ปีแรกได้ทรงจำพรรษาอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

ออกพรรษาปวารณาแล้วเสด็จไปสู่อุรุเวลาประเทศ ประทับอยู่ตลอดเวลา ๓ เดือน ทรงทรมานชกิลสามพี่น้อง ทรงมีภิกษุเป็นบริวารจำนวนพันหนึ่ง ในวันเพ็ญเดือนมุสสมาส (เดือนยี่) เสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ที่นั่นได้สองเดือน เมื่อเสด็จออกจากเมืองพาราณสีครั้งนั้นเป็นเวลาได้ ๕ เดือน ผ่านฤดูหมันต์หมดแล้ว จากวันที่พระกาฬทายีเถระมาถึงผ่านไปได้ ๗-๘ วัน ถึงวันเพ็ญเดือน ๔ พระกาฬทายีเถระได้ดำริว่า ฤดูหมันต์ผ่านไปแล้ว จะย่างเข้าสู่ฤดูวัสสันต์ (ฤดูใบไม้ผลิ) เป็นสมัยที่ควรจะเจริญเสด็จพระตถาคตเจ้าไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ จึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้า ให้เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์โดยได้พรรณนาคุณแห่งการเดินทางด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา พระบรมศาสดาทรงฟังคำของพระกาฬทายีเถระแล้ว มีพระพุทธรูปประสงค์จะทรงสงเคราะห์พระประยูรญาติ ทรงมีพระจีณาสพสองหมื่น เป็นบริวาร เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์เสด็จเดินทางไปวันละโยชน์ จากกรุงราชคฤห์ ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ระยะทาง ๖๐ โยชน์ ใช้เวลาสองเดือนเสด็จถึง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จมาโดยลำดับนั้น ฝ่ายพวกเจ้าศากยะทั้งหลายทรงพระดำริว่า จะได้เฝ้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระญาติผู้ประเสริฐสุดของตน ได้สร้างนิโครธารามถวาย พระพุทธรูปก็ได้เสด็จประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปลูกแล้ว พร้อมด้วยพระจีณาสพสองหมื่น เป็นบริวาร ฝ่ายเจ้าศากยะทั้งหลายเป็นผู้มากไปด้วยมานะ ทรงพระดำริว่า พระสิทธัตถกุมารอ่อนกว่าเราเป็นรุ่นน้องรุ่นลูกรุ่นหลาน จึงรับสั่งให้ราชกุมารที่ทรงพระเยาว์กว่าถวายบังคม ส่วนตนเองประทับนั่งอยู่ข้างหลัง ๆ เพื่อมิต้องถวายบังคม สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงทราบพระอัชฌาศัย ทรงพระดำริว่า พระประยูรญาติเหล่านี้ไม่ถวายบังคมพระองค์ เพราะความที่ทรงมีแต่ความชราเท่านั้น ไม่ทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าเป็นเช่นไร หรือกำลังของพระพุทธเจ้าเป็นเช่นไร หรือว่าพระพุทธเจ้าเป็นเช่นนี้ กำลังของพระพุทธเจ้าเป็นเช่นนี้ อย่างกระนั้นเลย เราจะแสดงปาฏิหาริย์แสดงกำลังของพระพุทธเจ้าและกำลังแห่งฤทธิ์ของเรา และเนรมิตที่จงกรมอันแล้วไปด้วยรัตนะครบทุกประการกว้างหมื่นจักรวาล ในอากาศ เมื่อจงกรมอยู่บนที่จงกรมนั้น จะได้ตรวจดูอัชฌาศัยของมหาชนแล้วแสดงธรรม เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงพระดำริฉะนี้แล้ว เทพดาเจ้าทั้งหลายได้แซ่ซ้องสาธุการ พระพุทธรูปก็ได้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์บนรัตนจงกรมนั้นเป็นที่อัศจรรย์ยิ่งนัก ขณะที่

เสด็จจงกรมอยู่บนรัตนจงกรมนั้น ก็ได้ตรัสธรรมกถาจตุราริยสังประกอบด้วยพระไตรลักษณ์ อันวิจิตรด้วยนัยต่าง ๆ ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะปานพรหม

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ ภูเขาภิษณภูฏ ได้เห็นด้วยทิพยจักขุซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแวดล้อมด้วยทวยเทพประมาณหนึ่งหมื่นเสด็จจงกรมอยู่ด้วยพระพุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ จึงได้ดำริว่า หมื่นโลกธาตุดังสิ้นที่ได้ประชุมกันนี้ควรจะได้มีพระธรรมเทศนาอันยิ่งใหญ่ในหมื่นโลกธาตุดี และพุทธวงศเทศนานี้ก็จะเป็นพระธรรมที่มีอุปการะมาก อันจะนำมาซึ่งความเลื่อมใสในสมเด็จพระผู้มีพระภาค ถ้ากระไรเราจะพึงทูลถามพุทธวงศ์ จำเดิมแต่พระทศพลได้ทรงบำเพ็ญกฤชฎาภินิหารมา ครั้นดำริฉะนี้แล้ว จึงได้กระทำจิรวเลียงป่าข้างหนึ่ง เข้าเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคกระทำอัญชลีเหนือเศียรเกล้า กราบทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ เป็นผู้อดมถ้ำเลิศในกฤชฎาภินิหาร (บุญอันยิ่งใหญ่ที่ได้ทำไว้) กล่าวคือการผูกพระทัย เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าและอธิษฐานความเพียร นอนอยู่ว่า เรายังไม่ได้รับพุทธพยากรณ์จะไม่ลุกขึ้นดังนี้ เป็นเช่นไร ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร พระองค์ได้ทรงปรารณาพระสัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐมาแต่ในกาลไร และได้กราบทูลถามพุทธการกรรมคือพระบารมีสามสิบทัศที่ได้ทรงบำเพ็ญมาเป็นประการไร

สมเด็จพระผู้มีพระภาคอันพระธรรมเสนาบดีได้ทูลถามแล้ว ได้ทรงแสดงพุทธวงศเทศนาทั้งหมด จำเดิมแต่ได้ทรงบำเพ็ญกฤชฎาภินิหารแทบพระยุคลบาทพระพุทธที่พึงกรจนถึงสำเร็จพระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณเป็นปริโยสาน ทรงยังใจของชนทั้งปวงซึ่งเร่าร้อนอยู่ด้วยเพลิงกิเลสให้เกิดความเย็นด้วยอมตธारा คือพระธรรมกถา ทรงประกาศพระธรรมกถาอันประกอบไว้ด้วยจตุราริยสัง ของบรรดาพระพุทธเจ้าในอดีตและพระประวัติด้อย ๆ กันมาจำเดิมแต่พระพุทธเจ้าที่พึงกรทศพลจนถึงพระกัสสปพุทธเจ้า เป็นพระพุทธวงศ์อันเกื้อกูลแก่โลก ด้วยพระบุพเพนิวาสานุสติญาณ

เนื้อหาของคัมภีร์พุทธวงศ์

คัมภีร์พุทธวงศ์นี้ เป็นพระวาทะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ทั่วไปแก่พระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า ท่านอาจารย์นำสืบต่อกันมาตั้งแต่พระสารีบุตรเถระ ท่านระบุนามพระเถระจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ ต่อจากนั้นศิษยานุศิษย์ของท่านก็ได้นำสืบทอดกันมาจนถึงเราทุกวันนี้ มีเนื้อหา ๒๕ ตอนด้วยกันดังนี้

๑. รัตนจงกรมกัณฑ์ เล่าเรื่องท้าวสหัมบดีพรหมมาทูลอาราธนาพระพุทธรเจ้า ให้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ได้ทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดเบญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ทรงประดิษฐานพระพุทธรศาสนา ณ กรุงราชคฤห์ เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ณ ฝั่งแม่น้ำโรหิณี ทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว ที่เรียกว่า "รัตนจงกรม" พระสารีบุตรได้มาทูลถามถึงพระกฤษฎาภินิหารที่ได้ปรารธนาพระโพธิญาณ ทูลถามพระพุทธรการกธรรมพระบารมี ๓๐ ทศ ได้ตรัสพุทธวงศ์ธรรมเทศนา ณ รัตนจงกรมนั้น

๒. สุเมธปัตถนาคถา พระพุทธรเจ้าทรงเล่าเรื่องของพระองค์ เมื่อครั้งสื่อสงฆ์ขยแสนกัป ทรงเป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า "สุเมธ" ได้ออกบวชเป็นดาบสสำเร็จอภิญญาสมาบัติ เิบอิมยินคืออยู่ในฌาน พระพุทธรเจ้าพระนามว่า ทีปังกร เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกก็ไม่รู้ เหาะมาทางอากาศเห็นมหาชนแผ้วถางทางต้อนรับพระพุทธรเจ้าจึงได้เหาะลงมาถาม ทราบความแล้วมีความเลื่อมใสขอโอกาสแผ้วถางทางร่วมกับมหาชน ทางยังไม่ทันสำเร็จ พระพุทธรที่ปังกรพร้อมด้วยพระฉินาสพลี่แสนมาถึง จึงได้สยายผมนอนทอดกายคว่ำหน้าให้พระพุทธรเจ้าพร้อมทั้งพระสาวกเหยียบคนไปอย่าได้เหยียบเปลือกตม ในใจนึกปรารธนาพุทธรภูมิในครั้งนั้น พระพุทธรที่ปังกรทรงชี้ให้พระสาวกดูดาบส ทรงพยากรณ์ดาบสนั้นว่า จะได้เป็นพระพุทธรเจ้าพระนามว่า โคตมะ และได้เล่าปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ในครั้งนั้น

ต่อจากนั้น ได้ทรงเล่าเรื่องของพระพุทธรเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ คือ

๓. ทีปังกรพุทธวงศ์ (๑) ทรงเล่าเรื่องราว ครั้งนั้น คนเหล่านั้นได้อาราธนาพระพุทธรที่ปังกรพร้อมทั้งพระสาวกให้เสวยภัตตาหาร ได้ถึงพระองค์เป็น

สธณะ บางพวกถือศีล ๕ ศีล ๑๐ บางพวกได้มรรค ๔ ผล ๔ ปฏิสัมภทา ๔ วิชา ๓ วิชา ๘ อภิญญา ๖ ทรงโปรดมหาชนนับแสนนับล้านนับโกฏิเป็นจำนวนมาก พรรณนาเรื่องราวของ พระพุทธที่ปังกร จนจบ

๔. โภณทัณญพุทธวงศ์ (๒) ทรงเล่าเรื่องพระพุทธเจ้า พระนามว่า โภณทัณญะ เสด็จอุบัติต่อจากพระพุทธที่ปังกร สมัยนั้น พระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์ พระนามว่า วิจิตาวิ ได้เข้าเฝ้าได้รับพยากรณ์ว่า พระองค์จะเป็นพระพุทธเจ้า

๕. มังคลพุทธวงศ์ (๓) ทรงเล่าเรื่องว่า ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า โภณทัณญะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า มังกละ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า สุรุจี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นถือเป็นสธณะ ได้บูชาพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยของหอมและดอกไม้ ได้รับพยากรณ์จากพระมังคลพุทธเจ้าว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๖. สุมณพุทธวงศ์ (๔) ทรงเล่าว่า ต่อจากพระมังคลพุทธเจ้า ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุมณะ สมัยนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาเนคราชชื่อว่า อตุละ ได้ออกจากนาคพิภพมาเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธสุมณะว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๗. เรวตพุทธวงศ์ (๕) ทรงเล่าเรื่องว่า ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุมณะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า เรวตะ สมัยนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า อติเทวะ ได้ถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะนั้นเป็นสธณะ ได้สรรเสริญพระคุณ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และได้ถวายทานอันยอดเยี่ยม ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๘. โสภิตพุทธวงศ์ (๖) ทรงเล่าเรื่องว่า ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า เรวตะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า โสภิตะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อ สุหาคะ ได้ถวายข้าน้ำพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสาวก พระโสภิตพุทธเจ้าได้พยากรณ์พระองค์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๘. อโนมทัสสีพุทธวงศ์ (๗) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็น ยักษ์ มีฤทธิ์มาก ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น แล้วได้อังคาสพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ด้วยข่าน้ำ ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๐. ปทุมพุทธวงศ์ (๘) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นราชสีห์ ผู้ยิ่งใหญ่แห่งมฤคชาติ ได้พบพระพุทธเจ้าผู้ทรงเข้านิโรธสมาบัติอยู่ในป่าใหญ่ ได้หมอบถวายบังคมด้วยเศียรเกล้า ณ พระยุคลบาทพระพุทธเจ้าแล้วกระทำประทักษิณบนสี่อสีหนาท ๓ ครั้ง ได้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดสัปดาห์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ได้ทรงจินตนาการให้ภิกษุ نابโกฎิมาประชุมกัน ได้ทรงพยากรณ์ในท่ามกลางภิกษุเหล่านั้นว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๑. นารทพุทธวงศ์ (๙) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า นารทะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็น ชฎิล มีตบะสูง สำเร็จอภิญญา ๕ เหาะไปในอากาศ ได้อังคาสพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ด้วยข่าน้ำและบูชาด้วยจันทน์หอม พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงพยากรณ์พระองค์ว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๒. ปทุมุตตรพุทธวงศ์ (๑๐) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า นารทะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นผู้ปกครองแคว้น มีนามว่า ชฎิล ได้ถวายทานอันประเสริฐพร้อมทั้งจีวรแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๓. สุเมธพุทธวงศ์ (๑๑) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นมาณพชื่อว่า อุตตระ ได้สละทรัพย์แปลศิบโกฏิที่เก็บไว้ในเรือนของตนถวาย

มหากทานแต่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ตั้งอยู่ในสภและออกบวช ได้รับพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๔. สุชาตพุทธวงศ์ (๑๒) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุชาตะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นใหญ่ในสี่ทวีป ได้เห็นอศักรรย์ทำให้โลมาชาติชู้ชัณที่ไม่เคยมีในโลก ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ แล้วมอบถวयरาชสมบัติอันยิ่งใหญ่ในสี่ทวีป พร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการแก่พระพุทธเจ้า แล้วบรรพชาในสำนักของพระองค์ พสกนิกรของพระองค์ต่างได้ถือเอารายได้ของแวนแคว้นมาทำหน้าทีเป็นคณงานวัดถวายแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ได้ทรงพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๕. ปิยทัสสีพุทธวงศ์ (๑๓) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปิยทัสสี สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า กัสสปะ ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใส สร้างสังฆารามถวายแล้วตั้งอยู่ในสภและศีลห้า ได้รับพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๖. อัถถทัสสีพุทธวงศ์ (๑๔) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า อัถถทัสสี สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นชฎิล มีคบะสูง มีนามว่า สุสีมะ ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐในแผ่นดิน ได้นำดอกมณฑารพ ดอกปทุม ดอกปาริฉัตรคกะ อันเป็นทิพย์มาจากเทวโลกบูชาพระพุทธเจ้า ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๗. รัมมทัสสีพุทธวงศ์ (๑๕) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัถถทัสสี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า รัมมทัสสี สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็น ท้าวสักกเทวราช มาบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ของหอมอันเป็นทิพย์และดนตรีอันเป็นทิพย์ ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๘. สิทธิตถพุทธวงศ์ (๑๖) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธิตถะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นคาบส ชื่อว่า มังคละ มีเดชสูง ได้อภิญญาสมาบัติ นำผลหว่าจากต้นหว่าอันเป็นไม้ประจำทวีป มาถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธิตถะ พร้อมทั้งภิกษุบริวาร เก้าสิบโกฏิได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๑๙. ทิสสพุทธวงศ์ (๑๗) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธิตถะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ทิสสะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่า สุชาตะ ได้ละสมบัติใหญ่บวชเป็นฤาษี เมื่อบวชแล้วได้สดับว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติในโลกแล้วเกิดปีติ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่า ทิสสะ ได้ประคองดอกมณฑารพ ดอกปทุม ดอกปาริฉัตรคทะ อันเป็นทิพย์ด้วยหัตถ์ทั้งสอง สลัดการองเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ถือดอกไม้กั้นเป็นปทุมฉัตรเหนือพระเศียร พระพุทธเจ้าพระนามว่าทิสสะ ในท่ามกลางบริษัทสี่ ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒๐. ปุสสพุทธวงศ์ (๑๘) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทิสสะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปุสสะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่า วิชิตาวี ได้สละราชสมบัติอันยิ่งใหญ่บวชในสำนักของพระพุทธองค์ ได้รับพยากรณ์ว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒๑. วิปัสสิพุทธวงศ์ (๑๙) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญานาค มีฤทธิ์มากชื่อว่า อตุลละ มีนาคหลายแสนโกฏิเป็นบริวาร ได้บรรเลงดนตรีทิพย์ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ให้ท่ามณฑปอันทำด้วยรัตนเจ็ดอาราธนาพระพุทธองค์ประทับในมณฑปนั้นถวายมหาทานอันควรแก่ทิพยสมบัติตลอดสัปดาห์ แล้วได้ถวายตั้งทองแดงพระพุทธเจ้า ได้รับพยากรณ์ว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒๒. ลีจีพุทธวงศ์ (๒๐) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ลีจี สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่า อรินทมะ ได้อังคาสพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยข้าวน้ำ ได้น้อมนำพระราชยาน ช้าง ไปแลกเปลี่ยนเป็นกบปียกัณฑ์ (ปัจจัย ๔ : จีวร อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค) ถวายพระสงฆ์เป็นการบำรุงพระทัยของพระองค์เองให้เต็มเปี่ยมไปด้วยพระปิติ มีพระเหตุที่ยังมั่นที่จะถวายทานอยู่เป็นนิตย์ ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า

๒๓. เวสสภูพุทธวงศ์ (๒๑) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าลีจี มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า เวสสภู สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่า สุทัตสนะ ได้อารธนาพระพุทธเจ้าถวายมหาทาน บูชาพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ด้วยข้าว น้ำ และผ้า ทรงสดับพระธรรมเทศนาแล้ว ทรงผนวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ได้รับพยากรณ์ว่า พระองค์จะได้เป็นพระ-
พุทธเจ้า

๒๔. กกุสันธพุทธวงศ์ (๒๒) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า เขมะ ได้ถวายมหาทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข และได้ถวายเกสัชทานมียาหยอดตาเป็นต้น ได้รับพยากรณ์ว่าพระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภัททกัปนี้

๒๕. โจนาคมนพุทธวงศ์ (๒๓) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ ในสมัยนั้นพระ-
โพธิสัตว์เกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่า ปัพพตะ ทรงพรังพร้อมด้วยมิตรอำมาตย์ ทรงมีพลพาหนะมากมาย ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังพระธรรมเทศนาแล้วถวายมหาทานแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ได้รับพยากรณ์ว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภัททกัปนี้

๒๖. กัสสปพุทธวงศ์ (๒๔) ทรงเล่าเรื่องราว ต่อจากพระพุทธเจ้า พระนามว่าโกณฑกมนะ มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ สมัยนั้นพระโพธิสัตว์ เกิดเป็นมาณพชื่อว่า โขติปาละ เป็นนักศึกษา ทรงจำนงค์ได้ จบไตรเพท เป็นสหายของช่างหม้อชื่อฉุกีการะ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ แล้วได้บวชในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ปรารถนาความเพียรฉลาดในวัตรปฏิบัติ ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ เล่าเรียนศึกษานวัคส์ตฤ-ศาสน์ (คำสอนของพระศาสดามือองค์ ๕ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม และเวทลละ) ยังพระศาสนาของพระพุทธเจ้าให้งาม พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเห็นความอัศจรรย์ของพระองค์ ทรงพยากรณ์ว่า พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภัททกัปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงเล่าเรื่อง เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีบุญญธิการในสำนักแห่งอดีตพุทธะ ๒๔ พระองค์ มีพระพุทธเจ้าที่บังกรเป็นต้นมาเป็นเวลาถึงสี่อสงไขยแสนกัป ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ก็ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราพระองค์นี้ ไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น พระโพธิสัตว์ของเราได้รับพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ มีพระพุทธเจ้าที่บังกรเป็นต้นว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อจากนั้นพระองค์ได้ทรงเล่าเรื่องราวของพระองค์เองเป็นตอนที่ ๒๗ ดังนี้

๒๗. โคตมพุทธวงศ์ (๒๕) ทรงเล่าเรื่องของพระองค์เองว่า บัดนี้เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ ทรงบำเพ็ญเพียรบรรลुพระโพธิญาณพรหมอาราธนา ได้ทรงแสดงพระธรรมจักร ทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ให้บรรลุมรรคผล ในสมัยของพระองค์มีสาวกสันนิบาตครั้งเดียว ทรงเล่าถึงเมืองของพระองค์ชื่อ กรุงกบิลพัสดุ์ ชื่อพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา ทรงเล่าการครองฆราวาสอยู่ ๒๙ พรรษา มีพระชายา มีพระโอรส ทรงเห็นนิมิตทั้ง ๔ ทรงออกบวช ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ ได้ทรงแสดงธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน มีพระอัครสาวก อัครสาวิกามีพระอุปัฏฐาก มีอุบาสกอุบาสิกา ทรงเล่าว่า ในปัจจุบันอายุน้อยแค้อยู่ปี จะ

ดำรงอยู่ได้แค่นั้น ทรงตั้งคบเพลิงคือพระธรรมไว้ให้ประชุมชนภายหลังได้ตรัสรู้ตาม
ไม่ช้านักพระองค์กับพระสงฆ์ก็จะปรินิพพาน เพราะสิ้นเชื้อเหมือนไฟสิ้นเชื้อฉะนั้น

๒๗ ตอนนี้เป็นเรื่องพุทธวงศ์โดยตรงรวม ๒๕ พุทธวงศ์ และยังมีอีก
ตอนหนึ่งเป็นตอนที่ ๒๘ เรียกว่า พุทธปกิณณกัณฑ์ เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับ
พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในกัปต่าง ๆ ไม่เท่ากัน บางกัปมี ๔ พระองค์ อย่างใน
กัปที่พระองค์ทรงพบพระพุทธที่บังกรนั้น ในกัปนี้มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ๔ พระองค์
คือ พระคัมภังกร พระเมธังกร พระสรณังกร และอีกพระองค์หนึ่งพระนามว่า
พระทีปังกร เสด็จอุบัติในกัปเดียวกัน บางกัปมีพระองค์เดียว บางกัปมี ๓ พระองค์
บางกัปมี ๒ พระองค์ ในภัททกัปนี้มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ๕ พระองค์ ตรัสรู้
ไปแล้ว ๓ พระองค์ สำหรับพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในอนาคตจะมี
พระพุทธเจ้าพระนามว่า พระเมตไตรย เสด็จอุบัติ

ตอนสุดท้าย คือตอนที่ ๒๙ ชื่อ ธาตุภาษนียกถา เล่าเรื่องการแบ่งพระบรม-
สารีริกธาตุ และพุทธบริวารต่าง ๆ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
นำไปประดิษฐานในที่ต่าง ๆ

ตอนที่ ๑ และที่ ๒๙ เป็นเรื่องที่ พระสังคีติกาจารย์ ได้เล่าไว้เฉพาะ
ตอนที่ ๒-๒๘ เป็นเรื่องพุทธวงศ์โดยตรง เป็นพระพุทธวณะประเภทกาลาล้วน
เป็นองค์หนึ่งในวังคัสตฤศาสน์ จัดอยู่ในจุททกนิทายในบรรดานิกายทั้ง ๕ แห่ง
พระสุตตันตปิฎก.

คัมภีร์จรียาปิฎก

ความหมายของจรียาปิฎกและความเป็นมา

คำว่า จรียาปิฎก หมายความว่า คัมภีร์ที่ประกาศความประพฤติกอง
พระบรมศาสดาในอดีตชาติ จรียา ในที่นี้ ได้แก่ความประพฤติอันเป็นประโยชน์

เกือบทุกแห่งในโลกทั้งหมด โดยใจความได้แก่พุทธการกรรม คือพระบารมีที่พระโพธิสัตว์ของเราได้ทรงบำเพ็ญมาเพื่อบ่มโพธิสมภารให้สุกคือสำเร็จ ส่วนคำว่า ปิฎกนั้น แปลว่า ปริยัติคือตำรับตำรา เมื่อรวมกันเป็นจรียาปิฎก จึงหมายถึงคัมภีร์หรือตำราที่รวบรวมพระจรียาของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ

ความจริง พระพุทธเจ้าของเรานั้น เมื่อครั้งที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญโพธิสมภารตั้งมูลปณิธานมาแต่ครั้งเป็นพระสุเมธคาบส ฌ เบื้องพระยกุลบาทแห่งพระพุทธเจ้า พระนามว่าทีปังกร เมื่ออดีตกาลนานไกลเป็นเวลาสี่สงขัยแสนกัปนั้น ได้เวียนว่ายตายเกิดชาติแล้วชาติเล่า เป็นเวลาช้านาน และแต่ละชาติ ๆ นั้น ก็ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีโพธิสมภารมาได้ขาดเลย พระบารมีเหล่านั้นเรียกว่า โพธิสัตว์จริตบั้ง โพธิสมภารบั้ง โพธิจรียาบั้ง อัครยานบั้ง เรียกว่าพระบารมีบั้ง เป็นบารมี ๑๐ อุบุบารมี ๑๐ ประมัตตบารมี ๑๐ บางชาติก็บำเพ็ญมากไปด้วยบารมีใดบารมีหนึ่ง เช่น ทานบารมี สีลบารมี เป็นต้น

ทุกชาติพระโพธิสัตว์ย่อมบำเพ็ญพระบารมีมาทั้งนั้น แต่จรียาที่ทรงแสดงไว้ในพระคัมภีร์จรียาปิฎกนี้จำเพาะที่ได้ทรงบำเพ็ญมาในอดีตชาติ เฉพาะในภัททกัปนี้เท่านั้น มีด้วยกัน ๓๕ จรียา หรือ ๓๕ ชาติ

ความเป็นมาของจรียาปิฎกนั้น เล่าไว้ในอรรถกถาว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ สักกชนบท ประทับ ณ นิโครธาราม ได้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทรงเนรมิตรัตนจงกรม ทรงทรมานพระญาติให้คลายทิฐิมานะ การแสดงยมกปาฏิหาริย์ในครั้งนั้นเป็นการอัศจรรย์ยิ่งนัก และได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยพุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ พระสารีบุตรเถระ อัครสาวกเบื้องขวา อยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นอานุภาพอันน่าอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าด้วยทิพยจักขุ จึงได้เข้าเฝ้ากราบทูลถามถึงกฤษฎาภินิหารที่ได้ตั้งมูลปณิธานปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า และพระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงพระพุทธวงศ์ธรรมเทศนา เล่าประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ ที่พระองค์ได้ทรงรับพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พุทธวงศ์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงพุทธวงศธรรมเทศนาจบลงแล้ว ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ได้ส่งญาณมีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ไปว่า พระพุทธรูปนี้ น่าอัศจรรย์ ความสำเร็จแห่งมหากฤษฏาภินิหาร น่าอัศจรรย์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญพระบารมีตลอดกาลเท่านี้ กระทำได้ยากยิ่งนัก ผลคือความเป็นพระสัพพัญญู และความเป็นผู้ชำนาญในพละทั้งหลาย ความที่ทรงมีฤทธานุภาพมากอย่างนี้ เหมาะสมแก่การบำเพ็ญโพธิสมภารที่ทรงกระทำมาอย่างนี้ พระเถระเจ้าได้เกิดปีติโสมนัสมีกำลัง อาศัยความที่พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย ทรงเป็นผู้มากไปด้วยพระคุณ ได้ดำริต่อไปว่า พุทธการกธรรมคือธรรมที่สร้างความเป็นพระพุทธรูปได้แก่ พระบารมีทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งพุทธรูปเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก น่าอัศจรรย์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบ่มพระบารมีมาในชาติเท่าไร หรือทรงทำให้แก่กล้าอย่างไร ถ้ากระไรเราเมื่อถามความข้อนี้ ก็จะกระทำพระพุทธานุภาพ จำเดิมเริ่มก่อตัวขึ้นให้เป็นที่ปรากฏแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลกนี้ เมื่อได้ดำริฉะนี้แล้ว จึงได้กราบทูลถามปัญหาขึ้นแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธรูปเจ้าข้า พุทธการกธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงบ่มมาในชาติเท่าไร หรือทรงทำให้แก่กล้าอย่างไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงคู้บัลลังก์อยู่บนรัตนจกกรมนั้น ประทับนั่งงดงามปานดั่งรัศมีพระอาทิตย์อ่อน ๆ อยู่เหนือยอดภูเขาเขาคันธมาคร เมื่อทรงแสดงว่า คูกรสารีบุตร พุทธการกธรรมของเรา เป็นอันว่าได้บ่มมาสิ้นภพสิ้นชาติสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย ด้วยการกระทำโดยเคารพ และด้วยการบำเพ็ญคือวิริยะ จำเดิมแต่ได้สมาทานพุทธานุภาพเหล่านั้นมา เป็นอันว่าบ่มสุกแล้วในชาติเหล่านี้ในภพที่กัปนี้ ได้ทรงภยิตถจริยาปิฎกเป็นธรรมบรรยายอันมีชื่อที่สองว่า พุทธบาทนียะ ซึ่งหมายความว่า เป็นการประพาดสืบต่อกันมาไม่ขาดสายของพระพุทธรูปเจ้า แต่อาจารย์อีกพวกกล่าวว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคขณะจกกรมอยู่บนรัตนจกกรม เสด็จลงไปทีนิโครธาราม อันพระชีมาสพสองหมื่นแวดล้อมแล้ว ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่ปูลาดแล้ว พระธรรมเสนาบดีทูลถาม ได้ทรงแสดงจริยาปิฎกตามนัยที่กล่าวแล้ว

เนื้อหาของจรียาปิฎก

เราได้ทราบว่าจรียาปิฎกนี้แสดงเรื่องจรียาคือความประพฤติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในภัททกัปนี้เท่านั้น จรียานั้นก็คือพระบารมีซึ่งมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ ทาน การให้ ๑ ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ๑ เนกขัมมะ การออกบวชหรือออกจากกาม ๑ ปัญญา ความรอบรู้ ๑ วิริยะ ความเพียร ๑ ขันติ ความอดทน ๑ สัจจะ ความจริง ๑ อธิฏฐานะ ความตั้งใจมั่น ๑ เมตตา ความรัก ๑ อุเบกขา ความวางเฉย ๑ โดยแบ่งเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ รวมเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ พระโพธิสัตว์แต่ละชาติทรงบำเพ็ญบารมีใดมาก ก็เป็นการประกาศบารมีนั้น ในภัททกัปนี้มีอยู่ ๓๕ ชาติ หรือ ๓๕ จรียาด้วยกัน โดยที่ทรงรวมจรียา ๓๕ จรียาไว้ จึงเรียกว่า จรียาปิฎก จัดไว้เป็น ๓ หมวด หรือวรรค ดังนี้

หมวดที่ ๑ เรียกว่า อภิตติวรรค เป็นหมวดเริ่มต้นด้วยเรื่อง อภิตติจรียา คือความประพฤติของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็น อภิตติดาบส อยู่ในป่าใหญ่ ท้าวสักกเทวราชแปลงเป็นพราหมณ์ยืนอยู่ที่ประตูมาขอใบไม้ที่นำมาจากป่าใหญ่ เป็นใบไม้ที่ไม่มีน้ำมันไม่มีรสเค็ม อภิตติดาบสกรั้นให้ใบไม้แก่พราหมณ์แปลงนั้นแล้ว คำว่าภานะไม่แสวงหาใหม่ เข้าไปสู่บรรณศาลา ท้าวสักกก็ยังแปลงเป็นพราหมณ์มาขอแม่ครั้งที่ ๒ แม่ครั้งที่ ๓ อภิตติดาบสก็มีได้ห้วนไหวไม่ขัดข้อง ได้ให้ทานไปเหมือนอย่างนั้น ขอมอดอาหาร ความเปลี่ยนแปลงวรรณะในสรีระ มิได้มีเพราะการให้ทานนั้นเป็นปัจจัย อยู่ไปได้ทั้งวันด้วยความยินดีด้วยปีติและสุข แม้ว่าจะได้มีผู้มาขอเป็นเวลาถึงเดือนหรือสองเดือนก็จะไม่ห้วนไหวไม่ย่อท้อ จะให้ทานอันอุดม ที่ให้ทานนั้นก็มิได้ปรารถนาลาภยศ ปรารถนาแต่พระสัพพัญญุตญาณอย่างเดียว

ในอภิตติวรรคนี้มีอยู่ ๑๐ จรียา เลือกสรรแสดง ทานบารมี ทั้ง ๑๐ เรื่อง

หมวดที่ ๒ เรียกว่า หัตถินาควรรค ถือเป็นหมวดเริ่มต้นด้วยเรื่องช้างตัวประเสริฐ คือ มาตุโปสกจริยา ความประพฤติของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นกฤษณะ เลี้ยงมารดาอยู่ในป่าใหญ่ พรานป่าพบแล้วได้กราบทูลพระราชบิดา โปรดให้ความชังจับมาถวาย ความชังได้ไปเห็นช้างกำลังถอนเหง้าบัวเพื่อเลี้ยงมารดา รู้ว่าเป็นช้างมีศีล ได้พิจารณาลักษณะและจับงวง เรียกว่า ลูกเอ๋ย มาเถิด พระโพธิสัตว์มีกำลังตามปรกติเท่าช้างสารถึงพันเชือก ถ้าใครที่เข้าไปจับตัว สามารถจะทำลายชีวิตเสียได้ แต่เพื่อจะรักษาศีลบำเพ็ญศีลบารมีก็มีได้ส่งใจไปอื่น แม้จะถูกทำลายด้วยขวานและหอกซัด ก็มีได้โทษเพราะกลัวศีลจะขาด

ในหัตถินาควรรคนี้มีอยู่ ๑๐ จริยา เลือกสรรแสดง ศีลบารมี ทั้งหมด

หมวดที่ ๓ เรียก ยุธัญยวรรค เป็นหมวดเริ่มต้นด้วยยุธัญยจริยา คือ ความประพฤติของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระราชบุตร พระนามว่า ยุธัญยะ ได้เห็นน้ำค้างตกอยู่ที่แดดเหือดแห้งไปมีความสลดใจ ได้ถวายบังคมลาพระชนกชนนีออกบวช แม้ชาวบ้านชาวแวนแคว้นของพระองค์จะปริเทวนาการอย่างน่าสงสาร ก็มีได้มีอาลัย ทรงสละไป ทรงสละราชสมบัติในปฐมปี ทั้งพระประยูรญาติราชบริวารและพระยศ เพื่อพระสัพพัญญุตญาณอย่างเดียว

ในวรรคนี้มี ๑๕ จริยา แสดง เนกขัมมบารมี ๕ เรื่อง อธิษฐานบารมี ๑ เรื่อง สัจจบารมี ๖ เรื่อง เมตตาบารมี ๒ เรื่อง และอุเบกขาบารมี ๑ เรื่อง

ในตอนท้ายมี สโมธานกถา คือบทสรุปเรื่องบารมี ๓๐ ทัก ซึ่งแจกเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณให้สุก สรุปแสดงให้เห็นว่าชาติไหนเป็นบารมีอะไร เช่นเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริราช จัดเป็น ทานบารมี เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เป็นเวลามพราหมณ์ และเป็นอกิตติทายี จัดเป็น ทานอุปบารมี เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นไก่เป็นช้างชื่อ สีลวานาค และเป็นกระต่าย จัดเป็น ทานปรมัตถบารมี แสดงทุกบารมีไปทำนองนี้

คัมภีร์พุทธวงศ์และจริยาปิฎกฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ตีพิมพ์ มธุรัตถวิลาสินีอรรถกถาพุทธวงศ์ไว้แล้ว และได้ชำระและพิมพ์ ปริมัตถทีปนีอรรถกถาจริยาปิฎก ไว้แล้ว ซึ่งจะได้เผยแพร่ต่อไป มูลนิธิ ฯ มีความประสงค์จะทำพระคัมภีร์ในชุดเดียวกันให้ต่อเนื่อง จึงได้ชำระพระคัมภีร์พุทธวงศ์ และพระคัมภีร์จริยาปิฎก ในพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐเล่มที่ ๓๓ เทียบเคียงกับอักษรพม่าฉบับฉัฐสูสังคีติ และอักษรโรมันตั้งขอให้ตรงกันทั้งฉบับพระบาลี และฉบับอรรถกถา ตีพิมพ์เผยแพร่ให้เป็นคัมภีร์ต่อเนื่องเป็นสายเดียวกัน

อย่างไรก็ดี การอ่านพุทธวงศ์และจริยาปิฎก ทำให้เห็นพระพุทธรายของสมเด็จพระผู้มีพระภาคที่สำเร็จเป็นสัมมาสัมพุทธะได้นั้น มิใช่ได้มาอย่างลอยๆ โดยมีได้สร้างรากฐานแต่ประการใด ที่แท้จะต้องมีปณิธานอันแรงกล้าได้พบพระพุทธเจ้าในอดีต มีความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จะต้องบำเพ็ญพุทธการกกรรมคือพระบารมีมาอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งเป็นเวลาช้านานมาก ความเสียสละยอมทุกขุทรมานอย่างยิ่งยวดเป็นเวลาหลายโกฏิกัปนี้ ย่อมสำเร็จด้วยพระมหากรุณาโดยแท้ อันเป็นเหตุสัมปทาเบื้องต้น จึงจะเกิดผลสัมปทาความสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า และได้มีโอกาสดูประการแก่สรรพสัตว์ จัดเป็นสัตตูปการสัมปทาสืบต่อไป - และความสำเร็จทั้งนี้จะต้องบำเพ็ญพุทธการกกรรมคือพระบารมีอันจะบ่มพระโพธิญาณให้สุกนั้น เป็นประการสำคัญ ผู้ใดได้สดับฟังได้ศึกษาคัมภีร์ทั้งสองนี้ ย่อมจะเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเป็นอย่างดี นับว่าการสร้างพระคัมภีร์ทั้งสองนี้เป็นการเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นธรรมทานชนะทานทั้งปวง.

๑๑. แนะนำ

พระคัมภีร์มรรตวลิลานี อรรถกถาพุทธวงค์

มรรตวลิลานี เป็นชื่ออรรถกถาพุทธวงค์ พรรณนาความในคัมภีร์
พุทธวงค์

คำว่า มรรตวลิลานี แยกได้เป็น ๓ คำ คือ มรรต แปลว่า ไผเราะ
หรืออรรอย อตถ แปลว่า เนื้อความ และวิลานี แปลว่า งาม รวมกันเป็น
มรรตวลิลานี มีความหมายว่า อรรถกถานี้งามด้วยเนื้อความอันไพเราะ กับมีชื่อ
เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มรรตวลิลานี ซึ่งแปลว่า เป็นอรรถกถาประกาศเนื้อความ
อันไพเราะ

เราได้ทราบแล้วว่า พระคัมภีร์พุทธวงค์นั้น พระผู้มีพระภาคทรงมี
พระพุทธรูปกา คริสต์แก่พระสารีบุตร พระสังคีติกายารยได้รวบรวมไว้ในพระ-
สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย โดยฐานะที่เป็นพระพุทธรวงค์ ประพันธ์เป็นคาถาไว้
ทั้งพระคัมภีร์ ดังจะกล่าวเนื้อความโดยย่อพอให้เชื่อมความกันดังนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระพุทธรูปคา ได้ทรงแสดง
ปาฏิหาริย์ แสดงเวสสันดรชาดกโปรดพระประยูรญาติ ทรงเนรมิตรตนองกรมใน
อากาศ พระสารีบุตรอัครสาวกได้ทูลถามการตั้งความปรารถนาพระพุทธรูป และ
พระบารมีธรรมที่ทรงบำเพ็ญมาแต่อดีต ได้ตรัสเล่าประวัติที่พระองค์ได้บำเพ็ญ-
พระบารมีเป็นเวลาสี่สงขัยแสนกัป ได้พบพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ทั้ง ๒๔
พระองค์ได้ทรงพยากรณ์พระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ว่าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า
และตรัสเล่าประวัติของพระองค์เองด้วย เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าแต่ละ
พระองค์นั้นเรียกว่า พุทธวงค์ รวมเป็น ๒๕ พุทธวงค์ ดังนี้

๑. ทีปังกรพุทธวงค์ คริสต์เล่าเรื่องสี่สงขัยแสนกัป พระองค์เสวย
พระชาติเป็นสุเมธคาบส ได้ฉานและอภิญาพละ มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธ-

ที่ปังกร ได้นอนทอดตัวให้พระพุทธรูปปังกรพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกเหยียบตนไป แทนที่จะเหยียบเปือกคัม ได้รับพุทธพยากรณ์เป็นครั้งแรกในคราวนั้น

๒. โภณฑัญญพุทธวงศ์ ต่อมาเป็นสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า โภณฑัญญะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่า วิชิตาวิ. ก็ได้ทรงรับพุทธพยากรณ์เช่นกัน

๓. มังคลพุทธวงศ์ ต่อจากนั้นเป็นสมัยพระมังคลพุทธเจ้า พระองค์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อสุรุจิ ได้พบพระมังคลพุทธเจ้า ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๔. สุมณพุทธวงศ์ ต่อมาถึงสมัยพระพุทธเจ้า พระนามว่า สุมณะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่ออตุลละ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๕. เรวตพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า เรวตะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์นามว่าอติเทพ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๖. โสภิตพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า โสภิตะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์นามว่าสุชาตะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๗. อโนมทัสสีพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี พระองค์เสวยพระชาติเป็นยักษ์มีฤทธิ์มาก ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๘. ปทุมพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นพญาราชสีห์ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๙. นารทพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นชฎิลดาบส ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๐. ปทุมุตตรพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระองค์เสวยพระชาติเป็นผู้ครองแคว้นชื่อชฎิล ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๑. สุเมธพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นมาณพนามว่าอุตตระ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๒. สุชาติพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาติ พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๓. ปิยทัสสีพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี พระองค์เสวยพระชาติเป็นมาณพชื่อกัสสปะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๔. อัถถทัสสีพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัถถทัสสี พระองค์เสวยพระชาติเป็นขฤิณชื่อสุสิมะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๕. รัมมทัสสีพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ารัมมทัสสี พระองค์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกเทวราช ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๖. สิทธิตถพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธิตถะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นคาบสนามว่ามังคละ มีเดชกล้ามีอภิญาพละ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๗. ทิสสพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าทิสสะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าสุชาติ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๘. ปุสสพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าวิจิตาวิ^๑ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๑๙. วิปัสสิพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระองค์เสวยพระชาติเป็นพญานาคราชพระนามว่าอตุละ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๒๐. สิขีพุทธวงค์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าอรินทมะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

^๑ ฉบับสยามรัฐ เป็นนวิจิตะ.

๒๑. เวสสภูพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าสุทศนะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๒๒. กกุสันธพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าเขมะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๒๓. โจนาคมนพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโจนาคมนะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าปัพพตะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๒๔. กัสสปพุทธวงศ์ ต่อมาสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระองค์เสวยพระชาติเป็นมาณพชื่อโชติपालะ ก็ได้รับพุทธพยากรณ์

๒๕. โคตมพุทธวงศ์ สมัยปัจจุบัน พระองค์สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ

พระพุทธเจ้าของเรานี้ได้ตรัสเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง ๒๔ พระองค์ที่ทรงพยากรณ์พระองค์สมัยเป็นพระโพธิสัตว์ว่า จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า แม้ก่อนพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ดังกล่าวนี้ ก็ยังมีพระพุทธเจ้าที่เสด็จอุบัติในกัปเดียวกับพระพุทธที่ปางกรอีก ๓ พระองค์ ที่มีได้ทรงพยากรณ์พระองค์ คือ พระตัมหังกรพุทธเจ้า ๑ พระเมธังกรพุทธเจ้า ๑ พระสรณังกรพุทธเจ้า ๑ รวมเป็นพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ มีพระตัมหังกร เป็นต้น แล้วตรัสเล่าต่อไปว่า ต่อไปภายหน้าในภัทรกัปนี้จะมีพระเมตไตรยพุทธเจ้ามาตรัสรู้อีกในอนาคต แล้วพระสังคีติกาจารย์ได้รวมเรื่องการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุในพุทธวงศ์นี้ด้วย

คัมภีร์มรรตวลิลานีนี้เป็นวรรณนาแห่งพุทธวงศ์นั้น เป็นพระคัมภีร์ชั้นอรรถกถา พรรณนาความแห่งพระคัมภีร์พุทธวงศ์ตั้งแต่ต้นจนจบ วิธีการประพันธ์นั้นเป็นคำร้อยแก้วและร้อยกรอง เล่าเรื่องก่อนแล้วสรุปเรื่องเข้าหาคาถาที่ตั้งเป็นนิกเขปบท ไว้เป็นตอน ๆ แล้วอธิบายคาถาให้แจ่มแจ้งทั้งอรรถและพยัญชนะทั้งไวยากรณ์ ซึ่งเป็นวรรณนาที่ทำให้เข้าใจความในพระคัมภีร์พระพุทธวงศ์ได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

มธุรัตถวิลานี อรรถกถาพุทธวงศ์นี้ ผู้รจนาน่าได้ถือเอาคำประพันธ์ อรรถกถาเก่า ซึ่งประกาศอรรถแห่งพระบาลีมาเป็นหลัก แล้วเรียบเรียงขึ้นโดยเว้น เนื้อความที่เยิ่นเย้อ แสดงแต่เนื้อความที่ไพเราะ โดยครบถ้วน เริ่มต้นด้วยคันถารัมภกถา คือ คำเริ่มพระคัมภีร์ในคำประณามพระรัตนตรัย แต่งได้ไพเราะมาก จะขอนำมาแสดงในที่นี้ ซึ่งควรจะเป็นตัวอย่างฉันทวิมลในลักษณะฉันทที่ดี ดังนี้ :-

อนนุตถาณิ กรุณาลย์ ลย์
มลสฺส พุทฺธํ สุสมาคิตํ หิตํ
นمامิ ธมฺมํ ภวสํวรํ วรํ
คุณากรณฺเจว นินฺรฺกณฺณํ คณฺณํ.

นักศึกษบาลีจะพึงสังเกตเห็นการเล่นคำท้ายของคำฉันทแต่ละบาท ๆ ซึ่งได้ทั้งความงามคณะและเล่นอักษรอย่างไพเราะ แปลออกมาเป็นภาษาไทยล้วน ๆ ก็ได้ความ ดังจะขอแปลดังนี้

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้าผู้มีปรีชาญาณ อันหาที่สุดมิได้ ผู้ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณา ผู้ทรงตัดเสียดซึ่งมลทินโทษทั้งปวง ทรงมีพระหฤทัยตั้งมั่นด้วยดี ขอนมัสการพระธรรมอันเป็นประโยชน์เกื้อกูล กางกันเสียดซึ่งภพ (คือเป็นโลกุตตระ) เป็นพระธรรมอันประเสริฐ และขอนมัสการพระสงฆ์ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องขั้วชวน ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรม.

นอกจากนี้ ในคันถารัมภกถายังได้กล่าวต้นเรื่องของพุทธวงศ์ที่พระสารีบุตร ได้ทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาให้ตรัสเล่าพระพุทธวงศ์ ในท่ามกลางพระประยูรญาติ พระพุทธบุตร ได้นำสืบ ๆ กันมามีได้บัพพจรอนตราบเท่าทุกวันนี้

ต่อจากคันถารัมภกถา ได้กล่าวนิทานกถา ซึ่งแบ่งเป็นพาหิรนิทาน คือเรื่องนอกพระคัมภีร์พุทธวงศ์ แล้วกล่าวอัปภันตรนิทาน คือเรื่องภายในพุทธวงศ์ ในอัปภันตรนิทานนี้ ท่านพรรณนารัตนจกมณกัณท์ ในกัณท์นี้ได้พรรณนาเรื่องราว ท้าวสหัมบดีพรหม พุทธประวัติตอนต้นจนถึงพระกาฬุทายีทูลเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา คาถาพรรณนาทางเสด็จพุทธดำเนินนี้

ไพเราะมาก ในพระคัมภีร์ใบลานและพระคัมภีร์เดิมของสิงหล และฉบับพิมพ์อังกฤษ มีปรากฏเฉพาะคาถาคันและคาถาท้ายเท่านั้นจึงไม่ครบ แต่มีปรากฏอยู่ในใบลาน ฉบับพิมพ์ครุฑ ๖๔ คาถา ได้นำมาพิมพ์ไว้ในอรรถกถาพุทธวงศ์ฉบับฉันทะสังคีติ อรรถกถาพุทธวงศ์ สำหรับฉบับบาลีอักษรไทยที่ปรากฏนี้ก็ได้นำคาถา ๖๔ คาถามาพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อให้สมบูรณ์ .

ต่อไปเป็นวรรณนาถา ว่าด้วยความปรารถนาของพระสุเมธดาบส เล่าเรื่องและพรรณนาอรรถและพยัญชนะไว้อย่างละเอียด

ต่อไปเป็นวรรณนาพุทธวงศ์ ๒๕ พุทธวงศ์ ตั้งแต่ที่ปังกรพุทธวงศ์จน ถึงโคตมพุทธวงศ์โดยละเอียด

ต่อไปเป็นพุทธปถิมกถา เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดของพระพุทธเจ้า เช่นเรื่อง ความต่างกันของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ ๘ ประการ คือ อายุต่างกัน ๑ ความสูงต่ำต่างกัน ๑ ตระกูลต่างกัน ๑ ความเพียรต่างกัน ๑ รัศมีต่างกัน ๑ ยานที่เสด็จออกผนวชต่างกัน ๑ ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ต่างกัน ๑ บัลลังก์ที่ตรัสรู้ต่างกัน ๑ และเรื่องเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ที่ควรทราบ ได้นำมาแสดงไว้เพื่อเป็นแนวทางการศึกษา

ผู้แต่งมธรรตวลิลานี

พระพุทธทศเดระเป็นผู้แต่งมธรรตวลิลานี อรรถกถาพุทธวงศ์ ท่านได้บอกนามในท้ายพระคัมภีร์ ท่านผู้นี้เป็นพระอรรถกถาจารย์รุ่นเดียวกับพระพุทธโฆษะ เป็นนักปราชญ์ภาษาบาลีที่มีผลงานทางวิชาการ เป็นชาวชมพูทวีป เกิดที่เมืองอรุคปุระ อินเดียตอนใต้ มีชีวิตอยู่ประมาณ พ.ศ.๕๔๐-๑๐๐๐ ได้ศึกษาและเขียนงานทางวิชาการในวัดกุตมังคลคาม แคว้นโจละ ท่านได้เดินทางไปลังกาทวีปก่อนพระพุทธโฆษะ ได้ศึกษาพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในสำนักมหาวิหารเมืองอนูราธปุระ ยังไม่ทันเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเป็น

ภาษาบาลี เมื่ออยู่ลังกาทวีปได้เรียบเรียงพระคัมภีร์ ๓ คัมภีร์ คือ ชินาลังการ ๑ ทันตราคฺคินิทาน ๑ โพธิวงค์ ๑ แล้วได้เดินทางกลับประเทศอินเดียโดยทางเรือ ได้พบพระพุทธโฆมะะกลางทะเล จึงได้แจ้งให้พระพุทธโฆมะะทราบว่ ท่านกำลังเดินทางกลับจากลังกา ได้แต่งพระคัมภีร์ชินาลังการ ทันตราคฺคินิทานและโพธิวงค์แล้ว ยังไม่ได้แต่งอรรถกถาฎีกา ขอฝากให้พระพุทธโฆมะะแปลพระพุทธวจนะ ซึ่งเป็นภาษาสิงหพเป็นภาษาบาลี แล้วแต่งอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกด้วย

เมื่อได้สนทนากันแล้วก็ได้แยกทางกันไป พระพุทธโฆมะะได้ไปยังลังกา ได้รจนาพระคัมภีร์อรรถกถาที่เป็นภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก และได้ยกย่องพระคัมภีร์ชินาลังการ ที่พระพุทธทตตะแต่งไว้ว่ามีความไพเราะลึกซึ้งมาก ฝ่ายพระพุทธทตตะเมื่อได้ไปถึงชมพูทวีปแล้ว ได้รจนาคัมภีร์อภิธรรมาวตาร ๑ รูปารูปวิภาค ๑ วินยวินิจฉัย ๑ อุตตรวินิจฉัย ๑ มรุตตวลิลาสินี ๑

คัมภีร์มรุตตวลิลาสินีนี้ ท่านผู้รจนาได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า พระพุทธ-
 สีหะเป็นผู้อาราธนาให้ท่านแต่งขึ้น พระพุทธสีหะนี้เป็นพระลังกาซึ่งเป็นศิษย์ของท่านเอง
 ท่านยกย่องว่าพระพุทธสีหะเป็นผู้ยินดีในพระสัทธรรมโดยเคารพ รุ่งเรืองด้วยคุณ
 มีศีลเป็นต้น

วัตถุประสงค์ในการรจนามรุตตวลิลาสินีนี้ ท่านผู้แต่งได้แสดงไว้ ๓ ข้อ
 คือ

๑. เพื่อให้พระศาสนาของพระชินเจ้า อันยังกลีโทยของชนทั้งหลายให้
 พินาศ ได้ดำรงอยู่สืบกาลนานทุกเมื่อ
๒. เพื่อให้ท่านผู้แต่งเองเกิดบุญกุศลและเจริญด้วยบุญกุศล
๓. เพื่อให้มหาชนมีศรัทธาเลื่อมใส

สถานที่รจนามรรตติลาสินี

ท่านพระพุทธทศเดระได้แสดงไว้ในคำนิคมท้ายพระคัมภีร์ว่า ท่านได้ทำนบกอยู่ ณ วัดกาเวรีปัญญานวิหาร เป็นวัดหนึ่งตั้งอยู่ที่ทำนังกาเวรี ซึ่งมีน้ำเต็มเปี่ยม เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ สงบสงัดน่าอยู่อาศัย อยู่ในอินเดียใต้ ท่านกล่าวว่าวัดนี้ท่านกฤษณทาสะ บาลีว่ากัณทาสะ ได้สร้างไว้ กฤษณทาสะเป็นพราหมณ์นับถือพุทธศาสนา ท่านผู้รจนามว่าเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน เป็นสาวุชนได้แต่งมรรตติลาสินีสำเร็จบริบูรณ์ ณ วัดนี้

การสร้างขึ้นเป็นอักษรไทย

มรรตติลาสินีนี้ แม้ว่าจะได้อุบัติขึ้นในโลกเป็นเวลาช้านาน ๑,๕๐๐ ปีเศษ มาแล้ว ได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของท่านผู้รจนามว่า เป็นนักปราชญ์ภาษาบาลี เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีสำคัญยิ่งในเมืองไทยเราก็ได้รับพระคัมภีร์นี้มาช้านานแล้ว แต่มิได้ถูกเปิดเผยเพราะจารึกไว้ด้วยอักษรขอม มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้ยืมต้นฉบับอักษรขอมจากวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้เสด็จประทับ คราวทรงผนวชเป็นพระภิกษุ - ในพระนามว่า “ภูมิพลโลกิขุ” เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๐ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบันคือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงพระกรุณาให้ยืมมาเป็นต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทย ปรากฏว่าหนังสือขอม มีอยู่ ๑๔ ผูก จำนวน ๓๓๐ ลานครึ่ง เป็นอักษรขอมทั้งสิ้น เมื่อได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยแล้ว ฝ่ายวิชาการของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้มอบให้ อาจารย์สุรัสกาญจนพูน ป.ธ.๕ เป็นผู้ชำระสอบทานให้เป็นที่ถูกต้อง เริ่มทำพระคัมภีร์นี้เมื่อต้นปี พ.ศ.๒๕๒๑ เป็นเวลา ๑ ปีจึงเสร็จ พิมพ์เป็นหนังสืออักษรไทย ๕๔๗ หน้า

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ผลิตผลงานมรุตตวลิลานีฉบับบาลีขึ้นมาเป็นอักษรไทยเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ.๒๕๒๒ ซึ่งเป็นการสืบต่องานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงริเริ่มไว้ นับว่าได้รุดกถาภาษาบาลีเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งพระคัมภีร์ นับเป็นงานวรรณกรรมภาษาบาลีชิ้นแรกของท่านอาจารย์พระพุทธทศเดชะ ที่มีขึ้นในอักษรไทย ซึ่งงานชิ้นนี้ ก็นับเนื่องอยู่ในโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ๆ สำเร็จลงด้วยความสนับสนุนของมหาเถรสมาคมและของรัฐบาลที่ได้ให้เงินอุดหนุนผ่านกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ด้วยความร่วมมือของคณะกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทรงเป็นองค์ประธานด้วยศรัทธาและวิริยะของผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ๆ คือ นายมณีพันธุ์ จารุคุล พร้อมด้วย คุณอุษา จารุคุล รองผู้อำนวยการ หัวหน้าฝ่ายธุรการ และบรรดาผู้มีจิตศรัทธาอื่น ๆ ที่บริจาคเงินร่วมสร้างพระคัมภีร์เป็นรายยก ดังปรากฏรายชื่ออยู่รายหน้าพระคัมภีร์แล้ว และด้วยความพร้อมเพรียงของบรรดาอาจารย์ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่มูลนิธิ ฯ ทุกฝ่าย

อนึ่ง ขอถือโอกาสนี้ประกาศให้เป็นที่ทราบทั่วกันว่า มรุตตวลิลานี ภาษาบาลีฉบับอักษรไทยนี้ ได้อุบัติขึ้นเป็นครั้งแรกในบรรณโลกอักษรไทย ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร อันเป็นที่สงรมุรธาภิเษกเพื่อความสวัสดิมงคล ครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะประดิษฐานกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่งครบกำหนด ๒๐๐ ปี เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๕ นี้แล้ว.

๑๒. แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถถาจริยาปิฎก

มูลนิธิภูมิพลโลกิกุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้ผลิตผลงานพระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถถาจริยาปิฎก สำเร็จขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง นับเป็นผลงานที่น่าภูมิใจอย่างยิ่ง ที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันจารึกไว้ด้วยอักษรขอมในโบราณสถานของเมืองไทย ได้รับการปริวรรตและชำระพิมพ์เป็นอักษรไทย

ดังนั้น ข้าพเจ้าจะขอแนะนำเพื่อทำความรู้จักพระคัมภีร์นี้ไว้ ซึ่งเบื้องต้นควรจะทราบว่า พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนีนี้เป็นอรรถถาของพระคัมภีร์จริยาปิฎก เพื่อความเข้าใจเรื่องนี้ จึงควรรู้ความหมายของคำว่า “จริยาปิฎก” และ “ปรมัตถทีปนี” ซึ่งข้าพเจ้าได้เขียนแนะนำไว้ในที่อื่นแล้ว และขอนำมาประกอบเรื่องให้ติดต่อกันดังต่อไปนี้

๑. ความหมายของคำว่าจริยาปิฎก

คำว่า จริยาปิฎก เป็นชื่อของคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎก พระสูตรตันต-ปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๓๓ ในจำนวน ๔๕ เล่ม เป็นพระพุทธรวณะที่เป็นคาถาล้วน เป็นหนึ่งในนวงค์สัตตสุตสาสน์ มีความหมายของคำดังนี้ จริยา แปลว่า ความประพฤติ หมายถึง พระบารมีธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญมา ปิฎก หมายถึง พระคัมภีร์หรือพระปริยัติที่รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระบารมีเหล่านั้น สำหรับพระคัมภีร์จริยาปิฎกนี้ เป็นพระพุทธรวณะที่พระพุทธเจ้าคริสต์แก่พระสารีบุตรเถระที่ได้ทูลถาม พระพุทธองค์ได้ตรัสจริยาของพระองค์ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาเฉพาะในภพที่กัปนี้เท่านั้น

มีเรื่องเล่าถึงเหตุที่ตรัสพระคัมภีร์จริยาปิฎกนี้ว่า เมื่อพระพุทธองค์ได้เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ครั้งนั้น ได้ทรงแสดงพระปาฏิหาริย์ เณรมิตรัตนจงกรม และเสด็จจงกรม ณ รัตนจงกรม เบื้องนภาภคินัน เป็นที่น่าอัศจรรย์ด้วยพระพุทธรูปที่เปรียบมิได้ เป็นอจินไตย พระสารีบุตรเถระได้ชักชวนพระอรหันตสาวกห้าร้อยองค์มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามพระอภินิหารและพระบารมีธรรมที่ทรงบำเพ็ญมา พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพุทธวงศ์ซึ่งเป็นพระคัมภีร์หนึ่งในเบื้องต้นของจริยาปิฎกนี้ พระสารีบุตรเถระได้สดับพุทธวงศ์แล้วก็ทราบบัณฑิตว่า พระพุทธคุณนี้ยิ่งใหญ่หนักพันวิสัยที่ใคร ๆ จะพรรณนาให้สิ้นสุดลงได้ จึงดำริต่อไปว่า พระบารมีธรรมอันเป็นเหตุแห่งพระพุทธคุณทั้งหลายเป็น พุทธการกกรรม คือธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า มีอานุภาพนำอัศจรรย์ พระบารมีเหล่านั้นได้ทรงบำเพ็ญมาในชาติเท่าไร ทรงกระทำให้สิ้นสุดลงอย่างไร จึงได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ เมื่อจะทรงแสดงพุทธการกกรรมเหล่านั้นได้ตรัสว่า “คูรสารีบุตร พุทธการกกรรมคือบารมี ๑๐ ที่เราได้บำเพ็ญด้วยความเคารพและด้วยอุปถัมภ์ของความเพียรติดต่อกัน จำเดิมแต่การสมათานในภพแล้วภพเล่า ในทุก ๆ กัป เพียงแต่ในภพที่กัปนี้ เราได้บำเพ็ญพุทธการกกรรมเหล่านั้นในชาติเหล่านี้” ดังนี้แล้วได้ตรัสธรรมบรรยายอันเป็นพระคาถาเรียกว่า จริยาปิฎก และจริยาปิฎกนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พุทธापทานियะ” คือแสดงพระพุทธรจรรยาที่ทรงบำเพ็ญมาไม่ขาดสาย

ความจริงพระพุทธเจ้านั้น กว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า จะต้องบำเพ็ญพระบารมีมามากกว่ามาก แม้พระพุทธเจ้าของเรา นี้ ตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระสุเมธคาบส เมื่อสี่อสงไขยแสนกัปโน้น พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๓๐ คือ พระบารมี ๑๐ พระอุปบารมี ๑๐ และพระปรมัตถบารมี ๑๐ ตลอดมา พระบารมีที่ทรงบำเพ็ญนั้น เรียกว่าจริยา เป็นความประพฤติปฏิบัติของพระพุทธองค์ตลอดมา จริยาที่รวบรวมไว้ในจริยาปิฎกนี้ จำกัดเฉพาะที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญในภพที่กัปนี้ ซึ่งเป็นกัปสุดท้ายที่พระองค์จะได้ตรัสรู้มีอยู่ ๑๕ จริยา หรือ ๓๕ ชาติด้วยกัน แบ่งเป็น ๓ พรรค คือ

วรรคแรก เรียก อภิตติวรรค มี ๑๐ จรिया เริ่มด้วยเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นอกิตติคาบส เรียก อภิตติจรिया วรรคนี้ทรงแสดงเฉพาะพระชาติที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีเป็นหลัก

วรรคที่ ๒ เรียก หัตถินาควรรค มี ๑๐ จรिया เริ่มด้วยเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นคชสารเลี้ยงมารดาตาบอด เรียก มาตุโปสกจรिया วรรคนี้ทรงแสดงพระชาติที่ทรงบำเพ็ญศีลบารมีเป็นหลัก

วรรคที่ ๓ เรียก ยุชฌยวรรค มี ๑๕ จรिया เริ่มด้วยเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นราชกุมารพระนามว่า ยุชฌยชะ วรรคนี้รวบรวมพระชาติที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีที่เหลือ คือ เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจบารมี อธิฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี เป็นหลัก

๒. ความหมายของคำว่าปรมัตถทีปนี

ในที่นี้ควรจะทำความเข้าใจความหมายของคำว่าปรมัตถทีปนีไว้ด้วย คำว่าปรมัตถทีปนี ซึ่งเป็นชื่อของคัมภีร์อรรถกถาฎีกาหลายคัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. เป็นชื่อของอรรถกถาในขุททกนิกาย ได้แก่

- ๑.๑ อรรถกถาอุทาน
- ๑.๒ อรรถกถาอิติวุตตกะ
- ๑.๓ อรรถกถาวิมานวัตถุ
- ๑.๔ อรรถกถาเปตวัตถุ
- ๑.๕ อรรถกถาเถรคาถา
- ๑.๖ อรรถกถาเถรีคาถา
- ๑.๗ อรรถกถาจรियाปิฎก

๒. อรรถกถาปิฎกปกรณ์ในพระอภิธรรมปิฎก

๓. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์

๔. ฎีกาอภิธรรมัตถสังคหะ เป็นฎีกาภาษาบาลีรุ่นใหม่สุด

คำว่า **ปรมัตถทีปนี** แยกคำเป็น **ปรม-อัตถ-ทีปนี** แปลว่า แสดง
เนื้อความอันสอดคล้อง ในที่นี้เป็นชื่อเฉพาะของอรรถกถาจรियाปิฎก คือเป็น
คำอธิบายความในพระคัมภีร์จรियाปิฎก

เนื้อหาของปรมัตถทีปนี อรรถกถาจรियाปิฎกนี้ เริ่มต้นด้วยกถา
ปรารภพระคัมภีร์ ให้อาจารย์รัตนศรีก่อน แล้วแสดงเรื่องพระบารมีชั้นอุกฤษฏ์
แห่งพระบรมโพธิสัตว์ของเราที่ได้บำเพ็ญมาในภัททกัปนี้ ที่พระพุทธองค์ตรัสเล่า
เป็นจรियाปิฎกให้พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรฟัง พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมไว้ใน
พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทานผู้แต่ง คือพระธรรมपालเถระได้อิงอาศัย
อรรถกถาเก่าตามแนวชาดก ซึ่งอรรถกถาเก่านี้เป็นแบบแผนที่มีอยู่ในสำนักมหาวิทยาลัย
มาเรียบเรียงเป็นภาษามคธขึ้นใหม่ ให้ชื่อว่าปรมัตถทีปนี เป็นคัมภีร์แสดง
พระบารมีของพระพุทธเจ้า

ต่อจากนั้น ปรมัตถทีปนีได้แสดงนิทานกถา เล่าเรื่องย่อ ๆ ของทูเรนิทาน
อวิทูเรนิทาน และสันติเกนิทาน พอให้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของผู้สดับ
ส่วนความพิสดาร ขอให้ค้นคว้าจากคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ อรรถกถาอัฐฐสาลินี
และอรรถกถาชาดก

ต่อจากนั้น อรรถกถานี้ได้อธิบายความในวรรคทั้ง ๓ ของจรियाปิฎก คือ
อกิตติวรรค พรรณนาจรिया ๑๐ จรिया มีอกิตติจรियाเป็นต้น มีสप्तปณจิตจรिया
เป็นที่สุด หัตถินาควรรค พรรณนาจรिया ๑๐ จรिया มีมาตุโปสกจรियाเป็นต้น
มีสังขपालจรियाเป็นที่สุด ยุทธยขวรรค พรรณนา ๑๕ จรिया มียุทธยขจรियाเป็นต้น
มีมหาโลมห่งสจรियाเป็นที่สุด

สุดท้ายอรรถกถานี้ได้อธิบายคาถารวมเรื่อง ปกิณณกถา และคำลงท้าย
รวมเป็นหนังสือเกินกว่า ๒๘ ภาณวาร

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์ “ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจรियाปิฎก” นี้ มีชื่อว่า ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธคิณวิหาร แคว้นทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกา ท่านอาจารย์นี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๕๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลัง พระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้สร้างงานรจนาพระคัมภีร์อรรถกถาฎีกาสืบต่อจาก พระพุทธโฆษาจารย์ไว้เป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าว ผลงานของท่านไว้ว่า ได้แต่งพระคัมภีร์ไว้ประมาณ ๑๔ พระคัมภีร์ คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตะกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจรियाปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๙. มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อปรมัตถมัญชุสา
๑๐. ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีอรรถกถาที่ฉนิกายเป็นต้น ชื่อลีนัตถปกาลินี
๑๑. ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อลีนัตถปกาลินี
๑๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา เป็นฎีกาอธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๑๓. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี
๑๔. อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อลีนัตถวิณณา

ตามบัญชีพระคัมภีร์ที่ว่าไว้นี้ สำหรับรายการที่ ๑๐ ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีที่ฉนิกายเป็นต้น ชื่อว่าลีนัตถปกาลินี และรายการที่ ๑๔ อนุฎีกาแห่งอรรถกถา-อภิธรรมชื่อลีนัตถวิณณานั้น ที่จริงเป็นผลงานของท่านพระธรรมपालเถระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ แต่ชื่อไปพ้องกันเข้า จึงนิยมเรียกพระเถระองค์หลังนี้ว่า พระจุลลธรรมपालะ

ขอให้ทราบว่า เป็นคนละองค์กัน ซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากพระคัมภีร์มีสำนวนโวหารแตกต่างกันอยู่

ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธคิดดิวิหารนี้ ได้สร้างงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง เป็นสมบัติทางวรรณกรรมของโลกมาเป็นเวลาถึง ๑,๕๐๐ ปีเศษแล้ว จักว่าท่านเป็นพระอรธรรคตาจารย์ และเป็นพระภิกษุ-จารย์ผู้มีความสามารถอย่างยิ่ง จากผลงานของท่านที่ปรากฏในคัมภีร์มหาภิกษา-วิสุทธิมรรคชื่อว่าปรมัตถมัญชุนั้น ได้แสดงถึงความรู้อย่างเยี่ยมทั้งพุทธศาสตร์และโลกโวหาร แสดงถึงภูมิการศึกษาไตรเพทอย่างแตกฉาน สำหรับด้านการรจนารรธรรคตานี้ ท่านได้ยึดแบบแผนข้อวินิจฉัยของสำนักมหาวิหารเป็นหลัก โดยถือแนวเช่นเดียวกับพระพุทโธษาจารย์ได้ดำเนินมา ทำให้เข้าใจว่า ได้ร่วมงานมากับพระพุทโธษาจารย์ และรับช่วงงานทำอรธรรคตาเป็นภาษาบาลีด้วย ผลงานที่ได้ทำอรธรรคตา ขุททกนิกายถึง ๗ พระคัมภีร์ อันมีชื่อว่า ปรมัตถทีปนี นี้ แสดงถึงการวางแผนงานทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในระบบต่อเนื่อง สืบทอดงานของกันและกันแห่งพระเถระผู้บริหารงานพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ท่านจะอยู่สำนักวัดพุทธคิดดิวิหารในตอนใต้ของชมพูทวีป ทางลังกา ก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

ปรมัตถทีปนี อรธรรคตาจริยาปิฎกนี้ ในประเทศไทยจารึกไว้ด้วยอักษรขอม พระคัมภีร์อักษรขอมนี้ มุลนิธิภูมิพลโลกิกขุได้มาเป็นต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทยนั้น ๒ แห่งด้วยกัน คือ ได้จากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒนมหาเถร ป.ธ.๕) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกล-

มหาสังฆปริณายก ให้ขี้มมาคัดลอก กับที่วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ซึ่งพระเดช
พระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๘) เจ้าอาวาสวัดสระเกศ ฯ
ปัจจุบันคือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ ให้ขี้มมาเป็นต้นฉบับคัดลอกรวมด้วยกัน ๑๖ ผูก
มีรายการดังนี้

ผูก ๑	๒๓ ^๑ / _๒ ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๓	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๔	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๕	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๖	๓๓ ^๑ / _๒ ลาน	๖๗ หน้าลาน
รวม ๑๖	ผูก ๓๕๓ ลาน	๗๘๖ หน้าลาน.

๑๓. แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์“ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา” เพื่อเป็นธรรมบรณาการร่วมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี สำเร็จในปี ๒๕๒๕ นี้ นับว่าเป็นมงคลยิ่งสำหรับงานด้านการสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้สำเร็จลงอีกคัมภีร์หนึ่ง

เบื้องต้น ควรทำความเข้าใจคำว่า ปรมัตถทีปนี ซึ่งเป็นชื่อของคัมภีร์-อรรถกถาฎีกาหลายคัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. เป็นชื่อของอรรถกถาในขุททกนิกาย ได้แก่

- ๑.๑ อรรถกถาอุทาน
- ๑.๒ อรรถกถาอิติวุตตกะ
- ๑.๓ อรรถกถาวิมานวัตถุ
- ๑.๔ อรรถกถาเปตวัตถุ
- ๑.๕ อรรถกถาเถรคาถา
- ๑.๖ อรรถกถาเถรีคาถา
- ๑.๗ อรรถกถาจริยาปิฎก

๒. อรรถกถापัญจปกรณ์ในพระอภิธรรมปิฎก

๓. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์

๔. ฎีกาอภิธรรมัตถสังคหะ (งานของพระอาจารย์เลดีสยาตอ) สำหรับพระคัมภีร์นี้ นับว่าเป็นฎีกาภาษาบาลีรุ่นใหม่สุด

คำว่า ปรมัตถทีปนี แยกคำเป็น ปรม-ัตถ-ทีปนี แปลว่า แสดงเนื้อความอันยอดเยี่ยม ในที่นี้เป็นชื่อเฉพาะของอรรถกถาเถรคาถา คือเป็นคำอธิบายความในเถรคาถา

คำว่า เทรคาถา นี้ เป็นชื่อของพระคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎก หมวดพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อยู่ในเล่มที่ ๒๖ ของพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งในเล่มนี้มีรวมกันอยู่ ๔ พระคัมภีร์ คือ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เทรคาถา เถรีคาถา

คำว่า คาถา นั้น ได้แก่ คำฉันท์ภาษาบาลี เป็นคำร้อยกรองที่พระเถระในครั้งพุทธกาล มีพระสุภูติเถระเป็นต้น ได้กล่าวไว้ จึงเรียกว่า เทรคาถา เป็นคำประพันธ์ที่ท่านพระเถระได้พิจารณาถึงความสุขอันเกิดแต่มรรคผล ตามที่ท่านได้บรรลุแล้ว บางคาถากล่าวเปล่งเป็นอุทานวาจา บางคาถากล่าวเกี่ยวกับการพิจารณาถึงธรรมเป็นที่อยู่คือผลสมาบัติของตน บางคาถากล่าวเกี่ยวกับการแสดงความรู้ที่พระศาสนาเป็นนियานิกธรรม เครื่องนำออกจากทุกข์ในวัฏฏะในสมัยที่ท่านจะปรินิพพาน พระสังคีติกจารย์ได้รวบรวมไว้เป็นหมวดเดียวกันในคราวทำปฐมสังคายนา เรียกว่า เทรคาถา ส่วนคาถาที่พระเถรีทั้งหลายได้กัณฐิตไว้ ก็ได้แสดงเฉพาะพระเถรีทั้งหลาย เรียกว่า เถรีคาถา

เถรคาถาเหล่านั้น ได้จัดไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ดังกล่าวแล้ว เมื่อว่าโดยนวัคสัตตสุตตสาสน์ คือคำสอนของพระบรมศาสดามีองค์ ๘ ประการ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ ไวยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ เทรคาถานี้จัดอยู่ในองค์ คือ คาถา

ว่าโดยพระธรรมชั้นแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น เทรคาถานี้นับเข้าเป็นพระธรรมชั้นเล็กน้อย

ว่าโดยการจัดเป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่า นิบาต เทรคาถามี ๒๑ นิบาต คือ

คาถาที่พระเถระแต่ละองค์กล่าวไว้ องค์ละคาถาเดียว ท่านจัดไว้เป็นพวกหนึ่ง เรียกว่า เอกกนิบาต คาถาที่พระเถระกล่าวไว้ องค์ละ ๒ คาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า ทุกนิบาต คาถาที่ท่านกล่าวไว้องค์ละ ๓ คาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า ดิกนิบาต เพิ่มขึ้นไปตามลำดับจนถึงคาถาที่ท่านกล่าวไว้องค์ละ ๑๖

คาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า โสฬสนิบาต พวกที่กล่าวไว้
องค์ละ ๒๐ กว่าคาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า วิสตินิบาต
พวกที่กล่าวไว้องค์ละ ๓๐ กว่าคาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า
ติงสนิบาต พวกที่กล่าวไว้องค์ละ ๔๐ กว่าคาถา ท่านจัดไว้
พวกหนึ่ง เรียกว่า จัตตปิสนิบาต พวกที่กล่าวไว้องค์ละ ๕๐ กว่า
คาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า ปัญญาสนิบาต พวกที่กล่าว
ไว้องค์ละ ๖๐ กว่าคาถา ท่านจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า
อัฐฐินิบาต พวกที่กล่าวไว้องค์ละ ๗๐ กว่าคาถา ท่านจัดไว้
พวกหนึ่ง เรียกว่า สัตตตตินิบาต หรือมหานิบาต

บรรดานิบาตเหล่านั้น เอกกนิบาตมี ๑๒ วรรค ในวรรคหนึ่ง ๆ มี
พระเถระ ๑๐ องค์ กล่าวองค์ละหนึ่งคาถา รวมเป็นพระเถระ ๑๒๐ องค์ มี
๑๒๐ คาถา

ทุกนิบาต	มีพระเถระ ๔๕ องค์ กล่าวองค์ละ ๒ คาถา มี ๙๘ คาถา
ติกนิบาต	มีพระเถระ ๑๖ องค์ กล่าวองค์ละ ๓ คาถา มี ๔๘ คาถา
จตุกกนิบาต	มีพระเถระ ๑๓ องค์ กล่าวองค์ละ ๔ คาถา มี ๕๒ คาถา
ปัญจกนิบาต	มีพระเถระ ๑๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๕ คาถา มี ๖๐ คาถา
ฉกกนิบาต	มีพระเถระ ๑๔ องค์ กล่าวองค์ละ ๖ คาถา มี ๘๔ คาถา
สัตตกนิบาต	มีพระเถระ ๕ องค์ กล่าวองค์ละ ๗ คาถา มี ๓๕ คาถา
อัฐฐกนิบาต	มีพระเถระ ๓ องค์ กล่าวองค์ละ ๘ คาถา มี ๒๔ คาถา
นวกนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๕ คาถา
ทสกนิบาต	มีพระเถระ ๗ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๐ คาถา มี ๗๐ คาถา
เอกาทสกนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๑๑ คาถา
ทวาทสกนิบาต	มีพระเถระ ๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๒ คาถา มี ๒๔ คาถา
เตรสนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๑๓ คาถา
จุททสนิบาต	มีพระเถระ ๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๔ คาถา มี ๒๘ คาถา
ปัจฉมรสนิบาต	ไม่มี

โสฬสนิบาต	มีพระเถระ ๒ องค์ กล่าวองค์ละ ๑๖ คาถา มี ๓๒ คาถา
วิสตินิบาต	มีพระเถระ ๑๐ องค์ กล่าวรวมกันมี ๒๔๕ คาถา
ติงสนิบาต	มีพระเถระ ๓ องค์ กล่าวรวมกันมี ๑๐๕ คาถา
จัตตافیสนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๔๒ คาถา
ปัญญาสนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๕๕ คาถา
สังฺฆุญนิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๖๘ คาถา
สัตตคตินิบาต หรือ มหานิบาต	มีพระเถระองค์เดียว กล่าว ๗๑ คาถา

รวมทั้งหมดเป็นพระเถระ ๒๖๕ องค์ มีคาถา ๑,๒๕๔ คาถา

เบื้องต้นเถรคาถานี้ ท่านพระอานนทเถระได้กล่าวสวดดีพระเถระทั้งหลายเหล่านั้น แล้วจึงได้กล่าวคาถาของพระเถระนั้น ๆ ต่อไป

ขอยกคาถาแรกที่พระสุภูติเถระได้กล่าวไว้ว่า

ฉนุณา เม กุฎฐิกา สุขา นิวัตตา
 วสุส เทว ยถาสุขัม
 จิตตัม เม สุตมาหิตัม วิมุตตัม
 อาตาปี วิหรามิ วสุส เทวาทิ
 อิตถัม สุทัม อายสุมา สุภูติ เถโร คาทัม อภาสิตถ

แปลว่า คุณรเมฆ กุฎฐิของเราบุ้งมิดชิดพอยุ่สบายแล้ว
 ขอท่านจงยังฝนให้ตกตามสะดวกเถิด
 จิตของเราตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นแล้ว เรามีความเพียรอยู่
 คุณรเมฆ ท่านจงยังฝนให้ตกเถิด

ท่านพระสุภูติเถระได้กล่าวคาถาไว้อย่างนี้

นี่เป็นเถรคาถาหนึ่ง ซึ่งปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา ได้อธิบายความคาถานี้ เบื้องต้นเล่าเรื่องอดีตของพระสุภูติเถระ เมื่อครั้งแสนกับแต่ภัททกัปนี ในสมัยพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ในนคร

ชื่อว่า หงสวคินคร มีชื่อว่ำนันทมาณพ ออกบวชเป็นคาส ได้ฉานอภิญญาสมาบัติ มีมาณพบริวาร ออกบวชเป็นคาสอีก ๔๔,๐๐๐ คน พระปฐมบุตรพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดนันทคาสพร้อมด้วยบริวาร ทรงแสดงธรรมให้คาสฟัง คาสบริวารของนันทคาสได้บรรลุอรหัตผล ส่วนนันทคาสได้ตั้งความปรารถนาเป็นเลิศกว่าพระสาวกทั้งหลายในทางอรัณวิหาร (อยู่อย่างปราศจากโทษ) ในอนาคตกาล

เมื่อมาถึงสมัยพระพุทธเจ้าของเราแล้ว ได้บังเกิดเป็นกุฎุมพีชื่อว่า สุภูติ ได้ไปฟังธรรมกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่พระเชตวัน แล้วออกบวช ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย แล้วบำเพ็ญสมณธรรม สำเร็จอรหัตผล เมื่อจะแสดงธรรมก็แสดงมิได้เจาะจงใคร ตามแบบอย่างพระบรมศาสดาทรงแสดง จึงเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้อยู่ด้วยอรัณวิหารธรรม และเป็นเยี่ยมกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นทักขิไณยบุคคล เมื่อเที่ยวบิณฑบาตไปถึงเรือนไหนก็เข้าเมตตามาน ออกจากฉานแล้วจึงรับภิกษา ด้วยตั้งใจว่า ด้วยวิธีอย่างนี้ ทานของทายกจึงมีผลมาก พระมหาเถระนี้เมื่อดำรงอยู่ในอรหัตผลแล้ว ได้บรรลุถึงยอดแห่งผลของบารมีที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้ว มีชื่อเสียงเล่าลือไปในโลกที่เขวจาริกไปในชนบทเพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มากไปถึงเมืองราชคฤห์ตามลำดับ

ครานั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวการมาของพระสุภูติเถระ ได้เข้าไปพบ ถวายนมัสการ แล้วอาราธนาให้อยู่ ณ เมืองราชคฤห์ แล้วเสด็จหลีกไปมีพระราชดำริจะทรงสร้างที่พักถวาย แต่ทรงลืมไป พระเถระเมื่อไม่ได้เสนาสนะ ได้ยั้งยังอยู่กลางแจ้ง ด้วยอานุภาพของพระเถระ ฝนไม่ตก พวกมนุษย์พากันเคืองร้อนเพราะฝนแล้ง พากันไปร้องทุกข์ต่อพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาทรงพิจารณาเหตุการณ์แล้วทรงพระดำริว่า ฝนคงไม่ตกเพราะพระเถระอยู่กลางแจ้ง จึงรับสั่งให้สร้างบรรณกฐิ (กระท่อมใบไม้) ถวายพระเถระ นิมนต์ให้พระเถระอยู่ในบรรณกฐิ พระเถระเข้าสู่บรรณกฐิแล้ว นั่งขัดสมาธิบนเครื่องลาดด้วยหญ้า ฝนค่อยโปรยลงมาแต่ไม่ตกมาก พระเถระจึงได้กล่าวคาถานี้

ต่อจากนั้น ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา ก็อธิบายคำแต่ละคำ ประกอบข้อความ เล่าเรื่องไปตามลำดับ อรรถกถานี้ทำให้นักศึกษาเข้าใจความของ คาถาและประวัติของเรื่องอย่างพิสดาร โดยได้อธิบายเล่าประวัติของพระเถระแต่ละองค์ ทั้งในอดีตได้บำเพ็ญบารมีมาและประวัติในครั้งพุทธกาล อธิบายความในคาถาให้ เข้าใจโดยตลอด เป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระคัมภีร์เถรคาถาอย่างมาก

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์ “ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา” นี้ มีชื่อว่า ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพรตจิตตวิหาร แขวงทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกา ท่านอาจารย์นี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๕๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลัง พระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้สร้างงานรจนาศาสตร์พระคัมภีร์อรรถกถาฎีกาสืบต่อจากพระ- พุทธโฆษาจารย์ไว้เป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวผลงาน ของท่านไว้ว่า ได้แต่งพระคัมภีร์ไว้ประมาณ ๑๔ พระคัมภีร์ คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตะกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาแปดวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๙. มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อปรมัตถมัญชุสา
๑๐. ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีอรรถกถาที่ฉนิทกายเป็นต้น ชื่อลีนัตถปกาสินี

๑๑. ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อลีนัตตปกาสินี
๑๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา เป็นฎีกาอธิบายงานอรรถกถา
ของท่านเอง
๑๓. ฎีกาอรรถกถापुทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี
๑๔. อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อลีนัตตวณณนา

ตามบัญญัติพระคัมภีร์ที่ว่าไว้นี้ สำหรับรายการที่ ๑๐ ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีที่ฉนิกายเป็นต้น ชื่อว่า ลีนัตตปกาสินี และรายการที่ ๑๔ อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อลีนัตตวณณนานั้น ที่จริงเป็นผลงานของท่านพระธรรมपालเถระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ แต่ชื่อไปพ้องกันเข้า จึงนิยมเรียกพระเถระองค์หลังนี้ว่า พระจุลธรรมปาละ ขอให้ทราบว่าเป็นคนละองค์กัน ซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากพระคัมภีร์มีสำนวนโวหารแตกต่างกันอยู่

ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธคิณฑวิหารนี้ ได้สร้างงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง เป็นสมบัติทางวรรณกรรมของโลกมาเป็นเวลาถึง ๑๕๐๐ ปีเศษแล้ว จัดว่าท่านเป็นพระอรรถกถาจารย์ และเป็นพระฎีกาจารย์ผู้มีความสามารถอย่างยิ่ง จากผลงานของท่านที่ปรากฏในคัมภีร์มหาฎีกา-วิสุทธิมรรค ชื่อว่า ปรมัตถมัชชุนานัน ได้แสดงถึงความรู้อย่างเข้มทั้งพุทธศาสตร์และโลกโวหาร แสดงถึงภูมิการศึกษาไตรเพทอย่างแตกฉาน สำหรับด้านการรจนาอรรถกถานั้น ท่านได้ยึดแบบแผนข้อวินิจฉัยของสำนักมหาวิหารเป็นหลัก โดยถือแนวเช่นเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ได้ดำเนินมา ทำให้เข้าใจว่าได้ร่วมงานมากับพระพุทธโฆษาจารย์ และรับช่วงงานทำอรรถกถาเป็นภาษาบาลีมาด้วย ผลงานที่ได้ทำอรรถกถา ขุททกนิกายถึง ๗ พระคัมภีร์ อันมีชื่อว่าปรมัตถทีปนีนี้ แสดงถึงการวางแผนงานทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในระบบต่อเนื่อง สืบทอดงานของกันและกันแห่งพระเถระผู้บริหารงานพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ท่านจะอยู่สำนักวัดพุทธคิณฑวิหารในตอนใต้ของชมพูทวีป ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถานี้ เป็นพระคัมภีร์ที่แสดงถึงประวัติ พระพุทธสาวกที่มีความสำคัญควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง แต่เดิมยังไม่เคยมีเป็นคัมภีร์อักษรไทย พระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (อุปเสณเถระ) ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ ได้เห็นความสำคัญของพระคัมภีร์นี้ ได้เสนอแนะมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ชำระพิมพ์ขึ้นตอนต้นตอนหนึ่ง พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานออกพระเมรุ พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทย-มหาเถระ) แห่งวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๘ งานสร้างพระคัมภีร์นี้ ยังค้างอยู่ มุขนิธิภูมิพลโลกิยะเห็นเป็นการสมควรที่จะสืบงานสร้างพระคัมภีร์นี้ โดยชำระและพิมพ์ตั้งแต่ต้นจนจบพระคัมภีร์ ได้ดำเนินการปริวรรตอักษรขอมพระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถาตั้งแต่ต้น โดยใช้ต้นฉบับอักษรขอมจากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถร) ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ยืมมามีจำนวนทั้งสิ้น ๔๕ ผูก เป็นหนังสือ ๑,๑๖๕ ลาน ๒,๓๓๘ หน้าลาน ดังนี้

บันทึก	มีจำนวน ๑๕ ผูก	๔๔๔ ^๑ / _๒ ลาน	๘๘๕ หน้าลาน
ผูก ๑		๒๓ ^๑ / _๒ ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๓		๒๓ ลาน	๔๖ หน้าลาน
ผูก ๔		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙		๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน

ผูก ๑๐		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๑		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๒		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๓		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๔		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๕		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๖		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๗		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๘		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๙		๑๔ ลาน	๒๘	หน้าลาน
รวม	๑๙ ผูก	๔๔๔ ^๑ / _๒ ลาน	๘๘๘	หน้าลาน
บันทึกลง	มีจำนวน ๑๐ ผูก	๒๓๕ ^๑ / _๒ ลาน	๔๗๐	หน้าลาน
ผูก ๑		๒๓ ^๑ / _๒ ลาน	๔๖	หน้าลาน
ผูก ๒		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๓		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๔		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๕		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๖		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๗		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๘		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๙		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๐		๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
รวม	๑๐ ผูก	๒๓๕ ^๑ / _๒ ลาน	๔๗๐	หน้าลาน
บันทึกลง	มีจำนวน ๒๐ ผูก	๔๘๔ ลาน	๙๖๘	หน้าลาน
ผูก ๑		๒๓ ^๑ / _๒ ลาน	๔๖	หน้าลาน

ผูก ๒	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๓	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๔	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๕	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๖	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๗	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๘	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๙	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๐	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๑	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๒	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๓	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๔	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๕	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๖	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๗	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๘	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๙	๒๗ ^๑	ลาน	๕๔	หน้าลาน
ผูก ๒๐	๒๕	ลาน	๕๐	หน้าลาน
รวม ๒๐	ผูก	=	๔๘๔	ลาน ๕๖๘ หน้าลาน

ในการจัดพิมพ์ พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา ฉบับ
ภูมิพโลภิกขุ นี้ ได้แบ่งออกเป็น ๔ ภาค คือ

ปฐมภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ คันถารัมภกถา สุกฺติเถรคาถาวิมฉนา
ถึง สามิทัตตเถรคาถาวิมฉนา

- พุทธียภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ ปรีปนณกเถรคาถาวิณณา
ถึง วิมลเถรคาถาวิณณา
- ตติยภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ นาคสมาลเถรคาถาวิณณา
ถึง โคทัตตเถรคาถาวิณณา
- จตุตถภาค เริ่มเรื่องตั้งแต่ อัญญาโกณฑัญญเถรคาถาวิณณา
ถึง วังคีสเถรคาถาวิณณา.